

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

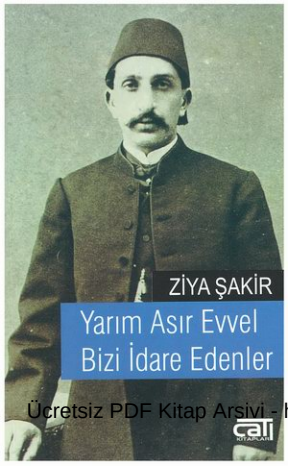
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

A sepia-toned portrait of a man with a mustache, wearing a dark brown, high-collared jacket and a matching fez. He is looking slightly to the right of the camera. The background is a plain, light-colored wall.

ZİYA ŞAKİR

Yarım Asır Evvel
Bizi İdare Edenler

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - H

catı
KİTAPLARI

YARIM ASIR EVVEL BİZİ İDARE EDENLER

Yazan
ZİYA ŞAKİR

ÇATI : 37
Eylül 2008

Yarım Asır Evvel
Bizi İdare Edenler

Ziya Şakir

Kapak: Efendi Ajans
Dizgi-Mizanpaj: Bayram Erdoğan
Baskı - Cilt: Kilim Matbaacılık

ISBN: 978-975-8845-93-4
İnternet Siparişi
www.kitapalemi.com

Yayıncı Sertifika No: 11803

ÇATI KİTAPLARI
Klodfarer cd. Dostluk Yurdu sk. 4/1
Sultanahmet / İSTANBUL
Tel-Fax: 0212 4589772
e-posta: info@catiyayincilik.com.tr

Yayınevi'nden

Kitap, 1940'larda yazılmış. Adı, "Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler" olsa da, bu sınırlara sadık kalınmamış, anlatılanların götürdüğü kadar gerilere gidildiği gibi, berilere de gelinmiştir. Çok enteresan bilgiler enteresan bir üslûpla birleşince, tadına doyum olmaz bir ziyafet sunuluyor okuyucuya. Yazar'ın tarihçiliği, gazeteciliği ve romancılığı elele vermiş bu tadı yakalamak için, üçü de görevini tam yapmış.

Devrinin meşhurlarından olduğu halde, devrimizde fazla bilindiği söylenemez; bunun sebebi eserlerinin uzun bir süre piyasada bulunmayışındır. Çatı Yayınları olarak –bazı– kitaplarını neşrediyoruz. Ziya Şakir'i tanımayanlar –bundan sonra– tanıyacak unutanlar da hatırlayacaktır.

Bu kitapta, Sultan İkinci Abdülhamid ile ona uzun yıllar sadrazamlık yapan Said Paşa mevzuu en geniş yere sahip. Her ikisi de, yaptıkları ve yapamadıkları ile, yazarın eleştiri oklarına hedef olmakla beraber taktirlerine de muhataptırlar. Bilhassa Padişahın ruh portresini çizmeye çalışan, bunu büyük oranda başaran yazar biraz acımasız görünse de, Padişah hayranlarını fazla incitmez. Hafiyelik teşkilatı, buraya mensup kişilerin jurnalleri eleştiri sağanağının esas hedefidir ama gelen zehirli oklar en ziyade Sultan Hamid'in sineline saplanır. Bir yerde, içinde bulunulan durumun özel şartları, gelişen sonraki olaylar düşünceleri kısmen değiştirir ve yazar acır Sultan Hamid'e...

Adetimiz üzere, sözü kısa keseceğiz: Tarihî vak'aları, Polisiye Roman tadında okumak isteyenler, bu kitabı çok beğenecekler, diyor, hayırlı olmasını diliyoruz...

ÇATI YAYINCILIK

FUAT PAŞA MAĞRUR İLERLİYORDU

Beyoğlu'nun büyük caddesi, pek kalabalıktı.. Kiliselerden çıkan halk, yaya kaldırımlarını dolduruyor, hattâ caddenin ortasına bile taşıyor.. Tramvay düdüğü, arabacıların:

— Varda... Hey...

Sadaları; tekerlek gürültülerine, nal seslerine karışıyor... Caddeikebir en velveleli bir gününü yaşıyordu.

Bu kalabalığın arasında, vaziyet ve kıyafeti herkese benze-miyen bir adam, yavaş yavaş Taksim'e doğru ilerliyordu. Başın-daki açık renkli kırmızı fesini sağ kulağının üstüne doğru eğmiş, sakalını dört köşeye yakın bir şekilde kestirmiş, temiz ve itinalı bir surette giyinmiş olan bu adam; vakur ve metin adımlarla yü-rüyor... Birkaç adım arkasından, yaya kaldırımının kenarından da muhteşem bir araba ağır ağır kendisini takip ediyordu.

Birçok ecnebler, şapkalarını çıkararak bu adamı derin bir hürmetle selâmlıyor, köşe başlarında nokta bekliyen polisler, onu görür görmez dimdik durarak selâm vaziyeti alıyorlardı. Rus sefareti başterciümanı, eşi kolunda olduğu halde Ağacami-si'nin köşesini dolaşır dolaşmaz, bu adama tesadüf etti. Hemen şapkasını çıkararak hürmetle eğildi:

— Bonjur Son Ekselâns.. Nasılsınız?.. İnşallah âfiyettesiniz, dedi.

O adam, kısa ve askerce bir selâmla mukabele ederek, an-laşılır bir fransızca ile:

— Mersi.. Ya siz?..

Demekle iktifa etti.

Refikası-eşi, baştercümana sordu:

— Kimdir bu azametli adam?..

— Mareşal Fuat Paşa...

— Yaaaaa...

Kadın, onu bir daha görmek için başını çevirdi. Fakat, yalnız başını görebildi. Bütün şapkaların üstünde yükselen bu baş, mağrur bir eda ile dimdik gidiyor, açık kırmızı renkli fesin altında, altın gibi sarı saçları parlıyor, arkadan yana doğru kayan siyah ve geniş püskülü, hafif hafif titriyordu.

Fuat Paşa, Taksim'e doğru yaklaştığı zaman uzaktan bir saray arabası görüldü. Bu araba Taksim'den geliyor, yaya kaldırımının sağ tarafına yakın bir halde yavaş yavaş ilerliyor. Arabanın penceresinden başını çıkarmış olan Serhafiye Ahmed Celâlettin Paşa, endişeli nazarlarla birer birer halkı gözden geçiriyor, onun, bu kalabalık arasında, birini aradığı hissediliyordu.

Paşanın meraklı nazarları, birdenbire halk arasında bir noktaya saplanarak durdu. Hemen arabanın ön camını vurarak arabayı durdurdu.

Fuat Paşa kayıtsız bir tavırla yürüyüşüne devam ediyor, gelip geçen güzel kadın simalarına bakarak hafif hafif gülümsüyordu. Birdenbire bir ses işitti:

— Paşa Hazretleri!...

Fuat Paşa, başını çevirdi. Arabanın penceresinden, kendisine bakan mütebessim çehreli Ahmed Celâlettin Paşayı gördü.

Celâlettin Paşa, güler yüzle kendisini arabaya davet ediyordu:

— Teşrif buyurulur mu. Paşa Hazretleri?..

Fuat Paşa, birdenbire hiddetlendi. Kendisi, koskoca bir

Müşir olduğu halde, bu general nasıl oluyor da onu arabasına davet etmek küstahlığında bulunuyordu. Derhal âmirane bir vaziyet aldı. Sert bir sesle:

— Bir şey mi söylemek istiyorsun?.. Evvelâ, arabadan in... Sonra buraya gel de, söyle.. diye bağırdı.

Celâlettin Paşa, bu cevaptan fena halde bozuldu. Derhal arabanın kapısını açarak yere atladı. İki adımda Fuat Paşanın önüne gelerek onu hürmetle selâmladı. Sonra kulağına eğilerek:

— Zatı devletlerine bir iradei seniye tebliğine memurum, diye fısıldadı.

Fuat Paşa, hafifçe sarsıldı. Böyle sokak ortasında tebliğ edilen iradei seniyenin ne kadar mühim olabileceğini anladı. Fakat, lâkayt görünerek Celâlettin Paşanın yüzüne baktı. Bu iki paşanın arasında şu muhavere başladı:

— Buyurunuz. İradei seniyeyi tebliğ ediniz.

— Zatı devletinizi şimdi Mebeyni Hümayuna götürmiye memurum.

— Niçin?

— Niçin olduğunu bilmiyorum efendim.

— Sebebin bilmedikçe, mabeyne gidemem.

— Fakat.. Efendim...

— Ne demek istiyorsun paşa... Lâkırdıyı geveleme... Açıkça, söyle..

— Maalesef, zatı devletinizi tevkife memurum..

Fuat Paşanın yüzü kıpkırmızı kesildi. Vücudu, dimdik gerildi:

— Tevkife mi memursun?... Pekâlâ, gitmezsem ne yapacaksınız?..

Celâlettin Paşa, münakaşa halini alan bu konuşma neticesinden ürkerek, endişeli bir tavırla yalvarır gibi bir vaziyet aldı:

— Aman Paşam, yapmayınız.. Size hürmet ve tazimim vardır. Bunu ihlâl etmek istemem... İradei seniye, kat'îdir. Şayet hüsnü rızanızla teşrif buyurmazsanız, maalesef cebren götürmek için emir aldım. Bakınız. Etrafımız, sivil tüfekçilerle dolu. Devlethanenizdenberi zatı devletinizi takibediyorlar. Dosta düşmana karşı çirkin bir hâdiseye meydan vermektense, iradei seniyeyi infaz buyursanız, hakkı devletinizde daha hayırlı olur. İnşallah, mazharı lûtfu atfet olursunuz da memnuniyetle avdet buyurursunuz, dedi..

Fuat Paşa, şöyle hafifçe etrafına göz gezdirdi.

Hakikaten, halk arasına karışan ve ikişer ikişer ızaktan etraflarını kuşatmaya başlayan sivil Arnavut tüfekçileri gördü. Bir iki saniye düşündü:

— Ben arabama binerim. Sen de arabanla arkamdan gel, dedi.

Üç adım geride, yaya kaldırımının kenarında duran arabasına işaret etti. Araba geldi. Paşanın önünde durdu. Arabacının yanında duran ispir⁽¹⁾ yere atladı.

Arabanın kapısını açtı.

Önde Fuat Paşanın arabası gidiyor, Ahmed Celâlettin Paşanın arabasıyla sivil tüfekçilerin bindiği arabalar da onu takibediyordu. Fuat Paşa derin derin düşünüyor, bu vaziyet karşısında nasıl bir hattı hareket takibedeceğini bir türlü kestiremiyordu.

Arabalar, Gazhane yokuşunu inip de Dolmabahçe sarayının karşısındaki köşeyi dolaşırlarken, Fuat Paşanın dimağında bir şimşek çaktı. Ve birdenbire parlayıp sönen bir ilham nuru, onun düşüncelerindeki karanlık noktaları aydınlattı. Dudakla-

(1) İspir, arabacının yamağı demektir. O devirde saray ve vükelâ arabalarında mutlaka ispir bulunur, arabacı ile aynı formada elbise giyerek arabacının yanında ellerini göğsüne kavuşturarak otururdu.

rında bir tebessüm dalgalandı. Başını hafif hafif salladı. Hayali gözlerinin önünde duran bir şahsa hitap ederek:

— Seni kahpe seni.. Ben sana gösteririm, diye mırıldandı.

Arabalar, Beşiktaş karakolunun önünden geçerken, atının her tarafından köpükler saçılan bir süvari, dörtmalla Yıldız yokuşunu çıktı. Büyük mabeyn kapısının önünde yere atladı. Koşa koşa Tüfekçibaşının odasına girdi:

— Geliyorlar efendim, dedi.

— Geliyorlarmış...

Bu bir tek kelime, şimdi kulaktan kulağa dolaşıyor. Bir taraftan, Başmabeyinci bu haberi Sultan Hamid'e yetiştirmek için küçük mabeyn dairesine koşarken diğer taraftan da kapılarda ve mabeyn avlusunun yollarında gizli bir tertibat alınıyordu. Bilhassa, küçük mabeyne geçilen harem kapısının önüne kapının yanındaki bekleme odasına ve Çitköşkünün yanındaki merdivenin başına sivil tüfekçiler yerleştirilmişti.

* * *

Arabalar, mabeyn kapısının önünde durdu. İspir, yere atladı. Arabanın kapısını açtı. Fuat Paşa, sert bir çehre ile arabadan indi. Etrafına göz gezdirdi. Görünürde kimseler yoktu. Fakat Fuat Paşa, gene etrafında müphem bir pusu kurulduğunu sezdii.

Arabadan atlayarak yanına koşan Ahmed Celâlettin Paşa:

— Buyurunuz, Paşa hazretleri, dedi.

Ve Büyük mabeyn dairesinin merdivenlerini gösterdi. Taffanlar ve çiçeklerle müzeyen tarhın kenarından dolaştılar. Mabeyn dairesinin mermer merdivenlerini çıktılar. Büyük kapıdan girdiler. Ortadaki büyük sofa ile koridorlar, bomboştı. Meydanda kimse görünmüyordu.

Fuat Paşa öfke ile sordu:

— Nereye gireceğiz?..

Celâlettin Paşa, mütevazıane cevap verdi:

— Orta kata teşrif buyuracaksınız Paşam.

Orta kata çıktılar. O zaman kendilerini bir hademe karşıladı. Küçük bir odanın kapısını açtı. Geri çekilerek ellerini kavuşturdu.

Paşa odaya girer girmez, etrafına seri bir göz gezdirdi. Odada kimse yoktu... Celâlettin Paşa, dışarda kalmış; hademe odanın kapısını çekmiş, kapamıştı.

* * *

Fuat Paşa, mütemadiyen geziniyor, birbiri arkasına cigara içiyor, derin derin düşünüyor.

Yarım saat zarfında paşanın cigaraları bitti. Cigarasızlık onu sinirlendiriyor, fakat ortada cigara isteyecek kimse görünmüyordu.

Aradan bir saat kadar böylü sükkûnetle geçtikten sonra kapı birdenbire açıldı. Yaveri hususîi Hazreti Şehriyârî, Miriliva Çerkes Rıza Paşa kapının önünde durarak Fuat Paşayı askerce selâmladı. Vazifesi sadece Fuat Paşanın ne yaptığını ve ne halde bulunduğunu görerek arz etmek olduğu için paşayı gördükten sonra kapıyı kapayacaktı.

Fuat Paşa eliyle işaret ederek onu durdurdu:

— Kuzum Rıza Paşa.. Cigaram bitti. Şu parayı al da bana cigara aldır, dedi.

Yeleşinin cebinden çıkardığı bir lirayı paşaya uzattı.

Paşa tekrar Fuat Paşayı selâmlıyarak ve bilhassa, ona yaklaşmamış olmak için bir adım geri çekilerek:

— Paraya hacet yok paşa hazretleri.. Şimdi cigara takdim ederim, dedi ve derhal geri dönerek merdivene doğru yürüdü.

Kapı, tekrar kapanmış, Fuat Paşa gene yalnız kalmıştı. Vakit geçiyor, cigara gelmiyor; paşa da sinirlendikçe sinirleniyor. Artık çıldırmak derecesine geliyordu. Birdenbire gözleri karardı. Her şeyi gözüne aldı. Kapıyı açtı:

— Kim var orada? diye bağırdı.

Merdiven başında duran hademe koştu. Paşanın önünde yerle beraber temenna ederek, iki büküm bir halde emre muntazır oldu... Paşa, elindeki lirayı hademeye uzatarak:

— Çabuk... Git şuradan bir paket cigara al, dedi.

Kapıyı tekrar eliyle kapadı. Gene gezinmeye başladı.

Hamidiye camisinin minaresinde, yanık sesli bir Arap müezzin ezan okuyor, titriye titriye dalgalanan bu hazin ses, paşanın kalbindeki teessür ve ızdırabı arttırıyordu.

Artık, akşam olmuş ortalık kararmaya başlamıştı. Hadenenin getirdiği cigara paketinin de yarısı boşalmıştı. Fakat bir şey sormak ve buradaki tutukluluğun sebebini paşaya anlatmak için ne gelen ve ne de giden vardı. Zaman geçtikçe paşanın âsası bozuluyor, artık iradesine hâkim olamayacak bir hale geliyordu.

Büyük bir çekingenlik ile kapı açıldı. İçeri korka korka bir hademe girdi. Evvelâ havagazlarını sonra da ortadaki altın yaldızlı masanın üstünde duran on iki kollu gümüş şamdanın mumlarını yakarak sessizce geri çekildi.

Gene, ses sada kesildi... Bazan aşağıda, kumların üstünde sür'atli adımlarla gidip gelen mabeyn adamlarının ayak sesleri işitiliyor, bazan da uzaktan Orhaniye kışlası tarafından boru sesleri geliyor, Paşanın asabı da gerildikçe geriliyordu.

Yavaş yavaş kapı açıldı. İki hademe, ellerindeki yemek tablasını getirerek bir kenara bıraktılar. Hademenin biri, masanın

üstüne yemek hazırlayacaktı. Fakat Paşa, birdenbire ileri atıldı. Yemek tablasına öfke ile bir tekme attı.

— Defolun şuradan, diye bağırdı...

Hademeler, titriye titriye tablayı aldılar. Tekrar kapıyı kapadılar.

* * *

Yatsı ezanı okunurken kapı açıldı. Sarıklı bir baş, ihtirazla (çekinerek) odaya uzandı. Gülümseyerek paşanın yüzüne baktı. Paşanın öfkeli çehresi, bu çekingen nazarlarla karşılaştı:

— Müsaade buyurursanız Efendim...

Fuat Paşa, derhal vaziyeti kavradı. Bu ziyarette, şüphesiz bir maksat vardı. Derhal kendini toparladı. Tasarladığı plânın tatbikine hazırlandı. Ellerini pantolonunun ceplerine soktu. Kapının karşısında durdu.

Kapı, bütün bütün açıldı. İçeri, o sarıklı zat girdi. Redingotları tamamen ilikli sivil iki zat da o sarıklıyı takip etti. Üçü de kapının yanında durdular. Eğilerek Fuat Paşayı selâmladılar. Fuat Paşa, daha hâlâ olduğu yerde duruyor, tanımadığı bu adamlara dikkatle bakıyordu.

Sarıklı zat, evvelâ kendini takdim etti:

— Duacınız.. Mahkemei Temyiz reisi Hilmi Efendi...

Ve sonra, yanındakileri göstererek:

— Beyefendi, Mahkemei Temyiz Başsavcısı.. Beyefendi de Mahkemei Temyiz âzasından..

Fuat paşa, hiç tavrını bozmadı. Üçünü de sadece başile selâmladı ve sonra:

— Ne istiyorsunuz?

Birkaç saniye, derin bir sükût içinde geçti. Hilmi Efendi,

başını bir tarafa eğip parmaklarının ucuyla ağzını kapayarak hafifçe öksürdü. Ve sonra titrek bir sesle:

— Zatı akdesi hazreti şehriyari aleyhinde suiniyet besliyen bir Cemiyeti Fesadiye teşekkül etmiş. Acaba bu bapta zatıdevletlerinin her ne suretle olursa olsun bir malûmatları var mıdır. Bu ciheti sormaya memuruz, diyebildi.

Fuat Paşa, bu sözlerden hafif bir ürperme geçirmekle beraber hiç metanetini bozmadı. Sert bir asker tavrı aldı. Başını arkaya doğru gerdi:

— Benden bir şey sorulmak icap ediyorsa, Şevketmeap Efendimiz beni huzurlarına celbederler.. Bizzat benden sual ederler. Kendilerinden başka, hiç kimseye, ne hesap ve ne de cevap vermeye mecbur değilim, dedi ve derhal arkasını çevirerek pencereye doğru yürüdü.

Hilmi Efendi arkadaşlarının yüzüne baktı. Bu sert ve kat'î cevap karşısında hepsinin de rengi sararmıştı. Birbirlerine bakışarak omuzlarını kaldırdılar, boyunlarını büktüler:

— Ne yapalım.. Biz vazifemizi yaptık. Haydi, artık gidelim, demek istediler.

Ve sessizce çekildiler.

Fuat Paşa, yalnız kaldı. Fakat şimdi, içinde gizli bir sevinç vardı. Artık, öğreneceğini öğrenmiş, müdafaa için düşündüğü plâna kuvvet verecek sözleri hazırlamaya başlamıştı. Yirmi dakika sonra tekrar kapı açıldı. Deminki heyet gene karşısında sıralandı.

Hilmi Efendi, bermutat elini ağzına kapayarak birkaç defa öksürdükten sonra:

— Şevketlû Efendimiz, zati müşrûanelerini, selâmı şahaneleriyle taltif buyururlar. Bizim soracağımız bir iki suale lûtfen cevap veriniz. Sorgulamayı müteakip huzuru şahaneye kabul buyurulacaksınız efendim, dedi.

Paşa, bir adım ilerledi. Sert bir sesle:

— Siz zannederim ki benim ahlâk ve tabiatımı bilmiyORSUnuz. Ben, sözü bir kere söylerim. Size demin söyledim ki, ben ancak, bizzat Zati şahaneye cevap veririm. Beni, efendimden başka, kimse isticvap edemez. Anladınız mı?.. Haydi bakalım, diye cevap verdi ve eliyle kapıyı gösterdi.

Bu vaziyet, koca Adliye heyetine karşı ağır bir muamele idi. Bu muameleyi hazmedemeyen Başmüddeiumumî birkaç söz söylemek ve Fuat Paşaya mukabele etmek istedi. Lâkin Fuat Paşa arkasını derhal heyete çevirdi. Aynı zamanda, Reis Hilmi Efendi de Paşa ile münakaşaya girişmekten içtinap etti. Başmüddeiumumînin kolundan yavaşça çekti. Hepsî de, başlarını önlere eğdiler. birer birer odayı terkettiler.

Aradan, yirmi dakika kadar bir zaman geçmişti. Kapı yavaş yavaş açıldı. Hava gazlarının mavimtırak zıyasına karşı, sırmalı bir göğüs parladı. Ferik, Çerkes Abdullah Paşa, korkak nazarlarla Fuat Paşanın yüzüne bakıyor, içeri girmeye cesaret edemeyerek Paşadan bir davet ve iltifat bekliyordu.

Fuat Paşa, Abdullah Paşayı görür görmez, birdenbire bütün kanı beynine hücum etti. Kendisine âdeta bir cinnet geldi. Hemen masaya atıldı. On iki mumlu koca gümüş şamdanı kavradı. Bütün kuvvetiyle Abdullah Paşanın kafasına fırlattı.

Eğer bu şamdan hedefine isabet etseydi, Abdullah Paşanın kafasının parçalanacağı muhakkaktı. Bereket versin ki paşa, vaktinde kaçtı ve kafasını kurtardı.

Şamdan büyük bir gürültü ile kapıya çarpmış ve üzerindeki billûr avizeler parça parça olmuştu. Koridorda ve merdiven başlarında bekleyen hademeler gürültüyü işittiler ve titrediler. Şimdiye kadar Mabeyni Hümayun da böyle bir hal, ne görmüş, ne de işitilmişti. Padişahın sesinden başka bir ses işitilmeyen, herkesi parmaklarının ucuna basa basa yürümeye mecbur eden bu muhitte Fuat Paşanın bağırıp çağırması, büyük bir gü-

rütlü ile kapıları açıp kapaması, yükses sesle hademeleri çağırması ve nihayet bütün mumları yanan koca şamdanı kaldırarak (Maiyeti seniyei Cenabı Mülûkâne Erkânı Harbiye Feriki, Abdullah Paşa Hazretleri) gibi bir zatın kafasına atması, akıllara hayret veren bir cür'etti. Bu cür'eti göstermek için ise, şüphesiz çok kızmış olmak icabederdi.

Hademeler koştular. Korkularından titreye titreye, yamrı yumru olan şamdanı kaldırdılar. Sönen mumlarla, hurdahaş olan avize parçalarını topladılar. Derhal dışarı çıkarak kapıyı kapadılar. Bereket versin şamdan havada savrulurken mumlar sönmüş, yerdeki ipek halıların tutuşmasına meydan kalmamıştı.

Fuat Paşa, bu hareketiyle biraz fazlaca ileri gittiğini anlamakla beraber, gene içinden kıs kıs gülüyor ve neticeye intizar ediyordu. Maamafih, Abdullah Paşayı görmek, onun âsabını hakikaten bozmuştu. Eğer başına bir felâket gelecekse, onun yüzünden geleceği muhakkaktı. Çünkü şu mevkufiyetinin esbabını kısmen anlamıştı. Demek ki dört gün evvel onunla müzakere ettiği meseleyi, Abdullah Paşa koşmuş Hüinkâra haber vermişti.

* * *

Kapı, birdenbire açıldı. Kapının önünde duran mabeyinci Arif Bey serbest bir surette Paşayı selâmladı. Güler yüzle ilerleyerek:

— Buyurunuz, Paşa Hazretleri.. Huzuru şahaneye çıkacaksınız, dedi.

Paşa, bu daveti dört gözle beklemekle beraber, gene hafifçe sarsılmaktan men'i nefis edemedi. Hemen masanın üstündeki fesini aldı, aynanın karşısında durarak kemali itina ile giydi.

— Buyurunuz, diyerek kapıya doğru yürüdü.

Ari Bey, hiçbir şey söylemeden paşanın yanında yürüyor

ve onu Çit Köşküne götürüyordu. Bahçeden geçerlerken Fuat Paşa hafifçe etrafına göz gezdirdi. Havagazlarının lââyıkile aydınlatamadığı gölgelerde ikişer ikişer tüfekçilerin durduğunu gördü.

Bilhassa Çit Köşküne girerken, çok mükemmel tertibat alınmış olduğunu da hissetti. Fakat hafifçe gülümsedi, metanetine hiç halel getirmedi.

Arif Bey, Sultan Hamid'e mahsus olan salonun kapısını bizzat açarak hafif bir sesle:

— Buyurunuz, dedi.

Fuat Paşa derhal hürmetkâr bir vaziyet alarak içeri girdi. Hünkârın nerede olduğunu anlamak ve ona göre selâmlamak için etrafına süratle göz gezdirdi. Halbuki salon bomboştı. Demek ki Hünkâr henüz gelmemişti.

Parmaklarının ucuna basa basa yürüyen ve elleri göbeğinin üstünde düğümlenen Arif Bey, Fuat Paşanın kulağına eğilerek:

— Buyurunuz, oturunuz, dedi ve gözleriyle salonun ortasında duran bir koltuğu işaret etti. Paşa, evvelâ koltuğa ve sonra da tekrar etrafına bakındı. Her şeyin evvelden hesabedilmiş olduğunu anladı. Müteyakkız bulunmaya karar vererek koltuğa oturdu.

Paşanın oturduğu koltuğun iki adım önünde bir paravana vardı. Bu paravananın arkasında bulunan ve yandaki odaya geçilen kapının iki kanadı da açıktı. Arif Bey tam paravananın hizasında ve bir adım geride duran bir koltuğa oturmuştu.

Birkaç dakika, sükût içinde geçti. Paşa önüne bakıyor, bütün his kuvvetlerini kulaklarına vererek etrafını dinlemeye çalışıyor. Fakat vaziyetini tehdit eden bir şey işitmiyor. Hünkârın gelmesini bekliyordu.

Arif Bey, hafifçe gözlerini kaldırdı. Paravananın arkasına

baktı ve sonra, Fuat Paşaya döner gibi bir vaziyet aldı. Söze başladı:

— Paşa Hazretleri!.. Zati akdesi Hazreti şehriyariye hal' için bir teşkilât yapılmış. Bu teşkilâtтан, zati devletlerinin de haberi varmış. Bu bapdaki malûmatınızı...

Fuat Paşa derhal kaşlarını çattı. Sert bir tavır aldı. Arif Beyin sözünü keserek:

— Arif Bey! Biraz evvel beni isticvaba gelen adliye heyetine de söylemiştim. Beni, Efendimizden başka kimse isticvap edemez. Size cevap vermekte mazurum, diye bağırdı.

Paşanın bu sert muamelesinden Arif Beyin rengi sarardı. Sesi, titreye titreye:

— İşte, Şevketmeap Efendimizin salonundasınız. Burâda bulunmak, Huzuru Hümayunda bulunmak demektir, diyor ve gözleriyle de paravanın arkasını işaret ederek hünkârın orada olduğunu ima etmek istiyordu.

Halbuki Fuat Paşa Hünkârın orada olduğunu zaten hissetmiş olmakla beraber, kasden bunu anlamamış gibi görünüyor ve bu sözlerle doğrudan doğruya Padişaha merbut olduğunu bizzat yine Padişaha duyurmak istiyordu.

Arif Bey ısrar etti:

— Sorulan suale cevap vermek hakkınızda hayırlı olacaktır, Paşa Hazretleri, dedi...

Fuat Paşa da inat etti:

— Hayır Zati Şahaneden başka hiç kimseye bir söz söylemem, diye cevap verdi.

Fakat.. bu anda paravanaya içerden bir tekme indirildi. Paravan yere devrildi, Sultan Hamid paravana bastı. İleri atıldı. Elindeki rovelveri kaldırdı. Oturduğu yerde kıpırdamaya imkân bulamayan Fuat Paşanın beynine dayadı.

— Söyle... Haydi bana söyle, diye bağırdı.

Arif Bey, yerinden sıçramış ve rengi sapsarı kesilerek bir köşeye kaçmıştı. Salonda, bir mezar sükûtu vardı. Sultan Hamid, gür ve kalın sesile bir daha haykırdı:

— Söyle diyorum sana.. Haydi söylesene...

Fuat Paşa, hiç hareketini bozmadı. Hattâ kımıldamadı. Yalnız dudaklarında acı bir tebessümle, Sultan Hamid'in yüzüne baktı:

— Müsaade buyurunuz da arzedeyim Şevketmeap!.. Sual buyurulan meseleye, cevap vereceğim. Fakat ondan evvel, daha mühim bir maruzatta bulunacağım.

Evvelâ, şunu arzedeyim ki Fuat kulunuzu çok iyi tanırırsınız. Karpuz gibi Moskof güllerine göğüs geren Fuat kulunuz, sizin nohut kadar tabanca kurşununuzdan korkmaz. Onun için elinizdeki rovelveri yerine koyunuz. Boş yere sinirlerinizi oynatmayarak şuraya oturunuz, Fuat kulunuzu huzur ve sükûn içinde dinleyiniz, dedi.⁽¹⁾

Fuat Paşanın büyük bir pervasızlıkla söylediği şu sözler, Sultan Hamid'in üzerinde derhal lâzımgelen tesiri yapmıştı. Esasen Fuat Paşa bunu biliyordu. Senelerdenberi tanıdığı Sultan Hamid'in ne gibi vaziyetlerden hoşlanacağına ne gibi sözlerle yumuşayacağına tamamen vâkıftı. Onun için yerinden kıpırdamamış fakat metinane sözlerle de, böyle tehditlerden yılmayaçağını Sultan Hamid'e anlatmıştı. Filhakika alnına dayanan rovelver demirinin soğukluğunu hissediyordu. Fakat o rövelverin hiçbir zaman patlamayacağını çok iyi biliyordu.

Nitekim böyle oldu. Sultan Hamid rövelverini Fuat Paşanın başından yavaş yavaş indirdi. Adım adım geri çekildi. Vazi-

(1) Muhterem karilerimize.

Okuduğunuz şu satırlar, ne bir efsane ve ne de hayal kuvvetile vücude gelmiş bir hikâyedir. Bize Fuat Paşa merhum tarafından nakledilen ve fazileti şahsiyesile tanınan eski bir mabeyin ricalinden bir zatın hatırat defterinden kopye edilmiş hakikî bir vak'adır.

yetindeki sertliği muhafaza ederek oradaki koltuklardan birinin yanına gitti.

Fuat Paşa ayağa kalkmış, dimdik duruyor, Sultan Hamid'in oturmasını bekliyordu.

Sultan Hamid oturur oturmaz Fuat Paşaya:

— Şöyle gel de, anlat bakalım, dedi.

Fuat Paşa, Sultan Hamid'e karşı büyük bir hususiyet beslediğini gösteren bir lâubalilikle onu korkutmadan yavaş yavaş önüne gitti. Bir dizini yere koyarak çömeldi. Sesini tatlılaştırarak söylemeye başladı:

— Şevketmeap!.. Vaktiyle Fuat kulun kimdi?. Bir hiç.. Değil mi?.. Fakat sen beni bir hiç olmaktan kurtardın. Beni bir askerin en son çıkabileceği en yüksek ve en şerefli bir mevkie kadar çıkardın. Beni Müşir ettin. Bana, bütün mevcut olan nişanların hepsini verdin. Kendi öz şehzadelerinde bile bulunmayan murassa nişan ve madalyalarla göğsümü süsledin. Yaveri ekremliğine lâyık gördün. İstedğim çiftlikleri, benden esirgemedin. İn'am ve ihsanından hiçbir gün mahrum bırakmadın.. Ben bunları nasıl inkâr edebilirim? Sanki seni tahtından indireceğim de, oraya kendim mi geçeceğim. Haydi bir başkasının menfaatine hizmet etmiş olayım. Fakat buna ne lüzum ve ne ihtiyaç var?.. Acaba senin yerine gelecek olan, beni, senin kadar görüp gözütecek mi?.. Şevketmeabım!.. Ben, vâkıa deli bir adamım. Fakat, hiçbir zaman sana karşı garaz besleyen bir adam değilim. Evvelâ, kalbimden doğan şu sözleri nazarı dikkate al, sonra hakkımda bir hüküm ver. İstersen, idamıma ferman buyur. Ben zaten kanımı da canımı da vaktiyle sana helâl etmemiş miydim, şimdi de, şu köşede duran Arif Bey kulunla, şu üstümdeki Allah şahit olsun ki, yine kanımı canımı sana helâl ediyorum.

Fuat Paşa bunları söylerken Sultan Hamid önüne bakıyor, bu sözlerden müteessir olduğu anlaşılıyordu. Nihayet, Fuat Paşa, Sultan Hamid'in kalbine ve rikkatine son darbeyi vurdu:

— Padişahım. İşte boynum.. Kıldan ince... Eğer bende, zerre kadar bir şüphen varsa, fermanına hazırım, dedi...

Hakikaten bu son sözler, Sultan Hamid'in kalbini büsbütün yumuşatmış ve yüzünü güldürmüştü. Yavaş yavaş başını kaldırdı, Fuat Paşaya baktı.

Paşa, bir dizini yere dayamış, ellerini göğsünün üstüne dolamış, önüne bakıyor; Sultan Hamid'in üzerinde lüzumu kadar tesir yaptığına kani olduğu için artık onun söz söylemesini bekliyordu.

Sultan Hamid, mülâyim bir tavır ve lisan ile mukabele etti:

— Bana olan sadakat ve bağlılığımı bilirim... Evet... Dediğin gibi sana karşı elimden gelen her şeyi yaptım. Seni hiçbir şeyden mahrum yaşatmadım. Bunlara mukabil, sen de bana karşı can-siparane çalıştın. Hizmetlerini inkâr edemem. İşte bunu bildiğim için şimdi senden bir hizmet daha bekliyorum. Malûm ya; ateş olmayan yerden duman çıkmaz derler. Bu meselenin elbette bir aslı vardır.

Eğer beni seviyorsan, bildiklerini söyle. Bu işin mürettibi kimdir, kimlerdir... Bunların maksatları nedir?

Fuat Paşa, esasen bu suali bekliyordu. Bu kadar dallanmış olan bir meseleyi büsbütün inkâr etmeye de imkân yoktu. Artık plânını tatbik zamanı gelmişti. Başını iki tarafa salladı. Söyleyip söylememekte tereddüt ediyor gibi bir tavır aldı ve sonra müteessir bir lisanla:

— Padişahım... Tabiatimi bilirsin. Kimseyi gammazlamak âdetim değildir. Fakat, Fuat kuluna öyle bir surette soruyorsun ki, artık ben de her şeyi itiraf etmeye mecbur oluyorum. Günahı varsa, Allah affetsin.

Bu itiraf mukaddemesi karşısında Sultan Hamid'in vücudu hafifçe ürperdi. Gözleri, Fuat Paşanın gözlerinde temerküz etmiş bir halde, âdeta dişleri sıkışarak, sabırsızlıkla sordu:

— Hakikati söylemek hiçbir zaman günah olmaz.. Söyle...

Fuat Paşa, teessürünü muhafaza ederek söylemeye başladı:

— Şevketpenahım!.. Birkaç gün evvel, Ferik Çerkes Abdullah Paşa fakirhaneme geldi. Bir takım mukaddemelerden sonra sözü, sui idareye getirdi. Ve nihayet, zati hümayununu hal' için bir komite teşkil etmek fikrinde olduğunu ve bu komitenin riyasetine de ben kulunu geçirmek arzusunda bulunduğunu söyledi. Bu sözleri işitince benim tepem attı. Kanım, beynime sıçradı.

— Defol şuradan alçak.. Hain herif.. Yoksa şimdi seni gebertirim, diye üstüne yürüdüm.

Kendisini kapıya dar attı. Ve derhal kaçtı. İşte bu meselede bütün bildiğim, gördüğüm bundan ibaret şevketpenahım..

Sultan Hamid, bu sözü işitir işitmez:

— Yaaa... diye haykırdı.

Yerinden fırladı. Bir müddet odada dolaştı. Ve sonra, ayağa kalkarak ellerini göğsünün üstünde kavuşturan Fuat Paşanın önünde durarak:

— Peki... O zaman niçin bana haber vermedin?..

Fuat Paşa, bunun cevabını da hazırlamıştı:

— İlâhi Padişahım... Nesini haber vereyim?.. senin rahat ve huzurunu bozmaya değer bir şey değil ki... Böyle her işittiğimizi sana söyledikten sonra, senin istirahatini selpettikten sonra, biz ne güne yaşıyoruz. Bizim işimiz ne?... Ben sana bir şey söylerim amma, onun bir değeri, bir kıymeti olmalı.. Veyahut, ona karşı gelebilmek benim elimde olmamalı. Bu herifler kim oluyor?.. Ne yapabilirler?.. Daha biz ölmedik padişahım...

Fuat Paşa bunları söylerken Sultan Hamid onun yüzüne bakıyor, yüzünde yavaş yavaş bir rahatlama hâsıl oluyordu. Sultan Hamid, bilhassa son sözleri, çok samimî buldu. Hemen, elini Fuat Paşanın omuzuna koydu. Bu sözlere tamamiyle inandığını gösteren bir vaziyetle:

— Sağ ol.. Var ol Fuat... Senin sadakatinden zaten emindim. Şimdi, büsbütün kanaat hâsıl ettim. Sen, şuradan bir sigara al da iç... ben şimdi gelirim, dedi.

Altın yaldızlı sigara sehпасının üstünde, kendi sigara kutusunu gösterdikten sonra içeriki odaya girdi.

Fuat Paşa henüz, vaziyete itimat edecek bir halde değildi. Olduğu yerde duruyor, kapılardan ve paravanın arkasından hücum edivermeleri muhtemel olanlara karşı kendini müdafaa edecek bir köşe arıyordu.

Büyük fırtına geçtiği için, Arif Bey de sindiği köşeden meydana çıkmıştı. O da, sağına soluna bakındıktan sonra hafif bir sesle:

— Geçmiş olsun Paşa Hazretleri... dedi.

İkisi birbirine bakiştılar ve hafifçe gülümsediler. Fuat Paşa dudaklarını büktü:

— Acaba geçti mi?.. demek istedi.

Arif Bey için fazla söze ve işarete imkân ve ihtimal yoktu. Çünkü mabeynin kapı, tavan ve duvarlarının bile gözü ve kulağı olduğunu herkesten iyi biliyordu.

* * *

Çok geçmeden Sultan Hamid göründü. Elinde, beyaz ve uzunca bir zarf bulunuyordu. Fuat Paşaya yaklaştı. Zarfı uzattı:

— Al bakalım deli adam... Sadakatinden zaten emindim. Bu meselede daha ziyade kanaat hâsıl ettim... Şimdi beni dinle. Sabahleyin güneş doğarken yalının penceresinin önünde otur. Bak bakalım, ne göreceksin?.. dedikten sonra Arif beye döndü:

— Arif Bey!.. Paşayı arabasına kadar götür.

Emrini verdi.

Fuat Paşa, Mabeyin kapısının önünde Arif Beyle veda ederek arabasına girip de:

— Yalıya...

Emrini verdiği zaman, geniş bir nefes almıştı. bir taraftan, beş bin liralık banknotu havi olan ihsanî şahane zarfını cebine yerleştiriyor, diğer taraftan da gülerek kendi kendine:

— Nasıl.. beğendin mi? Kazdığın kuyuya kendin düştün, diye söyleniyordu.

Paşanın bu gaibane hitabı, doğrudan doğruya Abdullah Paşaya aitti. Bunun sebebine gelince; bunu söylemeden evvel, küçük ve tarihî ve istidrat yapacağız.

* * *

O esnada hükümetin vaziyeti çok karışık. İngiltere hükümeti bir taraftan Mısır'da mühim roller oynarken diğer taraftan da İngiltere sefiri Lort Döfrayn Babîâlî'ye bir takrir veriyor, Ermenilerin sakin bulunduğu mahallelerde ıslahat yapılmasını ihtar ediyor; lâkin ıslahat şeklinde vukubulan bu ihtar, Ermenilerin sakin oldukları mahallerin muhtariyetine yol açacak bir veçhe gösteriyordu.

Halbuki bütün vilâyetlerin idare sistemi bozuktuk. İdarei vilâyat hakkında tanzim olunan kanunlar ve nizamlar Meclisi Meb'usanın tasdikine iktiran edemediği için tatbik olunamıyor, bütün Anadolu ve Rumeli vilâyetleri ıslaha muhtaç bir halde bulunuyor. Her taraftan şikâyet sadaları duyuluyor, bütün bu keşmekeşlere çare bulmak için Meclisi Meb'usanın açılmasına lüzum görülüyordu.

Fakat Sultan Hamid, elde bulunan Kanunu Esasî ile Meclisi açmak istemiyor, evvelemirde meb'usanın hukuk ve menfaatleri devleti muhafazaya muktedir takımından intihapları mak-

sadının temini için intihap kanunu lâyihasının ve Düveli müte-meddinede mer'î olan usulü meşrutiyetten bile fazla olan Kanunu Esasî nin tadili lüzumunu ileri sürüyordu.

Sultan Hamid, bu maksadı temin için, Sadrâzam Sait Paşa'nın riyasetinde olarak Mahmud Nedim, Hayrettin ve Suphi Paşalardan mürekkep bir encümen teşkil ettirerek tadilâtı bunlara havale etti. Encümen, Mabeynde toplandı. Fakat mevzubahs mesele hakkında aralarında İttihadı âra (fikir birliği) olamadı.

Diğerleri, Sultan Hamid'in noktai nazarını muvafık görmekle beraber, Hayrettin Paşa ile Sait Paşa; Meclisi Meb'usanın reyi ve marifeti olmadıkça tadil tarafına gidilmesini, hem Kanunu Esasîye ve hem de devletin gerçek menfaatlerine aykırı görüyorlardı.

Artık, her tarafta, bir dedikodu kaynamaya başlamıştı. Kanunu Esasînin, tadiline riza gösteremeyenler ise, bu dedikoduyu arttırmıyorlardı. Aynı zamanda, bir şayia da çıkmıştı. Gizliden gizliye:

— İstanbul'da bir ihtilâl olacak.. İhtilâlciler, Sultan Hamidi hal'ederek Sultan Muradı tekrar tahta çıkaracak..

Sözleri işitilmeye başlamıştı. Mübalâğalı jurnallarla bu şayialardan haberdar olan Sultan Hamid, şiddetli tedbirlerle ihtilâli karşılamayı düşünüyor ve Mahmud Nedim Paşa ile birlikte müzakerei tedabir etmesi (tedbirler alması) hakkında Sait Paşaya mükerrer emirler veriyordu.

Bu işe, Mahmud Nedim Paşanın karıştırılması, Sait Paşa'nın canını sıkıyordu. Sadaret sandalyasına dört elle sarılan Sait Paşa, hiçbir işte hiçbir kimse ile müştereken çalışmayı istemiyor, muvaffakiyetle neticelenen her meselede kerametini kendine atfedilmesini arzu ediyor, ve bilhassa kendine rakip olanlara en küçük bir muvaffakiyet hissesi bile vermiye razı olmuyordu.

İstikbale karşı mes'uliyetten korkan ve her meselede kendisini daraya çıkarmaya çalışan Sait Paşanın bütün bu çekingene

ve uzak duruşları halk arasında birçok tefsirlere sebep oluyor ve efkârı umumiyedeki hoşnutsuzluk büyüdüğüce büyüyordu.

Bu esnada, kanunu esasî lehinde bir nümayiş yapmak ve Sultan Hamid tarafından mukavemet gösterilirse hal'ine kadar da ileri varmak maksadile, bazı zevat görüşüyorlardı. Evvele-mirde Sultan Hamid'in mukavemet kuvvetlerini tahdit etmek lâzımgeldi.

Bu hususta Müşir Fuat Paşanın hamiyetine müracaat edildi. Paşa, kendisinden beklenen yardımı, derhal vadetti. Fakat bu, kâfi gelmeyecekti. Mabeynî hümayununu askerî erkânını da elde etmek lâzımdı. Bu ciheti de, Fuat Paşa üzerine aldı. O zaman mabeynînin tafiz erkânından bulunan Ferik Çerkez abdu-lah Paşaya haber yolladı. Yalısına çağırttı. Meseleyi uzun uzadı-ya anlattı.

Abdullah Paşa, Fuat Paşanın sözlerini büyük bir dikkatle dinlediği halde, ne ret ve ne de kabule dair hiçbir şey söyleme-di; ancak üç, dört gün sonra cevap vereceğini söyledi. Ve saraya avdet etti.

Aradan iki gün geçer geçmez yukarıda yazdığımız şekilde Fuat Paşa tevkif edildi.

Fuat Paşa, tevkifinin sebebini kâmilten Abdullah Paşaya at-fetti ve ona aynı silâhla mukabele etti. Hayatında askerliğin şe-ref ve kutsiyetini her şeyden üstün tutan Fuat Paşa, Abdullah Paşa gibi omuzunda ferik (general) üniforması taşıyan bir ada-mını bu gammazlığını bir türlü hazmedememişti. Onun içindir ki hayatında ilk ve son defa olarak bir başkası aleyhinde Sultan Hamid'e söz söylemiş ve Abdullah Paşayı, kendi elile kazdığı kuyuya düşürmüştü.

Fuat Paşa, -o zaman- Beşiktaş sahilindeki yalısına geldiği vakit, bütün yalı halkını endişe ve ıstırap içinde buldu. Herkes Fuat Paşanın doğruca vapura gönderilerek bir tarafa sürüleceği-ni zannediordu.

Halbuki arabanın binek taşına yanaştığını, ve içinden gü-leryüz ile Paşanın çıktığını görünce bütün yalı halkının yesi füturu büyük bir sürura döndü.

Paşa, geceyi heyecanla geçirdi. Acaba Sultan Hamid, ona güneş doğarken pencerenin önünde oturmasını niçin tavsiye etmişti?.. Paşa, merakından sabaha kadar uyuyamadı... Nihayet, şafak sökmeye başladı. Beşiktaş iskelesi cihetinden de Bahriye Nezaretine ait dört sandal gelmeye başladı. Sandallarda birçok askerler vardı. Paşa işi derhal anladı. Şu anda hasmına karşı ağır ve son bir darbe vurmak elinde iken, bunu yapmadı. Derhal kafesi kapadı. Yalnız kafesin arkasından baktı. Birinci sandalda iki yaverin muhafazası altında olarak Abdullah Paşa vardı. Abdullah Paşa, sakin ve nadim bir halde önüne bakıyor, derin derin düşünüyordu.

Sandallar, yalının önünden büyük bir sükûnetle geçtiler. Ve liman açığında demirlemiş olan bir İdarei mahsusa vapuruna doğru ilerlediler.

* * *

Fuat Paşanın saraydan çıkmasını müteakip, Sultan Hamid derhal Küçük Mabeyn denilen dairei mahsusaya geçti. Kendisini kapıda bekleyen gidiş müdürü, Hacı Mahmud Efendiye sor-du:

— Geldi mi o?..

— Mahmud Efendi acele ile cevap verdi:

— Geldi şevketlim.. Fermanı hümayyununuza intizar ediyor.

Sultan Hamid, sert bir sesle emir verdi:

— Çağırın bana...

Sultan Hamid, yukarı katta bulunan kendi çalışma odasına çıkmadı. Alt kattaki küçük salonu girdi.. Ortada duran masanın

yanına bir koltuk çekti. Oturdu. Bir cigara yaktı. Öfkeli öfkeli çekmeye başladı.

Aradan çok geçmedi. Yavaş yavaş kapı açıldı. Fesi, kulaklarına geçmiş, saç sakalına karışmış, elleri göğsünün üstünde kavuşmuş iki büküm bir halde Sait Paşa içeri girdi. Yerlere kadar eğilmek suretiyle tazim resmini çabucak ifa etti.

Sultan Hamid, elindeki cigarayı asabî bir hareketle billûr bir cigara tabağına bastırdı. Birdenbire ayağa kalktı.

— Paşa.. Paşa... diye bağırdı.

Bu, gür ve hiddetli seste, büyük bir fırtınanın başlangıcını ima eden açık bir mâna vardı... Sultan Hamid, devam etti:

— Vilâyet umurunun ıslahı için ben sana bir irade göndermiştim, neticesi ne oldu?..

Sait Paşa, korkusundan titriyordu. Şimdiye kadar Sultan Hamidi bu vaziyette görmemişti. Her zaman, huzura girer girmez, onu neşeli bir çehre ile karşılayan ve karşısına oturtan Sultan Hamid, kendisini oturtmak ve mültefit bulunmak şöyle dursun, birdenbire umulmaz bir sual sormakla onun müvazene ve maneviyatını sarsmak istediği anlaşılıyordu... Sait Paşa, ellerini daha sıkı bir surette kavuşturdu. Başını kaldırmayarak ve gözlerini yerden ayırmayarak mırıldanır gibi oldu:

— Arzetmiştim, Şevketpenahım...

Sultan Hamid, bu cevabı işitmedi veyahut işitmek istemedi. Sözüne devam etti:

— Hiç... Değil mi?.. Bir çok iradelerim gibi o da, Babîâlîde hasıratlı oldu galiba.. Paşa, paşa! bana bak. ben budala değilim. Eğer Âli Paşanın amcama yaptığı gibi sen de bana kancayı takıp da istediğin gibi oyun oynamak istiyorsan çok aldanırsın.. Sen bilirsin ki ben, iğnenin gözünden, Hindistan'ı seyreden bir adamım. Yakamı kimsenin eline vermem. Ne yaptığımı, ne yapmak istediğimi, ne yapacağımı, sizlerden ve herkesten iyi bilirim. İki-

de birde telhis göndererek İslahat.. İslahat diye başımın etini yiyorsun.. Bugün İngiltere sefiri Babiâli'ye geldi, şöyle söyledi... Yok, bugün Avusturya sefiri geldi, Berlin Muahedenamesinin ahkâmını tatbika davet etti, diye hergün barbar bağınyorsun.. Pekâlâ, matlûp olan ıslahatı düşün de bana arz et dediğim zaman niye geri kaçyorsun?.. Ben sana demedim mi; Mahmud Nedim Paşa ile birleş.. müzakerede bulun.. Verdiğiniz kararları müşterek bir müzekkere ile bana arz et.. diye irade etmedim mi?..

Sait Paşa; küçük bir cür'et tecrübesi göstermek istedi, vaziyetini tamamen muhafaza etmekle beraber, hafif bir sesle cevap verdi:

— İstifadeyi âcizanem vukubulmuştu da...

Sultan Hamid, sesini daha ziyade yükselterek müstehzi bir tavırla Sait Paşanın sözünü kesti:

— Budala değilim ben.. İstifa ettiğini de biliyorum.. Hem niçin istifa ettiğini de çok iyi biliyorum.. Evvelâ soruyorum sana, istifanamende sadaret iştirak kabul etmez diyorsun. Ben sana sadaretin bütün umurunu Mahmud Nedim Paşa ile beraber gör mü dedim.. Eğer, canım Mahmud Nedim Paşayı sadrazam yapmak isteseydi, seni defeder, yerine onu getirirdim.

Bu söz sait Paşayı fena halde sarstı. Kalbindeki kan tamamen beynine sıçradı. Olduğu yerde fena halde sallandı. Hünkârın bu sözü o kadar ağırdı ki, buna artık tahammül etmek imkân ve ihtimali kalmamıştı. Koca Osmanlı İmparatorluğunun vekili mutlaklık makamı, alêlâde bir kapı uşaklığı mı idi ki, Hünkâr canı isterse onu defediverecek ve yerine, istediğini getirecekti?. Şimdiye kadar, hiçbir meselede hiçbir kimseye karşı itidal ve nezaketini kaybetmemiş olan Hünkâra bu gece ne olmuştu ki: kos-koca sadrazamın yüzüne karşı (Seni defediveririm...) diyor; hiçbir kimsenin sabır ve tahammül edemeyeceği bir sözle kendisine hakarete bulunuyordu?... Sait Paşanın zeki dimağı, bir ma-

kine gibi işliyor, hünkârın bu büyük öfkesinin altından ne çıkacağı anlamak için sükût etmeye karar veriyordu.

Sultan Hamid, gittikçe artan bir gazap ve hiddetle bağırıyor ve sözüne devam ediyordu:

— Bereket versin ki, yine ağzınla tutuluyorsun, istifanamende “Benim nazariyatım, Mahmud Nedim Paşanın nazariyatıyla uymuyor.” diyorsun... Şunu daha açık söyle bari. Desene ki Mahmud Nedim Paşayı kıskanıyorsun. Eğer öyle olmasa benim irademe karşı bu sözle mukabele edip de istifanı vermezdin. Soruyorum sana, Mahmud Nedim Paşa hain veyahut cahil bir adam mı?.. Söyle... Cevap ver...

— Haşa.. Şevketpenahım...

— O halde, devletin mühim umuruna ait olan meselelerde, onunla istişareyi niçin bir izzeti nefis meselesi yapıyorsun?..

Sait Paşa susuyor, bu ağır sualler altında bunaldıkça bunalıyordu... Sultan Hamid, aynı öfke ve aynı şiddetle söylüyordu:

— Çünkü, öyle lâzımgeliyor değil mi? Bu, (öyle lâzımgeliyor) demekten maksadımın ne olduğunu pekâlâ anlarsın... Bir zamanlar, Mithat Paşayı beğenmiyordun.. Onun aleyhinde söylemedik söz bırakmıyordun. Şimdi de onun izine basıyorsun... Meb’usların değersiz ve liyakatsizliği yüzünden meclisin hiçbir iş göremediğini, devletin menfaatlerini muhafazaya muktedir meb’uslar bulmak lâzımgeldiğini iddia eden sen değil mi idin?.. Söylesene...

Sait Paşa, kımıldandı. Kuruyan dilini güçlkle kımıldattı:

— Evet şevketpenahım...

— Eh, haydi bul bakalım o meb’usları?. Haydi bul da, meclisi açalım.. Senin dediğin gibi biriken kanunları tasdik ettirelim de mevkii meriyete koyalım.. Haydi bulsana.. Budala değilim ben.. Ben de biliyorum, birçok zeki ve dirayetli adamlarımız var. Bunları iş başına getirirsek iyi olur. Fakat nasıl getirebiliriz?..

Elimizde bu Kanunu Esasî varken, tutup ta (Ey millet!.. Sen, adam seçmesini bilmiyorsun.. falanı, yahut filânı intihap et (seç..) dersek, hem milletin hukukunu hem de Kanunu Esasîyi çiğnemez miyiz?.. Söyle, cevap ver..

— Evet şevketpenahım...

— Eh pekâlâ... Milletin intihap ettiği meb'uslar, iş görmeye kadir değil.. Biz de meb'us tayinine muktedir değiliz, şu vaziyet karşısında yapılacak şeyi sen söyle bakalım?...

Bu ağır ve mes'uliyetli sual karşısında, Sait Paşa büsbütün susuyor, Sultan Hamid'in kendisine vurmak istediği son darbenin ağırlaşmakta olduğunu hissediyordu.

— İşte ben bu müşkül vaziyeti idare etmek için, mabeyinde bir encümen yapınız da Kanunu Esasîdeki hürriyeti vasiayı biraz daraltınız. İntihabı meb'usan lâyihasını da Devletin hukuk ve menafîini (menfaatini) muhafazaya muktedir takımdan meb'us seçimine elverişli bir şekilde yeniden kaleme alınız, demiştim. Fakat bu, senin işine gelmedi. Çünkü o zaman birçok akıllı adamlar çıkacaktı. Bugün Mahmud Nedim Paşayı, Etem Paşayı ve diğer bazı paşaları rakip gözüyle görürken, tabî yeni rakiplere hiç tahammül edemeyecektin. Onun için gene Meclisi Meb'usanın eskisi gibi açılmasını, derme çatma adamları Meb'us diye toplayarak bunların cehaletinden, görgüsüzlüğünden istifade ederek her sözünü yaptırmayı.. Hattâ.. Hattâ.. söyleyeyim mi?.. Hattâ. Beni bile tahttan ıskat ederek Murat Efendiyi tahta çıkarmayı...

Sait Paşa yıldırımla vurulmuşa döndü. Az kalsın, ığıl ığıl yüreğine iniyordu. Hümkârın, büyük bir kin ve nefretle söylediği bu sözler, artık neticenin nereye varacağını tamamen gösteriyordu.

Birdenbire, bütün âzası sarsılarak ellerini yukarı kaldırdı, melûl melûl Hümkârın yüzüne bakıp boynunu bükerek:

— Haşa şevketpenahım... Haşa... Allah, benim gibi bir sadık kuluna o günü göstermesin, diye bağırmaya başladı.

Sultan Hamid, Sait Paşanın geçirdiği bu büyük korku ve heyecanı görmekle beraber, hiç aldırmadı.

— Haşa mı?.. Demek ki, yüzüme karşı da yalan söylemeye cesaret ediyorsun ha... Söyle, bunu yapmayacak mı idin?..

Hattâ, eğer meclisi tekrar toplamaya muvafakat etmezsem, İstanbul'da ihtilâl çıkartarak beni hal'a teşebbüs etmiyecek miydin?

Sait Paşa titriyor, bütün âzası sarsılıyor, ellerini yukarı kaldırarak hummalı bir sesle bağıyordu:

— Hâşâ, Padişahım.. Hâşâ...

Sultan Hamid, durdu. Artık, Sait Paşayı, taaa can evinden vurmak istiyordu:

— Pekâlâ.. Ya ben sana bunu isbat edersem...

Sultan Hamid, bu sözü, büyük bir itminanla (emin olarak) söylüyordu. Demek ki, elinde kuvvetli bir delil bulunuyordu. Sait Paşa, artık ayaklarının altındaki halının derin bir boşluğa doğru alçaldığını hissediyordu. Sultan Hamid, hemen masaya uzandı. Oradan bir tomar evrak aldı. Bunu masanın üstüne yaydı. Sait Paşayı yanına çağırdı:

— Buraya gel... Oku bakalım şunu... Diye bağırdı.

Sait Paşa, titriye titriye masaya yaklaştı. Çiy ve mebzul havagazi ziyalarının altında satırlar, âdeta birbirine karışıyordu. Paşa, bütün irade ve kudretini zorladı. Büyük bir dikkatle satırlara göz gezdirdi. Bu, bir sorgulama tutanağıydı. Evvelâ, imzaya baktı. Cevdet Paşa ile, Mahmud Nedim Paşaların imzasını tanıdı.

Fakat Sultan Hamid, kurnaz davrandı. Fezlekeyi tamamen okumasına meydan vermeden gene haykırmaya başladı:

Uzun uzun ne okuyorsun. Sanki bunda ne olduğunu bilmiyor musun?.. Yazık sana yazık... Bir de ikide bir bana sadakatten dem vuruyorsun. Bir taraftan sadakatten bahsederken, diğer ta-

raftan böyle fesat cemiyetleri tertip ediyorsun. Halkı, benim aleyhime kışkırtıyorsun. Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşayı, Müşir Fuat Paşayı kandırıyorsun. Onlar vasıtasıyla de benim en sadık muhafızlarım olan Dağıstanlılar müfrezesini baştan çıkarıyorsun. Bunlar vasıtasıyla beni hal'etmiye kalkışıyorsun öyle mi?

Sait Paşa, masaya dayanmış, titriyor, düşüp bayılmamak için nefsinı cebrediyordu. Nihayet, güçlölkle başını kaldırdı. Baygın ve acıklı bir nazarla Hünkâra baktı:

— Yalan efendim.. Yalan şevketlim.. Vallahi, billâhi yalan..

Sultan Hamid, tekrar evrakı önüne sürdü:

— Peki.. Bunlara ne diyeceksin?.. Koskaca istintak (sorgulama) evrakını görmüyor musun?..

— Emin olun şevketlim yalan... Bunlar, aslı faslı olmıyan şeyler...

— Pek iyi... Fuat Paşanın itirafatına ne diyeceksin... Şimdi ben Çit Köşkünden geliyorum. Her şeyi olduğı gibi söyledi. Bütün cürmünü itiraf etti. Hepsini sen azdırmışsın. Senin yüzünden, onun gibi sadık bir adamımı kaybettim. Yapmadığımı bırakmadım. Derhal tahtı tevkife aldardım. Adliyeye vereceğim. Alenen muhakeme ettireceğim. Seni de berbat ve perişan edeceğim. Söyle bakalım, riyaset ettiğın cemiyete daha kimler dahil-di?..

Artık Sait Paşa da anlamıştı ki, son dakikaları geliyordu.

Büyük bir kurtuluş ümidiyle, ellerini tekrar kaldırdı. Sanki Allahı şahit tutmak istiyor gibi boynunu bükerek tekrar yalvardı:

— Yemin ediyorum, efendim.. Vallahi yalan, billâhi yalan... Efendimin bana karşı cömertliğini görenler, bunları uydurmuşlar. Ne haddime benim şeketlim.. Ben, böyle işlere nasıl cesaret edebilirim.

— Sen mi... Ah sen mi?.. Senin ne mal olduğunu ben bilirim. İki de bir beni Meclisi Meb’usanla, Kanunu Esasi ile tehdit edersin. Beni telâşe düşürmek için istifanı verirsin. Her işte kendini naza çekersin. Sonra da utanmadan bana kulluğu köleliği kimseye vermezsin. Seni iki yüzlü herif seni... Tam elli yedi gündür istifanamen önümde duruyor. Bunu kabul etmediğime, sakin sana muhtaç olduğuma hamletme. Dünya senin yüzü suyun hürmetine durmuyor ya?... Allah, vezirlerimin vücuduna âfiyet versin. Hangisine emretsem, canla başla çalışır. Senin gibi nâmerde muhtaç değilim, merak etme. Artık bana lüzumun yok. Ver benim emanetlerimi?..

Koca saray, döndü döndü Sait Paşanın başına geçti. Şimdi Sultan Hamid’e ne cevap verecekti. Sadrazamların Mührü Hümayunu bizzat yanlarında taşıması eski bir teamül iktizasından olduğu halde Sait Paşa bunu cebinde taşımıyor, çantasında bulunduruyordu. Çanta ise, dışarda Gidiş ağası Ahmed Ağanın yanında bulunuyordu.

Sait Paşa, şu anda Sadareti kaybetmenin acısını bile unutmuş, Sultan Hamid’e ne cevap vereceğini düşünüyordu. Sultan Hamid, billûr avizeleri titreten bir sesle haykırdı:

— Sana söylüyorum... Ver, benim emanetlerimi.

— Ferman, efendimin, şevketlim. Hatemi Âli yanımda değil. Çantamda... Müsaade buyurun da alıp geliyim...

Sultan Hamid, olduğu yerde sarsıldı. Artık, bütün iradesini kaybetmiş gibi bir hal aldı ve Sait Paşaya doğru şiddetle bir adım attı:

— Ne dedin.. Ne dedin?.. Demek ki benim mührümü üstünde taşımıyorsun ha... Sebep, sebep?... Söyle... Vallahi seni, şimdi öldürürüm, diye haykırdı.

Ve arka cebinden sedef kaplı, beyaz menevişli rovelverini çıkardı. Sait Paşanın üstüne uzattı.

Paşa, büsbütün bitkin bir hal aldı. Bütün âzasiyle beraber çene kemikleri de titriyor ve dişleri birbirine çarpıyordu. Ağzındaki dili, tahta gibi kurumuş, bir türlü dönmüyordu. Bereket versin, derhal bir yalan hatırladı. Hemen hürmetkâr bir tavır aldı:

— Arzedeyim şevketlim... Haksızsam, kanım katlim helâl olsun.. Zati şahaneleri, yer yüzünde Cenabı hakkın gölgesi ve Nebi zişan efendimizin de vekili muhteremidir. Mübarek ve mukaddes isimlerinin yazılı olduğu Hatemi Âli'yi ne cesaretle üstümde taşıyabilirim. Hasbelbeşer unutarak, def'i hâcet zımında, helâya girivermek ihtimali vardır. Hâşâ, sümme hâşâ, böyle bir hal vâki olduğu takdirde bunun mes'uliyeti maneviye ve vicdaniyesine nasıl tahammül ederim, şevketlim.... Zati şahanelerine tazim ve sadakatimin en büyük delili olan bu mülâhazam, Allahaşkına suiitevil buyurulmasın. Ferman buyurun, çantayı getirsinler. Kulunuz, bende olan emaneti hümayununuza takdim edeyim. Ondan sonra da zati şahaneleri, bende olan emanetullahı alabilirler..

Sait Paşa, artık ellerini yüzüne kapamış, sarsıla sarsıla ağlıyordu. Sultan Hamid, yavaş yavaş revolveri indirdi. Öfkesini yenmek için bizzat kapıya kadar gitti. Sol eliyle kapıyı açtı. Kapıdan iki adım uzakta duran Hacı Mahmud Efendiye seslendi:

— Git, şunun çantasını al da getir, dedi.

Tekrar kapıyı kapadı. Elindeki revolveri Sait Paşaya doğru bir daha salladı. Tehditkâr bir vaziyetle:

— Bak sana şimdiden söylüyeyim.. Eğer mührüm çantadan çıkmazsa, buradan senin ölüne çıkar, diye bağırırdı.

Revolveri, tekrar arka cebine sokarak gezinmiye başladı.

Bereket versin ki Sait Paşanın gidiş ağası, Ahmed Ağa, uzakta değildi. Harem kapısının önündeki odada, tüfekçilerin nezareti altında oturuyor, saraya ayak bastıkları dakikadan itibaren gerek paşasına ve gerek kendisine yapılan soğuk muamelelerin ne neticeye varacağını düşünüyordu.

Sadrazamın evrak çantasını dizleri üzerine koymuş, kendisi de çantanın üstüne eğilmiş, elindeki cigarayı çekiyordu. Odaya, telâşla Hac Mahmud Efendinin girdiğini görünce hemen cigarayı bıraktı. Çantayı kulpundan tutarak ayağa kalktı.

Mahmud Efendi:

— Çantayı ver. Paşa istiyor, dedi.

Ahmed Ağa, birden düşündükten sonra:

— Emirleri vardır. Çantayı kendilerinden başka kimseye teslim edemem.

Cevabını verdi... Vaziyetin münakaşaya tahammülü yoktu. Hacı Mahmud Efendi, öfke ile çantanın kulpuna sarıldı:

— Paşa, huzurdadır. Ver diyorum sana... Diye çekti.

Ve zaten akşamdanberi maneviyatı bozulmuş olan Ahmed Ağaya, birdenbire gelen şaşkınlıktan istifade ederek çantayı kolayca ele geçirdi ve sür'atle avdet etti.

Zavallı Ahmed Ağa, Hacı Mahmud Efendinin arkasından, bakakalmıştı.

Koşa koşa dairei mahsusaya girdi. Kapıyı açtı. Çantayı içeri uzattı.

* * *

Sait Paşa, çantayı görür görmez geniş bir nefes aldı. Hemen kapiya atılarak âdeta çantayı kaptı. Orada bir koltuğun üstüne koydu ve açtı. Altından örme mühür kesesini çıkardı. Boynunu bükerek Sultan Hamid'e uzattı.

Sultan Hamid, henüz öfkesini yenememişti. Mühür kesesini alıp yeleğinin cebine koyduktan sonra:

— İşte, senin gibi nankör bir vezire, yapılacak muamele bundan ibarettir. Hem benim Vekili mutlakım ismini taşı, hem benim nanü nimetime garkol, hem de git. Sultan Muradı cülûs

ettireceğim diye, onun sarayına birtakım Kürtleri sakla.

Bu son itham Sait Paşayı, bir daha kıvrandırdı. Bütün bu ağır töhmetler altından nasıl çıkacağını düşünerek muztaribane sızlandı:

— Hangi Kürtler, Şevketpenahım... Hangi Kürtler... Bütün bunlar iftiradan ibaret.. Emin olunuz...

Sultan Hamid, derhal Sait Paşanın sözünü kesti:

— Fazla lâkırdıya lüzum yok. Eden, bulur. Daha henüz tahkikatım hitam bulmadı. Bak sana söylüyorum paşa... Eğer bu haller tahakkuk ederse; vallahi, billâhi en evvel seni parçalatacağım. Bunu aklına koy, auladın mı?.. Hadi bakalım.. Düş önüme...

Sultan Hamid, bu kat'î emri verirken, parmağının ucile de kapıyı göstermiş ve kendisi de yürümiye başlamıştı. Fakat Sait Paşa, olduğu yerde mıhlanmış gibi duruyor ve bir türlü yürüemiyordu.

Sultan Hamid, hiddetle haykırdı:

— Sana söylüyorum.. Yürü.. Düş önüme...

Sait Paşa, artık ölüme doğru sürüklendiğini anlıyor, Sultan Hamid'in elinden kurtulmak için bir çare arıyor.. Fakat bu vaziyette hiçbir şey bulamıyordu. Hiç olmazsa, tazim ve ihtiramda kusur göstermemek suretiyle Sultan Hamid'in merhametini celbetmek istedi:

— Önünüze geçmek haddim mi şevketpenahım. Sadece ferman buyurun. Maktelime (öldürüleceğim yere) kadar kendim giderim. Zati hümayununuzun kulluğunu cana minnet bildikten sonra, hizmetinizde sarfettiğimiz hayat ile, uğrunuzda feda edeceğimiz canın ne farkı var.

Sait Paşanın, bu sözlerinde hazin bir belâgat vardı. Artık vaziyeti ve davranışları da cidden merhameti celbedecek bir hal almıştı. İhtimal ki Sultan Hamid de, gösterdiği şiddette pek ile-

ri vardığını anladı. Yavaş yavaş sönen hiddetinin bakiyesiyle, dişlerinin arasından homurdandı:

— Benimle beraber gel.

* * *

Sultan Hamid, yürüdü, salonun kapısını açtı. Sağ taraftaki koridorda ilerlemeye başladı.

Sultan Hamidi takibeden Sait Paşa, salon kapısından çıkar çıkmaz inkansız bir kurtuluş ümidiyle, sağa sola baktı. Dış kapının önünde duran Hacı Mahmud Efendi ile iki hademe âdeta taş kesilmiş bir halde önlerine bakıyorlardı. Bunlardan da hiçbir necat çaresi bulamıyacağını anlıyan Sait Paşa, âdeta Sultan Hamid'in izine basarak onu takibe başladı.

Koridorun nihayetindeki demir kapıyı, bu kapı ile Dairei Hümayun arasında kovuşa benziyen büyücek salonu geçtiler. Harem dairesine geçilecek koridora geldiler. Orada Sultan Hamid bir kapı açtı. Burası, bahçeye ve büyük havuza nazır bir oda idi. Odada, havagazları yanıyor, köşede de boş bir karyola bulunuyordu.

Sultan Hamid, el'an öfkesini yenemiyen bir sesle:

— Gir içeri... Dedi.

Sait Paşa iki büklüm bir halde, tekraren yerle beraber temennalar ederek içeri girdi. Sultan Hamid, kapıyı çekti. Kilitledi. Anahtarını cebine koyarak tekrar salona avdet etti. Derhal kahve istedi.

* * *

Bu hâdise, hak ve haysiyet mücadelesine karşı, müstebit bir hükümdarın, mühim bir zaferi idi. Hükümdara bu zaferi te-

min eden ise, bilhassa karşısındaki şahsiyeti. Tarihte yüz bin misal ile görüyoruz ki; hükümdarların en rahim ve şefikleri, en munis ve âdilleri bile gene cebbar olmaktan kendilerini alamamışlardı. Her hükümdar, ülkesinde yaşayan halkı, dilediği surette idare etmeyi -Allah tarafından kendisine bahşedilen- bir hak olarak tanımış ve bu hakkı da, hükümdarlığın, an'anevî bir şekilde telâkki ve tedavül eden mânasından almıştır.

İnsanların, birer hayvan sürüsü gibi idare edildikleri zamanlardan başhyan bu telâkki, asırlara ve milletlerin fikren terakki etmesine göre değişmiş, nihayet insanlığını idrak eden milletler, hükümdarlığın hakikî mâna ve çerçevesini tesbit etmişti. Bu suretle hükümdarın kudret ve salâhiyeti, milletin hukuk ve haysiyeti ile denklenerak, kanun kuvveti her türlü zorlama ve tahakkümün önüne geçmişti.

Milletler içinde, bu tabîî hakkı ele geçiremeyen yalnız Osmanlılardı. Yukarıda yazdığımız acı misal de gösteriyor ki, o devrin ruhunda zelil bir tahammül ve inkıyat vardı. Hukukunu müdafaadan âciz olan ahali efradı şu tarafa dursun, Sadrâzam denilen, devlet ve milletin en yüksek bir rüknü bile Hükümdarın cebir ve şiddeti karşısında derin bir sabrû tevekkül gösteriyor, iğrenç bir zillete, her türlü hakarete baş eğiyordu.

Asırlardanberi, zulüm ve ihtirası temsil eden bir Hanedanın kanını taşıyan hükümdar, tabîî olarak bu halden memnun oluyor; hayat ve saltanatını idame edebilmek için, ferdî ve maşerî hakları çiğniyor, ve önünde eğilen başlara basarak her hakkın fevkine yükselen bir mutlakîyet ve istibdatla hüküm sürüyordu.

Halk kütlesinin, yegâne varlığını anlatan millet kelimesi bile kaldırıp bir tarafa atılmıştı. Milyonlarca millet fertlerinin kanile kazanılmış olan koca ülkeye, nasıl ki Memaliki Mahrusei Şâhâne deniliyorsa, o Memaliki Mahrusei Şâhânede yaşayan insanlara da sadece tebaai şahane tesmiye olunuyordu. Tebaai şâ-

hânenin, belki mecazî bir manası olabilir. Fakat yarım asır evvel telâkki edilen mâna, hiçbir tevile meydan vermiyecek kadar sarîh ve mutlakti. Tebaai şâhâne demek, bilâkaydüşart padişahın kulu demekti.

Cihanın üç kıt'ası üzerine yayılmış olan -milyonlarca kilometre murabbai- ülkenin üstünde yaşıyan kırk milyona yakın halk, bilâistisna, padişahın kulu idi. Devlet ve milletin en yüksek şahsı olarak tanınan ve bizzat padişahın vekili mutlakı unvanını haiz bulunan sadrâzamlar bile, zatı şâhâneye vaki olan maruzatlarında, imzalarının üstüne abdi memlûkleri terkibi zelilânesini yazmayı usul ittihaz etmişlerdi.

Devletin en yüksek makamından başlayan bu riyakâr usul, derece derece her sınıf halk tabakasının zihniyetine karışmış, eski Türklüğün mağrur ve pervasız ruhunu, ağır bir sahip olma ve riyâkârlık gölgesile karartmıştı.

Bu halden, hükümdar kadar hükümet de memnundu. Çünkü, bu zihniyette yaşıyan bir halkı idare etmek, bittabi pek kolay oluyordu. Hükümet, halktan büsbütün ayrı bir kuvvetti. Bu kuvvet, halkın parasile yaşadığı halde, hükümdarın emrile hareket ediyor, halka karşı şefkat ve adalet göstermesi lâzımgelirken bilâkis halka karşı soğukluk ve husumet gösteriyordu. Hattâ hükümet memurları bile halk arasından yetiştikleri halde, en küçük bir hükhümet kudret ve nüfuzuna sahip olur olmaz derhal halktan ayrılıyor, halk zihniyet ve hissiyatının fevkine çıkarak büsbütün ayrı bir düşünüşle halkı hakir ve zelil bir mevkide görüyordu.

Hükümet hâkim; halk, hadimdi... Hükümet demek, sadece hükümdar ve hükümdarın arzusu veçhile harekete meebur olan memurlar demekti. Maamafih, bu hükümet memurları da birer heyulâdan ibaretti. Hükümet umurunun idaresi, suyu nereden gelip nereye gittiği belli olmıyan bir değirmene benziyordu.

Halk ile hükümetin arasında hiçbir mukavele yoktu. Hükümetin şekli mutlakiyet olduğu için, halkın yegâne vazifesi de sükût ve itaatti.

Halk bu vazifeyi, ezelden alınmış bir ders gibi büyük bir tevekkülle takip ediyor, hiçbir şikâyet göstermiyor, şayet arada sırada bu vazifenin ağırlığına tahammül edemiyerek feryada teşebbüs etmek isteyenler olursa, bunların feryadı, halk kütlesi karşısında hiçbir aksi sada husule getirmeden sönüp gidiveriyordu.

İşte bunun içindir ki, mutlakiyet idaresinin son hükümdarı olan ikinci Sultan Hamid, bütün idare sırrını ihtiva eden bir düsturdan bahsediyordu.

[Hikmeti hükümet.. Hükümeti hikmet...]

Acaba Sultan Hamid, bu sözlerle ne demek istiyordu? Bunu düşünmek ve tefsir etmek; ne kimsenin hakkı ve ne de haddi idi. Ancak, her türlü kanunun fevkine çıkan bu düsturla, her hükümet memuru tarafından körükörüne tatbik edilmesi lâzımgeliyordu.

* * *

İstanbulda, Babiâli denilen o köhne binanın loş, basık fakat muhteşem salonlarında oturan ve hükümet memurlarının en büyük amiri olan devletlû, fehametlû sadrâzam Paşa Hazretlerinden Basra vilâyetinin en hücre bir köşesinde vazife ifa eden çipil gözlü bir zaptiye neferine kadar, bütün hükümet memurları, uzun bir zincir gibi birbirlerine kenetlenmişlerdi. Her emri ve her nehyi, halka karşı hikmeti hükümet telâkki ettiren ve fakat hükümetin hitmetine hiç kimseyi müdahale ettirmemekle mükellef olan bu memur silsilesi, tabii bu vaziyetten memnun oluyorlardı. Esasen memuriyet, bol bol karın doyurulacak bir mekel demektir, İstanbul'da, Halicin durgun sularına nazır olan

Babîlîi fetvâpenahîde oturan zatı samîi meşîihatpenahinin arpalıklarına mukabil, Basra Vilâyetinin en hücre köşesinde hükümet memurluğunu temsil eden o çipil gözlü zaptîye neferinin de soyacak bir köylüsü vardı.

Bir memur için, maaş miktarının azlığı veya çokluğu maaşın dört beş ayda bir defa alınması, hiçbir zaman haizi ehemmiyet değildi. Osmanlı İmparatorluğu memurun sicilâtında, acından ölen bir memura tesadüf edilmemişti. Ayda kırk kuruş maaşa sahip olan, fakat bunu da ancak dört beş ayda bir defa alan memurların arasında, ailesini geniş bir refah içinde yaşatan ve hattâ -gözünü dört açarsa- irat ve akar sahibi olanlar bile az değildi. Bu da bir nevi hikmeti hükümetti ve hiçbir kontrol kuvveti bu prensibi ihlâlle lüzum görmezdi.

Bu hal, Osmanlı ülkesinde, ezeli bir kanun gibi temadî ediyor.. Bu devam ettikçe, halkın terakki ve inkişaf kudreti sönüyor.. Buna mukabil, hükümet kudretini elinde tutanların ihtiras ve tahakküm hisleri kuvvetleniyordu.

Asırlardanberi başından kokan balık, artık kuyruğuna kadar çürümüştü.

Tanzimat!.. Diye ortaya atılan ve asırlardanberi zalim ve cebbar hükümdarların keyfî idaresine nihayet verdirerek halkı refah ve saadete kavuşturmaya çalışanlar bile o kokmuş balığın bir kılçığını teşkil ediyorlardı.

Büyük Reşit Paşa... Bu isim Osmanlı tarihinde ebetpayan bir nam bırakmıştır. Bilhassa haricî siyasetteki isabet ve muvafakiyetleri, ona Bismark kadar şerefli bir mevki kazandırmıştır. Fakat.. Maalesef o da kendisini hasis cereyanlara kaptırmaktan kurtaramamıştır.

Makam yahut sandalya kavgası yüzünden Âli Paşa ile çirkardığı ihtilâfı hoş görüvermek mümkündür. Fakat.. O devirde Paris sefiri kebirî olan Velîyettin Rifat Paşayı padişaha jurnal etmesi, bu büyük adama yakışmıyacak kadar âdî bir küçüklüktür.

Rivayete nazaran Reşit Paşa, mabeyn kâtipleri meyanında bulunan nanoğlu Cemil Beyi Paris sefaretine tayin etmek için Veli Paşayı azletmiye karar vermiş. Halbuki bunu daha evvel haber alan ve Veli Paşaya teveccühü olan Napoleon araya girmiş. Veli Paşanın azline mâni olmak istemiş. Fakat Reşit Paşa fikrinde ısrar ve Fransa hükümetini de ikna etmiş. Nihayet:

“Paris Sefiri Devletlû Veli Paşa Hazretlerinin artık sefarette uyumiyarak Fransada kendisini himaye daiyesinde bulunanların dalı bu bapta bir şey diyemiyeceği anlaşıldığından adıgeçenin sefaretten azlolunarak -yerine bir münasip zat intihap ve istizan olunmak üzere- Bursa valiliğine tayini” hakkında maruzatta bulunmuş ve derhal iradesini istishal etmişti.

Hem de nasıl?.. Kendi mahtumu Mabeyni hümayun kâtiplerinden Mehmed Cemil Beyin Paris sefiri kebirliğine (büyükelçilik) tayin edildiğini bildiren bir ilâve de olmak şartıyla...

Veli Paşanın, bu maruzat dolayısıyla azli ve aynı zamanda Cemil Beyin de Paris sefirliğine tayini, hazinei evrak kayıtlarıyla sabittir. Ancak, bu mesele, Reşit Paşanın arzusile mi yoksa, padişahın kendi içinden doğan bir ilham neticesile mi olduğu biraz karanlıktır.

İş bu kadarla kalsa; ve yalnız Veli Paşanın azlile ve yerine Reşit Paşa zade Mehmed Cemil Beyin nasbı ile kapansa idi belki de dedikodusu bu tarihe kadar intikal etmezdi. Fakat bu hâdiseyi öyle bir hâdisе takip ediyor ki işte orada Reşit Paşa belayı üstüne sıçrıyor, ve o muhteşem büyüklüğünün yanında, pek âmiyane bir küçüklük daha gösteriyordu.

Hâdiseye gelince: Veli Paşa azlonduktan sonra İstanbul'a avdet etmek için hazırlanırken Fransa Hariciye Nezaretinin müsteşarı geliyor, kendisine Hariciye Nazırı Duroin Dö Lüi tarafından bir mektupta; Paris sefaretinde bulunduğu müddet zarfında icre ettiği güzel hizmetlerinden bahsedildikten sonra bunun bir hatırası olmak üzere kendisine Lejyon Donör nişanının

Gran kordonu verildiğini ve ertesi gece Elize Sarayında şerefine verilecek muhteşem ziyafette bu nişanı hâmil olarak icabet ettiği takdirde bütün dostlarını memnun ve müftehir edeceği yazılıyor.

Şaka değil.. Lejyon Donör nişanının Gran kordonu... Yani birçok büyük zevatın hasretini çekipte ancak uzaktan yutkundukları bir şan ve şeref kılâdesi. Sonra, burada ince bir Fransız nezaketi de var. Bu da zaten haksız yere azledilen Paşanın kalbindeki ıztırabı tahfif etmekle beraber bir de hükümetin, senin kıymetini bilmedi. Fakat biz, seni takdir ediyoruz manasını ihtiva eden diplomatik bir cemile...

Paşa bundan pek çok memnun olmakla beraber, ertesi akşam ziyafette nişanı takip takmamakta tereddüt ediyor. Çünkü; herhangi bir ecnebi devletten alınan nişanın, Zatı şahane ye arzile Ledelicap talikına müsadei seniyyenin iktiran buyurulması usul ve teamül iktizası... Fakat, vaktin darlığı bu Müsaadei seniyyeyi istihsale mâni olduğu gibi takmadan ziyafete gitse, kendisine karşı gösterilen cemile ve nezaketi pek kaba bir surette karşılamış olmak şöyle dursun, âdeta siyâsî bir skandal olmak mahiyetini haiz bulunuyor. Bu mühim vaziyet karşısında müşkül bir mevkide kalan Veli Paşa, uzun uzun düşündükten sonra hemen Babîâlî'ye yani sadrazâm Büyük Reşit Paşa Hazretlerine bir tahriratla vukuu hali hikâye ederek mazeretini bildiriyor ve ertesi gece de ziyafete o nişanı hâmil olduğu halde gidiyor, bu suretle medenî, siyâsî ve vicdanî vazifesini tamamen ifa etmiş oluyor.

Fakat Reşit Paşa, bu tahriratı alınca, küplere biniyor; bunu bir türlü hazmedemiyor. Derhal Padişaha bir arıza takdim ederek:

Tarafı Eşrefi Hazreti Hilâfetpenahîden ruhsatı seniye alınmadan kendine verilen nişanı talikte acele etmesi cemii düvelde cari olan kaidei mer'iyeye muvafık değil ise de, ne çare ki bir

şeydir olmuş diye Veli Paşayı bütün bütün gözden düşürmek istiyor.

Reşit Paşanın şu maruzatı tahlil edilecek olursa, Sultan Hamid devrinin jurnallarından hiçbir farkı olmadığı anlaşılır. Çünkü:

1- Bu meselede eğer Veli Paşa kabahatli olsa, mazeretini nazarı dikkate alarak neticeyi, hüsnü suret ve niyetle kapamak mümkündür.

2- Devletler arasında böyle bir kaide yoktur. Olsa bile, siyasi memurların nazik vaziyetleri nazarı dikkate alınarak böyle müstesna hâdiselerde bu kaidenin feda edilivermesi de zarurîdir.

3- Şayet, Veli Paşa bu nişanı takmasaydı ve Fransa Hükümeti de bunu bir hakaret mânasına telâkki ederek iki devlet arasında siyasi bir hâdise vukubulsaydı, acaba o zaman Babîâli Veli Paşayı muaheze etmez miydi?.

Şüphesiz ederdi; ve şüphesiz ki Padişaha olan maruzatı da Veli Paşanın nefreti şahatıye uğraması için, hilâfı hakikat bir bahane idi. O tarihte Fransa maslahatgüzarı olan zat, yazdığı hatırasında Veli Paşanın maruz kaldığı bu hazin âkibeti şu suretle tasvir ediyor:

[... Adı geçen sefirin mevkiini muhafaza etmesi için -hükümetim namına- tebliği arzuya memur oldum. Reşit Paşa, bunu kat'iyen nazarı itibara almadı ve Mustafa Paşanın, bu teşebbüse yabancı olmadığı yanlış zannı ile, pederine fenalık olmak üzere oğlunu mağdur etmek istemediğini de benden saklamadı.]⁽¹⁾

Maslahatgüzarın bahsettiği Mustafa Paşa; Veliyettin Paşanın babası ve esbak Girit valisi Mustafa Paşadır.

(1) (Vesaiki tarihiye ve siyasiye tetebbuatı) Hayreddin Bey. Dördüncü kitap. Sayfa 9.

Reşit Paşa, yalnız oğlunu mağdur etmekle kalmıyor, oğlundan sonra babasıyla de uğraşmaya başlıyor.. Evvelâ Mustafa Paşayı sürgün etmek istiyor. Fakat Fransa sefarethanesi bunu haber alıyor. Reşit Paşaya ihtarâtı kat'iyede bulunuluyor. Bu suretle Mustafa Paşa nefiy cezasından kurtuluyor. Fakat Reşit Paşa, öfkesini alamıyor. Bu defa da Mustafa Paşanın sahip olduğu kıymetsiz bir arsa hakkında dava ikamesine kalkıyor.

İş büyüyor. Bu davayı rüyetle memur olan mahkeme izharı aczediyor. Reşit Paşa kızıyor. Mesele devlete müteallik mesaili muhtelileyi tayin için teşkil olunan Heyeti Aliye ye intikal ediyor. Böyle ehemmiyetsiz bir iş için, mezkûr heyeti âliye ile ıslahatı içtimaiye ve iktisadiyeye memur olan tanzimat heyeti birleşiyor. İş büyüdükçe büyüyor. Çirkin safhalara dökülüyor. Reşit Paşayı hak ve adle irca için tavassutlar oluyor, fakat hiçbir şey Reşit Paşayı inadından vazgeçiremiyor..

* * *

Şu hâdiseler de gösteriyor ki Reşit Paşa bile malik olduğu devlet nüfuzuna istinat ederek, ihtirasatını teskin etmekle uğraşmaktan kendini kurtaramamıştı.

İş bu kadarla kalsa, yine bir şey değildi... Fakat, Reşit Paşa, Boğaziçi âlemlerinde zevkler ve neşelerle, eğlenen dalkavuklara en'am ve ihsanlar dağıtıyordu.

Balta limanındaki köhne yalısını, tam iki yüz elli bin altın liraya hükümete satıyor. Hem de niçin? Büyük oğlu Ali Galip Paşaya tezviç olunan Fatma Sultanın ikametine tahsis olunmak için...

Bu hâdiseyi muhakeme etmek, çok iyi bir netice vermeyeceği için, bu bahsi burada kesiyorum; ve diyorum ki:

— Evet bunlar ve bunlara benzer bazı şeyleri olabilir. Ancak, Reşit Paşanın devletine ve milletine ettiği hizmetler de ka-

bili inkâr değildir. Devlet gemisini, büyük fırtınalardan kurtardı. Batmıya mahkûm olan bu gemiyi sahile getirerek hiç olmazsa cılız bir halat ile olsun bir kenara bağladı... Ve sonra Babîâlide bir Sadrazamlar Mektebi açtı. Bu mektepte yetişen talebeleri, keşke onun derecesinde haris kalsa, fakat onun mertebesinde de hizmete muvaffak olsalardı...

Reşit Paşanın en büyük meziyeti mevkiini ve vazifesini bilmesi ve icabında hükümdara karşı milletin hukukunu müdafaa etmesiydi... Reşit Paşa ile Sultan Hamid'in önünde dayak yemiş bir kedi gibi titriyen ve onun bütün arzularına körükörüne itaat eden Sadaret Gediklisi Sait Paşayı mukayese edersek, Sait Paşanın küçüklüğü ve sadaret mevkiinin de ondan daha küçüldüğü bir anda göze çarpar. Bilhassa Âlî Paşa ile yapılacak kıyas, Sait Paşa ile az çok ona benzeyen son sadrazamları, büsbütün derin bir boşluğa fırlatır, atar.

Hünkâr ile Sadaret mevkiinin arasındaki muvazeneyi muhafaza etmekte, hiçbir Sadrâzam, Âli Paşa kadar muvaffak olamamıştır... Uzunca boylu, kuru ve solgun çehreli, seyrek sakalları arasından çene kemikleri görünen bu zat, ilk bakışta, hiçbir mâna ifade etmiyen alelde bir adama benzerdi.

Fakat onun yaradılışında öyle asil bir azamet vardı ki karşısındakinin zorla hürmetini celbederdi. Oturması, kalkması, kapıdan girip çıkması, söz söylerken bir tavrı mahsus alması âdeta ölçülü ve uzun müddet prova edilmiş hareketlere benzerdi. Böyle olmakla beraber, gayet tezcanlı ve titiz bir adamdı. Merasime son derece riayetkârdı. Muayyen zamanlardan başka, hünkâr kendisini saraya çağırıldığı vakit uzun uzun nazlanır, saraya gitmez; gitse bile, iradei seniyeyi teahhura uğrattığından (geciktirdiğinden) dolayı özür dilemiye lüzum görmezdi.

Reşit Paşanın irfan ve siyaset mektebinden yetişen Âli Paşanın, ne kadar kıymetli bir vezir olacağını bizzat sultan Mecit keşfetmişti. sultan Mecit, bütün işlerinin görülmesini Reşit Pa-

şanın uhdesine tevdi ederek kendisini vekili mutlak tayin ettikten sonra, o devirde hariciye müsteşarı olan Âli Efendi hakkında da şu hattı hümayunu göndermişti:

Benim veziri meali semirim diğer hattı hümayunumda beyan olunduğu veçhile hariciye nezareti, liyakati müsellemesine mebni Âli Efendiye tevcih kılınmış ve memuriyetinin ehemmiyetine, Efendii müşarünileyhin haysiyeti zatiyesi dahi eklenmiş olduğundan kendisine rütbei balâ verilmiş ve olveçhile Babîâlimize gönderilmiş olmağla memuriyetini ilân eyliyesin.

Bu hattı hümayunda Âli Efendinin haysiyeti zatiyesinden bahsedilmesi, bu zatın daha sadrâzam olmadan evvel bile ne derecede nazarı dikkati celbettiğini göstermiye kâfidir.

Esasen Sultan Mecit, zeki ve hassas bir adamdı. Sultan Mahmud'un, kaba ve haşın bir siyasetle kaybettiği muvaffakiyetleri, Sultan Mecit büyük bir yumuşaklık ve nezaketle kazanıyor, gerek tebaasına ve gerek ecnebilere karşı hoş görünmekten ayrıca bir zevk alıyordu. Bir taraftan Reşit Paşanın himmetile bir Devlet ricali sınıfı yetiştirirken, diğer taraftan da yenilenme safhalarını bizzat açıyor. Osmanlı padişahlarının sahte gurur ve azametlerini terkederek derin bir nezaketle İstanbuldaki sefirlerin ve Avrupalı diplomatların kalbini kazanıyordu.

Sadedi biraz tecavüz etmiş olmakla beraber, o devrin bazı hususiyetlerini gösteren bir iki hâdiseyi burada zikretmeyi faydalı buluyoruz.]

Kırım muharebesi şiddetle devam ediyordu. Harbe filen iştirak eden Prens Naplion bir aralık hastalanarak İstanbul'a gelmişti. Sultan Mecit, hasta prense doktorlar ve ilâçlar yolluyor; ona misafirperverliğin bütün vazifesini yapmaya çalışıyordu.

Bir cuma günü selâmlık resminden sonra Fransa Sefareti Baştercümamı M. Şefer, âcilen huzura kabul edilmesini istedi ve huzura çıkar çıkmaz, Sultan Mecide, İngerman zaferini tepşir etti. Abdülmecit, bu müjdeden fevkalâde mesrur olarak Prens

Napliona selâm gönderdi ve Prensi ziyaret için sefarethaneye geleceğini söyledi.

Şefer, koşa koşa sefarete döndü. Sevinçler içinde bu haberi verdi. Gerek Prens ve gerek sefaret erkânı şaşkırdılar. Hayretler içinde kaldılar. Bir Osmanlı padişahının bir sefarethaneye gelmesi, görülmüş ve işitilmiş ve hatta akıl ve hayalden geçirilmiş bir şey değildi.

Sefarethanede büyük bir telâş başlamıştı. Hükümdarı, lâ-yık olduğu veçhile istikbal ve izaz edebilecek bir hazırlık lâzımdı. Sefaret erkânı birbirine giriyor, herkes hazırlıkla meşgul oluyordu.

Sefaret baştercümanı, tekrar saraya koştu:

— Zatı haşmetpenahiye karşı icap eden istikbal ve ikramı yapmak esasen mümkün değil. Hiç olmazsa biraz hazırlık yapabilmek için iki saat kadar azimeti şahane tehir buyurulsun.

Muayyen olan saatte, sultan Mecit yanına seryaveri Ethem Paşayı aldı. Müteazı bir maiyetle ve gayriresmî suretle sefarethaneye gitti. Tercüman M. Şefer'in delâletile Prens Naplionla görüştü. Harp hakkında ona sualler sordu. Aldığı cevaplardan memnun oldu. Bu mülâkat, iki saat kadar sürdükten sonra, Sultan Mecit avdet ederken, sefaret erkânı tarafından çılgıncasına alkışlanıyordu.

* * *

Bu hâdise, Fransada büyük bir hüsnü tesir yapmıştı.

Bir müddet sonra İstanbul'da, büyük mikyasta hazırlıklar başladı. İmparator Napoleon Abdülmecidi ziyaret etmek için İstanbul'a gelecek ve İstanbul'dan da Kırım'a geçerek müttefik ordunun kumandasını bizzat deruhte edecek ve artık Sivastopol önünde uzayıp giden harbe, kat'î bir nihayet verecekti.

Halk ve hükümet, hazırlıklarla meşguldü. İmparatorun ikametgâhı vesairesi hakkında yapılacak tertibata bakmak için Napoleon un saray müdürü miralay Bevil İstanbul'a gelmiş, Mösyö Şefer'in delâletile Abdülmecidin huzuruna kabul edilmişti.

Abdülmecit, nezaket ve fedakârlığın azamî haddini gösteriyor, Osmanlı hukukunu müdafaa etmek için Sivastopol istihkâmları önünde kan döken Fransızlara, haklı bir cemile göstermek maksadile kendi ikamet ettiği sarayın bir kısmını; İmparatorla İmparatoriçenin ikametine tahsis etmek istiyordu.

Fakat imparatorun saray müdürü, padişahın bu nezaketini suistimal etmek istemedi. Bütün sarayları gezdi, nihayet Baltalimanında bulunan ve merhum Reşit Paşadan satın alınan sarayı tercih etti. Derhal sarayın mobilyeleri yenilendi. Hazinei Hümayunda bulunan en nadide ve kıymettar eşya, saraya naklolundu. Bu eşya, içinde, tâ, Birinci Murat zamanından kalan ve hattâ saray halkınca bile henüz meçhul bulunan nefis ve bîbedel Türk san'at eserleri de bulunuyordu. Bilhassa, imparatoriçenin karyolasına konulan inci işlemeli cibinliğe kıymet biçmek bile mümkün olmuyordu. Bütün hazırlıklar bitip de, sefaret erkânına gösterildiği zaman, hepsinin parmağı ağzında kaldı. Hattâ maslahatgüzar:

— İşte binbir gece masallarını hakikate çeviren bir sahne, diye bağırdı.

Karşılama programı da hazırlanmıştı. Serasker paşa ile Hazinei Hassa Nazırı Damat Ali Galip Paşa, imparatorla imparatoriçeyi Çanakkale'de karşılayacak.. Zati şahane maiyetinde bütün vükelâyı devlet olduğu halde vapuru hümayun ile misafirlerine Sarayburnunda hazır bulunacaktı. Fransa hükümdarı, Sarayburnuna muvasalat eder etmez, bütün tabyalardan yüz bir pare top atılacak, Donanmayı Hümayun da toplar atarak ve askerlerini çarmıhlara çıkararak fevkalâde merasimle gelenleri selâmliyacaktı. Hali harp dolayısıyla İstanbul'da fazla asker bu-

lunmadığından ancak, hassa, nizamiye, Mısır, Tunus askerlerinden mürekkep taburlar; hükümdarların önünde resmi geçit icra edecekti.

İmparatoriçenin haremi hümayunu ziyaret ettiği esnada, tercümanlık vazifesini görmek için Madam İstepoviç isminde kibar bir kadın da hazırlanmıştı.

Mösyö Bevil, bütün bu hazırlıkları ve bütün bu hazırlıklar için sarfedilen hesapsız paraları, gününününe imparatora yazıyor, bu yazıları okuyan imparatoriçe ise, bu efsanevi sahneleri biran evvel görmek için sabırsızlanıyordu.

Artık gerek Fransa'da ve gerek İstanbul'da, o günlerin en mühim dedikodu mevzuunu bu seyahat meselesi teşkil ediyordu. İstanbul halkı, henüz bir ecnebi hükümdarın ziyaretini görmedikleri için Napoleon'u büyük bir sabırsızlıkla bekliyorlardı. Fakat bu bekleme, sadece bir merak ve tecessüsten ibaret değildi. Harp dolayısıyla zaten müteessir olan İstanbul halkının kalbinde, sadık bir müttefik sıfatıyla Fransızlara karşı derin bir muhabbet ve minnet vardı. Napoleon'un, İstanbul'da birkaç gün kaldıktan sonra harp sahasına gideceği ve harbi de kısa bir zamanda bitirivereceği, imparatora karşı herkeste, şükranla dolu hisler uyandırıyor, herkes ona karşı azamî bir hürmet ve muhabbet göstermiye hazırlanıyordu.

Buna mukabil, İngiltere ve Fransa diplomasi âleminde de bu seyahatin aleyhinde olmak üzere mühim bir cereyan vardı. İngilizler, Fransa İmparatorunun Müttefik orduya kumanda etmesini hiç istemiyorlar, Napoleon'un kazanacağı şerefi, açıktan açığa kıskanıyorlardı.

Fransız diplomatları ise, şayet bir mağlûbiyet hâsıl olursa, İmparatorun düçar olacağı mahcûbiyet düşünüyor ve onlar da İmparatorun bu seyahatini memnun bir nazarla görmüyorlardı.

İstanbul seyahatinden evvel İmparatorun Londra'ya gidecek Kraliçe Viktoryayı ziyaret etmesi, üç gün kaldıktan sonra

tekrar Parise avdet olunarak birkaç gün sonra da İstanbul'a hareket edilmesi takarrür etmişti. Bu proram mucibince, İmparator Londraya gitti. İngiltere erkânıharbiyesiyle temas etti. Harp plânu hakkında müzakerata girişti. İmparator bu müzakerat ile meşgul olurken, Kırالیçe Viktorya, maiyeti İmparatoride bulunan Mareşal Vayyanla gizlice haber gönderdi. Huzuruna kabul etti. Viktorya, İmparatorun Kırıma azimetinin, İngiliz Başkumandanı üzerinde iyi bir tesir hâsıl etmiyeceğini, hattâ bazı müşkülâtın başgöstermesine bile sebebiyet vereceğini izah ettikten sonra onu fikrinden vazgeçirmek için:

— İmparatora bazı şeyler söylemiye cesaret edeceğim, dedi.

Esasen Mareşal Vayyan da bu seyahatin icrasına muhalifti. Kırالیçenin bu sözlerini büyük bir dikkatle dinledikten sonra:

— Cesaret ediniz Madam, cesaret ediniz, diye cevap verdi.

Fakat hiçbir şey, Napoleon'u fikrinden vazgeçiremiyordu. Bahusus İmparatoriçe Öjeni, biran evvel İstanbul'a gitmek, güller ve erguvanlarla malâmal olan Bosfor (Boğaziçi) sahillerinde, tahayyül ettiği o efsanevî hayatı biran evvel görebilmek için can atıyordu.

Nihayet, Paris sefareti seniyesi maslahatgüzarı, Mehmed Halimi Efendi tarafından şu mektup gelmişti:

"İmparator, Londra'dan avdet etti. Şehri mayısın beşinci günü Kırım canibine azimet etmek üzere bu taraftan hareket eyliyecekleri rivayet ve tedarikâtı vakîâdan istidlâl olunuyor.

Bu mektuptan da anlaşılıyordu ki, imparatorun azmi kat'î idi. Ne, kırالیçe Viktoryanın cesaret ederek söylediği sözler, ne de devlet ricalinin ihsas ettiği fikirler, İmparatorun fikrini değiştirememişti.

Ancak.. Piyanori isminde bir İtalyan anarşistinin suikaste teşebbüsü, İmparatorun bütün tasavvur ve kararlarını altüst etti.

Ali Paşanın, isabetli ilhamları sayesinde, Abdülmecit Fransa dostluğunu elde tutmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Napoleon da bu cihetleri çok iyi takdir ediyordu. Bir taraftan Ali Paşanın himmeti, diğer taraftan da İstanbul sefirliğine tayin olunan Tovenelin gayretiyle Osmanlı Fransız dostluğu âdetâ samimî bir hal almıştı.

O tarihe kadar, Osmanlı hükümdarları hiçbir devletin nişanını kabul etmemişlerdi. Kendilerine şahinşahı âzam ünvanını veren bu mağrur ve bencil adamlar, bir başka devletin nişanını kabul etmeyi, bir türlü havsalalarına sığdıramıyorlar, kendilerini, başka bir devletin nişanını kabule tenezzül etmiyecek derecede büyük görüyorlardı.

Tovenel, büyük bir cesaret gösterdi. Sureti mahsusada, imal ettirilmiş olan murassa bir lejyon donör nişanını, Sultan Mecid'e takdim edeceğini söyledi. sultan Mecid de bu Fransız nişanını kabul etmekte biran bile tereddüt etmedi.

Abdülmecidin bu nezaketi, bütün diplomasi âleminde mühim bir velvele husule getirdi. Artık Şarkta Fransız siyasetinin ne derecede kökleşmiş olduğuna, bu hâdise çok açık bir misal teşkil ediyordu.

Nişan, İstanbul'a geldi. O vakte kadar, emsali görülmiyen bu hâdise için fevkalâde bir merasim yapılmak lâzımgeliyordu. Bu programı bizzat tanzim eden Âli Paşa, programa parlak bir madde koymayı da unutmamıştı. O da, şu idi:

İmparator ve İmparatoriçenin İstanbul'u ziyaret edecekleri esnada binmelerine tahsis olunmak üzere tavanının kubbesinde altından mamul bir Fransız kartalı bulunan fevkalâde müzeyyen bir saltanat arabası yaptırılmıştı. Lejyon donör nişanını yedi ihtimainda tutarak saraya gelecek olan sefir M. Tovenel, bu arabaya binecek ve bu araba ile saraya gelecekti.

Bu nezaket, bu ince düşünülüş, Fransızları şaşırttı. Sadrâzam Âli Paşa, yanında bütün devlet ricali olduğu halde Lejyon

donör nişanını bizzat istikbal etti. Sefire karşı emsalsiz bir cemi-
le gösterdi. Heyecan içinde, Abdülmecid'in huzuruna çıkan se-
fir, neş'e ve sürur taşan bir lisan ile:

— Haşmetmeap!.. Bir Fransa hükümdarının, bir Osmanlı
hükümdarına derecei hürmet ve muhabbetini gösteren bu hâdi-
se, o kadar parlak bir tezahürle karşılanmıştır ki, bunun karşı-
sında tamamen mephut (şaşkınlık içinde) kalıyorum, dedi.

Abdülmecid'in, çiçek bozuğu çehresinin solgun rengi hafif-
çe kızarmıştı. Eğri kılıcına dayanarak, memnun bir sima ve düz-
gün bir Fransızca ile sefirin sözlerine mukabele etti.

* * *

1856 senesi şubatının 4 üncü gecesiydi. Fransa sefarethane-
sinde muzaffer Fransız generallerinin şerefine muhteşem bir ba-
lo veriliyordu. Sefarethanenin her tarafı donatılmıştı. Salonlar,
mavi ceketli, al pantolonlu, sırmalara ve nişanlara garkolmuş
Fransız generalleri ve zabitlerle dolu idi. Bunların arasında da
muhtelif sefaretlere mensup diplomatlarla, Beyoğlu kibar âle-
minin en mümtaz aileleri bulunuyordu. Salonlarda orkestra ça-
lıyor, kapının önündeki Fransız askerî bandosu vakit vakit
marşlar teretünüm ediyordu. Sefarethanenin önü ve bütün cad-
de boyu, mahşer gibi halk ile dolu idi. Fransız bandosu, İstan-
bul'da meşkettiği millî havalarımızı çaldıkça halk neş'eleniyor-
du. Bando, bir aralık -o esnada- pek çok yaygınlaşmış olan meş-
hur Sivastopol türküsünü çalıyordu.

Sivastopol önünde yatan gemiler,

Atar nizam topunu yer gök inler,

Aman padişahım izin ver bize

İzin vermez isen at bizi denize.

Bu avam türküsü, halk tarafından çılgınca alkışlanıyordu.

Birdenbire, ortalık karıştı.. Sırmalı cepkenlerinin al çuha-

dan yenleri savrulan iki yaver, halkı sağa sola iterek yol açıyor-
du.

Bando, çaldığı havayı derhal kesti. Abdülmecidin marşını çalmıya başladı. Kapıda duran Fransız zabitlerinden biri, salona koştu, yüksek sesle:

— Haşmetlû, Osmanlı İmparatoru Hazretleri geliyor, diye bağırdı...

Bir anda herkes durmuş, birbirinin yüzüne bakıyordu. Acaba bu zabıt, deli mi olmuştu?. Osmanlı İmparatorunun böyle birdenbire baloya gelivermesini, akıl değil tasavvur bile almıyordu. İlk şaşkınlık devri geçtikten sonra, herkes pencerelere koştu. Halk sokakta karınca gibi kaynıyor, yolun iki tarafına çekiliyordu. Açılan yolda, Abdülmecit, beyaz bir ata binmiş, başındaki sorgucun elmasları parlıyarak sağa sola selâm veriyor ve sefarethane kapısına yaklaşıyordu.

Sefir ve generaller, derhal kapıya koştu. Generalin biri kılıcını çekti, bir anda sıraya dizilen muhtelif alaylara mensup, muhtelif rütbeli ümera ve zabıtana, sert bir sesle emir verdi:

— Selâm dur...

Yüzlerce fenerin ve kapıda yakılan renkli meşalelerin zıya-sı altında kılıçlar parladı. Eğilen vücutlar dalgalandı. Abdülmecit derin bir hürmetle selâmlandı.

Abdülmecit, kapının önünde atından indi. Arkasında Ser-yaver Ethem Paşa olduğu halde, kendisini selâmlıyanlara neza-ketle mukabele ederek önlerinden geçti. Memnuniyetinden ne söyleyeceğini şaşırان sefirin delâletile, küçük salona girdi. Salo-nun kapıları, derhal çevrildi. Hünkâr, bir müddet istirahat edecek ve biraz da sefirle hususî görüşecekti.

Bu hususî mülâkat, yirmi dakika kadar sürdü. Sonra bir-denbire büyük salonun kapıları açıldı.

Abdülmecit, sevinçli bir çehre ile, alkışlar arasında büyük

salona girdi. Ecnebi sefirlerine, Fransız ve İngiliz generallerine ve bilhassa bunların madamlarına ayrı ayrı iltifat etti. Sultan Mecit, salonun ortasında, ayakta duruyor, ve eğri kılıcına dayanıyordu. Arkasında, yakası ve kolları hafifçe sırma ile işlenmiş siyah bir setre bulunuyordu. Koyu renkli fesinin ön tarafına takılmış olan sorgucun yakut, zümrüt ve pırlantaları, cazip renklerle kıvılcımlanıyor, göğsünde de Lejyon donör nişanının elmasları parlıyordu.

Abdülmecit, kendisinde toplanan yüzlerce kadın ve erkek gözleri karşısında sıkılmış gibiydi. Uçuk rengine, hafif kan gelmişti. Bol ziyalar altında çiçek bozukları daha bariz görünüyor, gözleri; derin bir sulhü sükûn içinde, mahçup ve mütereddit etrafı süzüyordu.

Herkes, birbirini dürtüyor ve Abdülmecidin biraz gerisinde duran sefirin göğsünü gösteriyordu. Şimdi sefirin göğsünde de Mecidî nişanının murassa bir kıt'ası parlıyordu.

Resmiyetten hoşlanmıyan Abdülmecit, başını sefire çevirdi: — Dansa, devam edilsin.. Dedi.

Orkestra derhal bir kadril çalmıya ve çiftler de, dans salonuna geçmiye başladı. Abdülmecit, oyuna iştirak etmedi. Dans salonunun bir köşesine getirilen sanat eseri bir koltuğa oturdu. Kılıcını bacaklarının arasına aldı. Rengârenk kumaşlar ve mebzul ziyalar altında, sedef gibi parlıyan beyaz kollara, pembe pembe harelenen güzel yüzlere baka baka mütehassis oldu.

Bu esnada, koltuğunun arkasında seryaver Etem Paşa ile Kızlar ağası, Tayfur Ağa bulunuyordu. Sadaret payesini haiz olan ve sarayın en mühim erkânından bulunan, uzun boylu narin yapılı, koyu çikolata renkli Tayfur Ağa, danseden çiftlere derin bir hayretle bakıyor. Haremi Hümayunda sımsıkı bir zapturapt altında yaşayan zambak gibi terü taze saraylılarla bu yarı çıplak Frenk madamaları arasında, fikren kıyaslar yapıyordu.

Gerek bu suretle ve gerek başka vesilelerle Abdülmecide parlak roller oynatan, bilhassa Reşit ve Âli Paşalardır. Fakat bu iki zata halef olan diğer sadrâzamlar, bu muhterem seleflerine, hakikî birer halef olamadılar. Bazıları, hükümdarın nüfuz ve kudretini kırmıya çalışırken, hesapsız ve muvazenesiz hareket ederek kendilerini harab etti.

Ekserisi, hükümdarın elinde bilâkaydu şart rızayı âliye hizmet eden âciz ve muti birer alet haline geldi.

Devletin muayyen bir idare sistemi olmadığı için hükümdarlarla beraber idare tarzı da değişiyordu. Abdülmecit maddî ve manevî ıstıraplar içinde, inliye inliye can ermiş.. Onu müteakip tahta çıkan Abdülâziz de sefahatle dopdolu bir hayat geçirdikten sonra feci bir akıbetle, Saltanat Sahnesini terketmiş. Sultan Murat ise, Seriüzzeval bir gölge gibi gelip geçivermiş. En nihayet saltanat sırası, Sultan Hamid'e gelmişti.

Sultan Hamid, şehzadeliğinde çekildiği تنها köşede, sessiz ve sadasız bu sırayı beklerken, bütün ecdadının tarihini bu meyanda bilhassa babasıyla amcasının idare sistemlerini çok iyi tetkik etmiş ve günün birinde saltanat kendisine de mukadder olursa ne suretle hareket etmek lâzım geldiğine tamamen karar vermişti. Onun için, sıra kendisine gelip de saltanat sahnesine çıktığı vakit çok mahir bir aktör gibi hareket etti.

Osmanlı İmparatorluğunda, mutlakiyet devrinin bu son hükümdarı, idareyi tam manasile, kendi fikir ve mantığı dahilinde yürütebilmek, bu suretle de hayat ve saltanatını idame etmek için evvelâ kendisine uygun bir muhit yapmak istedi ve yaptı. Bunu yaptıktan sonra da hükümeti iki kısma ayırdı. Biri, resmî ve mes'ul idare, diğeri de şahsî ve gayrimes'ul idare..

Resmî idarenin merkezi Babiâli, şahsî idarenin merkezi ise, Yıldız sarayı idi.

Her iki idareyi de elinde tutmak isteyen Sultan Hamid, daha şehzadeliği zamanında bile, insanları çok iyi tanımaya ve

herkesi tam yerinde kullanmaya alışmış olduğu için, az zamanda kendine uygun adamlar bulmaya muvaffak olmuştu. Bu suretle muhitini takviye ettikten sonra, sıra Babiâli'ye geldi.

Sultan Hamid, Babiâli'yi teslim edeceği adamları, çok dikkatle seçmeye mecburdu. Çünkü gözünün önünde kanlı nümunelerin enkaz ve bekayası duruyordu. amcasını ve büyük biraderini tahtından indirenler, vakîa o tahta kendisini çıkarmışlardı.

Fakat, padişah iskat etmekte artık meleke sahibi olan bu adamların, bir gün olup da herhangi bir sebeple kendisini de tanttan indirerek Feriyye dairelerinden birine hapsedivermeleri beklenilir ve muhtemeldi.

Buna binaen Sultan Hamid her şeyden evvel sadaret mevkiine candan bir adam geçirmek ve mes'ul idarenin yükünü onun omuzlarına yükletmekle beraber kendi mukadderatını da emin bir hale getirmek istiyordu. Bu maksatlardır ki: Tahta çıktığı 1293 senesi şabanının on birinci gününden, Sait Paşanın ilk defa olarak sadarete tayin olunduğu güne tesadüf eden 3 zilka-de 1292 –Ekim 1879– gününe kadar, bu kısa müddet zarfında tam on sadrâzam değiştirdi.

Sultan Hamid bu müddet zarfında Sait Paşayı da pek yakından tetkik etmişti. Sait Paşa, onun aradığı bütün sıfatlara malikti. Bunun içindir ki Sultan Hamid kendisini büyük bir emniyet ve itimatla sadaret mevkiine geçirdi. Artık kalbi rahat etmişti. Ne hal'i ve ne de ihtilâl korkusu kalmamıştı.

* * *

İşte, Sultan Hamid, bu hislerle müsterihane yaşarken birdenbire yazımızın baş tarafında hikâyeye ettiğimiz hâdise olmuş, onun Sait Paşaya karşı beslediği emniyet ve itimada büyük bir darbe vurulmuştu.

Sultan Hamid, Sait Paşayı odaya kilitleyip anahtarını alarak salona avdet ettikten sonra kahve içerken dalgın dalgın düşünüyor, önündeki evrakı karıştırıyordu.

Birdenbire zile bastı. Mabeyinci Ragıp Beyi çağırttı... Ragıp Bey, niçin çağırıldığını bildiği için, huzura girerken elinde bir takım evrak vardı. İçeri girer girmez, bunları Sultan Hamid'in önündeki masaya bıraktı.

Sultan Hamid, evraka bakmadan Ragıp Bey'e sordu:

— Tahkikat ikmal edildi mi?

Ragıp Bey, arzu ile cevap verdi:

— Evet efendimiz. Muhtelif sorgulamalarla fezlekesini taktim ettim.

— Ne anlaşılıyor?

— Gerek Fuat Paşa ve gerek Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşa ile Sait Paşanın hiçbir münasebeti olmadığı tezahür ediyor. Şimdiye kadar yapılan tahkikatta, Paşaların adamlarının bile birbiriyle temasına dair en küçük bir delil bulunamadı.

Sultan Hamid, ikinci fincan kahvesini de bitirdiği için birer birer kâğıtları gözden geçirirken tekrar sordu:

— Babîâli ketebesinden Çerkeş Rüştü Efendinin ifadesi de alındı mı?

— Efendimiz!.. Rüştü Efendi, Fatih'teki hanesinde buldurulamamış, Sarıyer'de bir akrabasının evine misafir gitmiş. Sarıyer'e çatana ile bir memur gönderildi. Ümit ederim ki, şimdilerde, nerede ise getirilir.

Sultan Hamid ayağa kalktı. Gezindi. Sonra tekrar masanın yanına geldi. Ayakta durduğu halde fezlekeyi bir daha tetkik etti. Elindeki kâğıtları, öteki tahkikat evrakıyla birleştirdi. Masanın gözüne kilitledi. Avdet için Ragıp Bey'e izin verdi.

Herkes rahat döşeklerinde müsterahına uyku çekerken, Sait Paşa hapsolunduğu odanın köşesindeki koltuğa oturmuş, başını ellerinin arasına almış düşünüyordu.

Yarım asır evvel bizi idare edenlerin en mühim simalarından olan Sadrâzamlık gibi büyük bir paye ve şerefe nail olan bu adam, acaba ne düşünüyordu?

Bir tek sözüyle insanı yok edivermeye kadir olan hünkârın gazabını, bu gazabın daha nerelere kadar varabileceğini mi?.. Yoksa, birdenbire kaybettiği sadaret sandalyesini mi?..

O, şimdiye kadar hünkârın bu derecede hiddet ettiğini ne görmüş ve ne de işitmişti. Düşünüyor, bu kadar büyük infiale sebep olan şahsın kim olabileceğini bir türlü kestiremiyordu.

Sait Paşa, uzun müddet maiyetinde çalıştığı hünkârın tabiatını çok iyi biliyordu. Onun için sükût etmeye ve neticeye intizar eylemeye karar verdi. Aynı zamanda Sait Paşanın güvendiği yer vardı. Böyle müşkül bir vaziyete girmek ihtimali olduğunu daha evvelden tahmin ettiği için bir aralık İngiltere sefiri Lort Dafrin'le anlaşmıştı.

Refikası da tembihli idi. Her ne zaman saraya girer de uzun müddet kalırsa veyahut gazabı şahaneye uğradığı hiss olunursa, bir bahane ile hemen saraydan arattırılırdı.

* * *

Bu hâdise gecesinin sabahı, İngiltere sefiri Lort Dafrin uykudan uyanır uyanmaz eline bir kart verdiler. Sefir, karta baktı. Üzerinde sadece:

M. Piyers

İsmi vardı. Kartın arkasında ise kurşun kalemle şu kısa cümle yazılmıştı:

(Mühim bir mesele hakkında görüşmek istediğim için zatı asilâneleri tarafından derhal kabulümü rica ederim.)

Piyers, muhtelif İngiliz ve Amerika gazetelerinin İstanbul muhabiri mahsusu idi. Her deliğe girer çıkar, maymuncuk gibi bilâ müşkülât her kapıyı açardı. Sefir, böyle vakitsiz bir mülâkat talebinin herhalde mühim olacağını tahmin ettiği için derhal gi-yindi. Mesai odasına gitti. Gazete muhabirini kabul etti. Piyers sefirle karşılaşınca sordu:

— Sadrâzam Sait Paşanın, Yıldız Sarayında Sultan tarafın-dan hapsedildiğini haber aldınız mı asaletmeap?..

Sefir, hayretler içinde kalarak cevap verdi:

— Hayır... Böyle bir şeyi ilk defa olarak sizden işitiyorum. Biraz tafsilât verir misiniz?

— Maalesef, bu hususta size pek çok şeyler söyleyemiyeye-ğim. Sait Paşanın hapsinden, ancak iki saat evvel haberdar ol-dum. Refikası, bu meseleden bilhassa zatı asilânelerini haberdar etmemi rica etmişler. Arada vasıta olan zat da fazla bir şey bil-mediği için bu tevkif hâdisesinin esbabı hakkında bir şey söyle-medi. Fakat ben, başka vasıtalara müracaat ederek ufak tefek bazı havadisler aldım.

Dedikten sonra, dün, Müşir Fuat Paşanın da evvelâ tevkif edilip gece sarıverildiğini, ferik Abdullah Paşanın alessabah nefyedildiğini, Mabeyni hümayunda, Sait Paşadan başka, Da-ğıştanlı Mehmed Fazıl Paşanın da aynı surette mevkuf bulun-duğunu, Dağıştanlı süvarilerden mürekkep bölük efradının da ikinci fırka askerleri tarafından abluka altına alınmış olduğunu hikâye etti.

Sefir büyük bir dikkat ve hayretle bunları dinledikten son-ra ayağa kalktı. Gazeteciye elini uzattı:

— Siz, bu mesele etrafında daha fazla malûmat toplayınız. Biz de lâzımgelen teşebbüsatta bulunalım.

Cevabını vererek M. Pires'i savdı.

Yine bu esnada Sultan Hamid, Mabeyinci Ragıb Beyle kar-

şı karşıya bulunuyor ve ona soruyordu:

— Babiâli katiplerinden Çerkes Efendi hakkındaki tahkikat bitti mi?

Ragıp Bey mütehalikâne cevap verdi:

— Evet Efendimiz Efendi, Sarıyer'den getirtildi. İsticvap edildi. Kendisi her ne kadar Çerkes ise de, ne Fuat Paşa ile, ne de Mehmed Fazıl Paşa ile hiçbir münasebeti yok. Sait Paşa ile de bir defa bile temas etmemiş. Çünkü, ne mevkii ve ne de vazifesi buna müsait değilmiş.

— Şahsen vaziyeti nasıl... Bu gibi işlere burnunu sokabilecek bir adama benziyor mu?

— Bilâkis efendimiz. Yaşlı başlı, kaba saba bir adam. Hattâ vazifesi de kitabet değil, evrak kaleminde âdi bir kayıt memuru. Doğru sözlü ve dindar bir adama benziyor. Meselenin tavzihi zımında kendisine, Allah göstermesin, hal keyfiyeti hakkında malûmatını sorduğum zaman hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Sultan Hamid, bu cevaptan memnun oldu. Sakalını karıştırarak gezinmeye başladı. Sonra masanın üzerindeki kâğıtları aldı. İsticvap varakasına bir daha baktı.

— Demek ki Fuat Paşa ile Sait Paşa arasında vasıtalık ettiğine dair hiçbir delil yok. Öyle mi?

— Öyle görünüyor, efendimiz.

— Pekâlâ... Bu meseleden hiç kimseye bahsetmemesini sıkı sıkı tembih ediniz. Elli lira ihsan verilsin. Evine gitsin, dua etsin.

Ragıp Bey, yerle beraber temenna ederek:

— Ferman efendimizin...

Dedi ve geri geri çekilerek süratle odayı terketti.

Sultan Hamid, öğle yemeğini henüz yemişti ki, İngiltere sefareti baştercümanının geldiğini ve gayet müstacel bir mesele hakkında sefir Lort Dafrin'in iki saat sonra huzura kabulünü rica ettiğini Sultan Hamid'e arzetttiler.

Sultan Hamid, bu ziyaretin Sait Paşa meselesiyle alâkadar olduğunu derhal hissetti. Fakat, hiç renk vermeyerek iki saat sonra sefiri kabul edeceğini söyledi.

Saat, alaturka yediye geliyordu. Sefirin gelmesine bir saat vardı.

Sultan Hamid, esvapçıbaşı İsmet Beyi çağırdı. Cebinden çıkardığı anahtarı vererek:

— Git, Sait Paşayı çıkar. Söyle, doğruca konağına gitsin. Sadaretten azline dair de refikasına bile bir şey söylemesin, dedi.

İsmet Bey, anahtarı aldı, gidiyordu. Sultan Hamid, derhal bir şey hatırladı:

— Az kalsın, unutuyordum, diye bağırdı.

İsmet Bey, durmuş dinliyordu. Sultan Hamid, sözüne devam etti:

— Paşanın arabası, akşam konağına gönderilmişti. Şimdi haber gönderip getirtmek güç olur. Bizim tepdil arabalarından birine binsin de gitsin. Bilirim, evhamlıdır, şimdi bizim arabaya da emniyet edip binemez. Siz kendisine teminat veriniz. Uşağı Ahmed Ağayı da yanına alsın. Lâkin, yolda giderken perdeleri indirsin kimseye görünmesin.

Diye tembih etti.

Sultan Hamid, bu emirleri verdikten sonra yanında Hacı Mahmud Efendi olduğu halde derhal Çit Köşküne geçti. Birbirine geçme üç odadan ortadaki odada pencerenin önüne bir koltuk çekerek oturdu. Pancurların arasından, Sait Paşanın geçmesini bekliyordu.

On dakika sonra, İsmet Beyin refakatinde olduğu halde,

Sait aşı haremî hümayun kapısından çıktı. Büyük kapıya doğru gidiyordu. Sait Paşı, o kadar bitap ve bitkindi ki, âdeta ayaklarını sürükleniyordu. Tüfekçilerin dairesi önünden geçerlerken elinde çanta bulunan iri yarı bir adam görüldü. Boynunu bükmüş, mahzun bir halde bekliyordu. Bu adam, Sait Paşanın gidiş ağıası Ahmed Ağa idi. Akşamdan beri o da mevkuf bulunuyordu.

Sultan Hamid bu üç kişiyi, çam ve taflanların arkasından kayboluncaya kadar gözleriyle takip etti ve sonra ayakta duran Hacı Mahmud Efendinin yüzüne bakıp omuzlarını kaldırarak:

— Ne yapalım?.. Emniyetsizlikten, emniyet doğar, dedi.

Tam bir saat sonra, İngiltere Sefiri Lord Dafrin geldi. Sultan Hamid, sefiri güler yüzle kabul etti. Mümkün olduğu kadar neşeli görünüyor ve arka arkaya bahisler açarak âdeta bir şey sormasına meydan vermek istemiyordu.

Mülakat, üç çeyrek kadar sürdü. Sefir, bahsi açamadığı için, sinirleniyordu. Nihayet saatine baktı. Başka ziyaretleri olduğunu söyleyerek ayağa kalktı. Sultan Hamid, yine kurnaz davrandı; masanın üstünde duran sigaraları göstererek:

— Bu tütünü nasıl buldunuz aziz Lordum.

Diye sordu. Sefir, birdenbire şaşalıyarak, hiç düşünmeye vakit bulmadan cevap verdi:

— Nefis. Çok nefis.

Sultan Hamid, gülererek mukabele etti:

— Evet... Hakikaten nefis. Bu tütünü bana yeni getirdiler. Biraz sigara yaptırdım. Bir miktarını da size göndermeyi düşünüyordum. Zannederim makbule geçecektir.

Sefir, eğildi:

— Teşekkür ederim haşmetmeap. Beni bu suretle hatırlamanız, cidden mucibi şereftir, dedi.

Ve artık, bu fırsatı da kaçırmak istemiyerek, sözüne devam etti:

— Müsaade buyurulursa haşmetmeap; bir istirhamda bulunacağım.

Sultan Hamid durdu, hissiyatını tamamen ketmederek sefiri dinliyordu. Sefir:

— Sait Paşa hakkında bazı istirhamlarda bulunacaktım, dedi.

Esasen Sultan Hamid de bunu bekliyordu. Beşuş vaziyetini hiç bozmadan, büyük bir tecahülle (bilmez görünerek) sordu:

— Ne gibi?..

— Eğer, kanunen müstelzimi ceza bir kabahatleri yoksa, af buyurulmasını ve mevkufiyetine de nihayet verilmesini rica edeceğim.

Sultan Hamid, başını mânidar bir tarzda sallayarak güldü:

— Müsterih olunuz... Şu dadıkada Sait Paşa konağında, istirahat ediyor.

Diye cevap verdi.

Aradan altı saat geçmişti. Alaturka saat, bire geliyordu. Ortalık tamamen kararmıştı. Sait Paşa konağının kapısı önünde bir mabeyn arabası durdu. Arabadan Esvapçıbaşı İsmet Bey indi. Konağa girdi.

Sait Paşa, dün gece geçirdiği helecandan ve uykusuzluktan bitap kaldığı için hâlâ uyuyordu. İsmet Bey derhal Paşanın uyandırılması ve beraberce mabeyni hümayuna gidileceğinden giyinip gelmesi için harem dairesine haber gönderdi.

Aradan on dakika geçti. Kahve getiren uşağa sordu:

— Acaba paşa hazırlanıyor mu?.. İçeriye bir haber daha gönderin. Biraz acele etsinler.

Uşak çıktı. Beş dakika daha geçti. Fakat içerden hiçbir haber gelmedi. Artık pek sabırsızlanıyor ve mütemadiyen odada geziniyordu.

Yavaş yavaş kapı açıldı. Büyük bir endişe ve helecanla Sait Paşa girdi.

Gözleri yumruk gibi şişmişti. Başında kalıpsız bir fes, arkasında dirsekleri yırtık bir sako vardı. Sakoyu gecelik entarisinin üzerine giymişti. Paşa, elindeki bastona dayana dayana kapıdan girerken, bir taraftan da itizar ediyor:

— Kıyafetimin perişanlığını af buyurunuz. Yataktan kalkacak halde değildim. Mahza, iradei seniye'yi şeref telâkki etmek için bin müşkülâtla gelebilirdim, diyordu.

İsmet Bey, koca sadrazamın bu süflî kıyafetine hafif hafif gülmekle beraber, derhal cevap verdi:

— Sizi rahatsız ettiğime müteessifim paşa hazretleri. Fakat, Zatı şahane şimdi zatiâlinizi bekliyor. Hattâ, beraberce gelmemizi de ayrıca ferman buyurdular.

Sait Paşa, bastonuna dayanıyor, vücudu zangır zangır titriyordu. İsmet Bey, şu anda Sait Paşanın fikrinden geçenleri tamamen anladı. Paşanın yanına yaklaştı. Eliyle omuzuna dokunarak:

— Müsterih olunuz paşa hazretleri. Fırtına geçti. Zannederim ki iltifatı şahaneye mazhar olacaksınız. Fakat Allah aşkına, kendilerine bir şey hissettirmeyiniz, dedi...

İsmet Beyin bu sözleri Sait Paşanın cayır cayır yanan içine su serpmişti. Sağ elinde tuttuğu bastonu derhal masanın kenarına dayayıp ellerini dua vaziyetinde kaldırarak:

— İsmet Beyefendi... Zatı şahane velinimetim, değil mi?.. Kendilerinin gadapları da benim için bir iltifattır. Ancak, müteessir olduğum bir cihet varsa, erbabı garazın sözleriyle kendilerini üzmeleridir.

Sait Paşa, hissiyatı ubudiyetkâranesini (kulluk, bağlılık duygularını) belki de daha uzunca sözlerle ifade edecekti. Fakat mütemadiyen elindeki mineli saate bakan İsmet Bey, isticlal etti:

— Geç kalıyoruz paşa hazretleri. Bu gecikmenin de bir sui telâkkiye uğraması ihtimali var.

Demeye mecbur oldu.

* * *

Sultan Hamid, Çit Köşkünde oturuyor, karşısındaki sandalyelerde oturan Şeyhülislâm Üryanizade Esat Efendi ve Mahmud Nedim Paşa ile konuşuyordu. İçeri bir musahip girerek haber verdi:

— Efendimiz!.. Sait Paşa ile İsmet Bey geldiler.

Sultan Hamid, hafifçe gülümsedi.

— Sait Paşa, buyursun... Dedi.

Ve Sait Paşa geldiği zaman ayakta bulunmak için, yazıhanesinin önüne giderek gûya bir kâğıt aramakla meşgul oldu.

Tabii, Şeyhülislâm ile Mahmud Nedim Paşa da ayağa kalkmışlar, divan duruyorlardı. İrade'yi telâkki eden musahip, tek-rar kapıyı açarak geri çekildi. Sait Paşa süklüm, püklüm içeri girdi. Fesi kulaklarına geçmiş, vücudu iki kat olmuştu. Birbirini müteakip yerle temennalar ederek yazıhanenin önüne kadar geldi. Orada durdu.

Sultan Hamid, gûya, hiçbir şey olmamış gibi mütebessim ve neşeli bir çehre ile:

— Buyurun Paşa. Galiba sizi vakitsiz rahatsız ettik, dedi.

Biraz evvel oturduğu kanapenin karşısındaki yaldızlı sandalyeyi gösterdi. Kendisi de eski yerine otururken paşanın cevap vermesine meydan bırakmadan sözüne devam etti:

— Bugün İngiliz sefiri geldi, biraz, dereden tepeden söyledik.

Kendisine sigaralarından hediye ettim. Pek memnun oldu. Bugün, Babîâlî'ye gidemediniz. Artık yarın gidersiniz.

Sultan Hamid, bu sözleri söylerken, sağ elini yeleşinin cebine soktu. çıkardığı küçük, altın örme mühür kesesini Sait Paşa'ya uzatarak:

— Alın, emaneti. Dedi.

Sait Paşa, dizleri sınıksı birbirine yapışmış, elleri karnının üstünde kavuşturulmuş, oturuyor, başını hafifçe sol tarafa eğerek önüne bakıyordu. Sultan Hamid'in mühür kesesini uzatması üzerine hemen yerinden kalktı. Yerle beraber bir temenna etikten sonra:

— Cenab-ı Hak, velinimetimiz efendimiz Hazretlerine tükenmez ömürler ihsan buyursun. Daima lûtuflarının şükründen âcizim. Fakat, biraz namizaç olduğum cihetle, bir müddet, hizmetten af buyurulmamı istirhama cür'et edeceğim.

Diye cevap verdi.

Sultan Hamid'in eli, öylece kalmıştı. Sait Paşanın bu itirazı üzerine biraz bozulur gibi olan hünkâr, mühür kesesini, önündeki masanın üstüne bırakıp elini çekerek:

— Canım, arada geçen şeyleri unutunuz. Bunlar olağan işlerdir. Hiçbir zaman, et tırnaktan ayrılmaz. Benim size muhabbetim vardır. Sadakatinizden de eminim. Bu gibi meseleler, hakikati daha kuvvetli bir şekilde ortaya çıkarır. Hadi bakalım. Alın emaneti.

Sait Paşa daha hâlâ önüne bakıyor, dudaklarının arasından anlaşılmaz sözler mırıldanıyordu.

Sultan Hamid, Sait Paşanın meslek ve meşrebini ve bilhassa böyle şeylerde nazlanan tabiatını pek iyi biliyordu. Bizzat, fazla ısrar etmiş olmamak için derhal ayağa kalktı.

Şeyhülislâm ile Mahmud Nedim Paşanın yüzüne manidar bir nazarla baktı.

— Siz biraz söyleşiniz. Benim içerde yarım saat kadar işim var. Yine gelirim.

Dedi ve yandaki salona geçti.

Sait Paşa, Şeyhülislâm ve Mahmud Nedim Paşa ile başbaşa kalmıştı. Şeyhülislâmdan kendisine bir ziyan gelmeyeceğini biliyordu. Fakat, Mahmud Nedim Paşadan çok çekiniyordu. Çünkü bu iki adam birbirini hiç sevmiyordu.

Hünkâr çıkıncaya kadar hepsi de ayakta durduktan sonra tekrar oturmuşlardı. Bir iki dakika sükût ile geçti. Hiç kimse lâkırdaya başlamak cesaretini gösteremiyordu. Nihayet, Mahmud Nedim Paşa, derin derin içini çektikten sonra:

— Eski devirlerde dünyaya gelip, böyle makamlara geçmeden... hiçbir sorgu suale maruz kalmadan kafaları kesiliveren vezirleri hatırladıkça bir yeyip, bin şükretmeliyiz...

Mahmud Nedim Paşa -gûya ortaya söylediği- bu riyakârane sözlerle zımnın Sait Paşayı tehdit ederken Babîâli binasının daimî bir kiracısı olan Sait Paşa yine önüne bakıyor, için için gülüyordu. Çünkü o, velinimetini herkesten iyi tanıyor, neler yapabileceğini ve neler yapamayacağını çok iyi biliyordu.

Nitekim aradan birkaç saat geçtikten sonra, saray kapısının önüne Sait Paşanın hususî arabasıyla Sadarat yaverleri ve çavuşları gelmiş, bekliyordu.

İkinci vaktine doğru Sait Paşa yine Mührü hümayunu hamilen saraydan çıkıyor, gerdunei sadarete biniyor, etrafı yaverler kısa martinlerinin dipçikleri dizlerine dayalı çavuşlarla çevrilmiş olarak, şakırtı ve debdebe ile Babîâli makamı sadareti uzmasına gidiyordu.

* * *

Şimdiye kadar yazdığımız yazılar, bir başlangıçtan ibarettir... Bu başlangıca Sait Paşanın karıştığı bir macera ile başladık. Bunun sebebi ise, İkinci Sultan Hamid devrinde rol oynayan şahsiyetler arasında, Sait Paşanın en kudretli bir sima olmasıdır.

Bu kudret, Sadaret payesini ihraz edenler arasında hiçbir şahsiyetle ölçülemez. Çünkü bu mühim ve tarihî simanın arkasında koca bir hükümdar, muazzam bir Bâbîali ve nihayet otuz dört senelik idarenin esrar ve ihtirasatı saklıdır.

Gerek makamı sadarette bulunsun ve gerek azledilmiş ve itibardan düşmüş olarak evinde otursun. Sait Paşa daima Sait Paşa olarak yaşamıştır. Çünkü hiçbir veziri âzam onun kadar kendisini hükümdarına aratmamıştır... Yukarda hikâye ettiğimiz vak'a, Sultan Hamid ile Sait Paşanın arasındaki muamele ve münasebete bir misaldir. Daha 1300 –1882– tarihinde iken cereyan eden bu hâdisede görülüyor ki, bir gece evvel Sait Paşanın beynine revolver dayıyan ve ondan mührünü alan Sultan Hamid; ertesi günü yine onu davet ediyor, mührünü tekrar veriyor, yine onu debdebe ve saltanatla makamı celili sadareti uzmasına gönderiyor.

İşte bu, yalnız Sait Paşaya mahsus bir imtiyazdır ki, Sultan Hamid'in bütün saltanatı müddetinde buna bu adamdan başka hiçbir kimse malik olamamıştır.

Sultan Hamid, çok evhamlı bir hükümdardı. En küçük bir sebeple şüphesini celbeden bir adamı muhitinden bir kere uzaklaştırdıktan sonra artık ona katiyyen yüz vermez ve mühim işlerin hiç birinde istihdam etmezdi.

Halbuki Sultan Hamid'in meşhur olan bu prensibinde, Sait Paşa bir istisna teşkil ediyordu. Acaba bunun sebebi nedir? Sait Paşanın zekâsı mı?.. İlim ve irfanı mı?.. Pek ziyade methü sena edilen üslûp ve inşası mı?.. Yoksa, hükümdarına karşı sadakat ve vefası mı?.. Hayır, bunların hiç biri değildi. Çünkü bunların hiçbiri, Sultan Hamid'i tatmin etmezdi. E, şu halde?

Bunu anlamak için evvelâ, bu iki mühim ve tarihî adamın arasındaki rabitanın sırrını öğrenmek lâzımdır. Bizim, şu yazılarımızla tarihe tevdi edeceğimiz bu sır, birçok hakikatlerin düğümünü çözecek ve Yarım asır evvel bizi idare edenlerin hakiki

şahsiyetleri ile, hangi membadan kuvvet aldıklarını gösterecektir.

Bunu lâıkiyle izah edebilmek için, bu iki tarihî simanın nasıl karşılaştıklarını, birbirleriyle nasıl anlaştıklarını ve nihayet birbirlerinden ebediyen niçin ayrılmadıklarını anlatmak icap eder.

Veliaht Abdülmecit Efendi, mutadî veçhile erkenden kalkmış, Dolmabahçe Sarayının denize nazır penceresinde oturuyor, sabah kahvesini içiyordu. Sarayın hünkâr dairesinde, birdenbire bir çığlık koptu. Birinci kattaki pencerenin camı, büyük bir şangırtı ile parçalandı. Pencereden, sırmalara ve nişanlara bürünmüş bir adam, rıhtıma atladı. Başı açık, saçları dağınık bir halde, koştu. Şehzadegân dairesi yanındaki demir parmaklıklara tırmandı, öbür tarafa aştı. Harem Ağaları koğuşunun önündeki kayık havuzuna yaklaştı. Kendini havuza atacaktı. Fakat, bu görüldüyü duyan ve o tarafa koşan iki hademe, hemen bu adamı sıksıkı yakaladı. Havuz başından geri aldı.

Şimdi, bu üç adamın arasında, şiddetli bir mücadele başlamıştı. Bu mücadele esnasında, o muhteşem adlı adamın göğsündeki nişanlar kopuyor, yerlere düşüyor; omuzundaki sırmalı âpoletleri yerlerinden fırlıyarak göğsüne doğru sarkıyordu... Bu adam, bir aralık şiddetle silkindi, hademelerin elinden kurtuldu. Tekrar Hünkâr dairesine dönmek için demir parmaklığa doğru koştu. Hademeler yetiştiler. Kollarına girdiler. Demir parmaklığın kapısı kilitli olduğu için, arka kapıdan götürmek istediler. Fakat o, sımsıkı parmaklıklara yapışmış, inliyor, anlaşılmaz feryatlarla manasız sözler söylüyor, parmaklıkları bırakmak istemiyordu. Hademenin biri sabredemedi. Evvelâ onu omuzlarından tutup şiddetle sarstıktan sonra, ellerini kurtarmak için parmaklarının üstüne vurmaya başladı.

O zaman yukarıdaki pencereden gür ve kalın bir ses:

— Alçak herif. Ona karşı el kaldırmaya nasıl cesaret edi-

yorsun. Senin ellerini kırarım, diye bağırırdı.

Hademe başını kaldırdı, baktı. Pencerede sarkan Veliaht AbdülHamid Efendinin sapsarı kesilen çehresiyle karşılaştı.

Gürültü, her taraftan duyulmuştu. Harem ağaları koşuşuyor, mücadele edenlerin etrafını alıyor, pencerelerde, süürülen kafeslerin arası, kadın başlarıyla doluyordu. İhtiyar, zayıf bir harem ağası, koşa koşa geldi. Daha hâlâ parmaklığı sımsıkı tutan adamın etrafını kuşatanları, aralıyarak ileri atıldı. Artık bitap bir hale gelen o adamın ellerine sarıldı, yalvarmaya başladı:

— Gel şevketlim... Gel aslanım... Hadi, dairei hümayuna gidelim de istirahat buyur. Akşamdan beri helâk oldun. Artık yeter, şevketlim...

Bu ihtiyar harem ağasının şevketlim diye hitap ettiği adam Beşinci Sultan Murat idi.

Sultan Aziz'i mecnun diye tahtından indirenler, akıllı diye bu adamı tahta çıkarmışlardı. Halbuki bu adam, daha tahta çıktığının ertesi günü, en bariz cinnet alâmetleri göstermeye ve kendisine bağlanan ümitleri birer birer kesretmeye başlamıştı.

Sultan Aziz'i hal'ederek bunu tahta çıkaranlar, evvelâ bu hal'i saklamak istediler. Bir taraftan en muktedir doktorları getirerek mecnun padişahı tedavi ettirirlerken, diğer taraftan da halka:

— Hümkâr çıban çıkarıyor. Bu çıbanlar dolayısıyla ata ve arabaya binemiyor. Onun için bir müddet istirahat etmesi lâzım geliyor, diyorlardı.

Fakat halk arasında dedikodu büyüyor, bilhassa cuma selâmlıklarının yapılmaması, efkârı umumiye üzerinde şüpheli tesirler husule getiriyordu. Artık mahalle kahvelerinde bile şu sözler söyleniyordu:

— Hümkâr çıban çıkarmakla, Sadrâzâmın naibi saltanat olması, lâzım gelir mi?

Bu sözler, gittikçe büyüyor, her tarafta, fena tefsirlere meydan veriyor, vükelâya karşı herkesin emniyet ve itimadını sarsıyordu.

Halkı biraz tatmin etmek ve korkulan bir aksülâmelin önüne geçmek için Sultan Murad'ı ara sıra selâmlığa çıkarmak ve halka göstermek lâzım geliyordu.

Halbuki Sultan Murad, her çıkışında cinnet nöbetlerine tutuluyor, vükelânın halktan saklamak istediği sırrı bizzat izhar ediyordu.

Bir cuma selâmlığı Beşiktaş camisinde yapılmıştı. O gün padişahı süt gibi beyaz bir ata bindirmişler. Tebdil eskisi atın başından çekiyor, iki hademe de padişahın yanlarında gidiyordu. Saray kapısından çıkıp da birdenbire kalabalığı gören padişah, derhal atın üstüne kapandı. Kollarını atın boynuna doladı... Bir cuma günü de arabadan atlamak ve kaçmak istedi. Artık bütün bunlar, tevîl götürmeyen şeylerdi.

Abdülaziz'i hal'edenler, bu vaziyetler karşısında endişe ediyorlardı. Çünkü halk arasında Abdülâziz'in taraftarları vardı. Dedikodu her gün büyüyor, Abdülâziz'in kanlı ölümü, nefret veren akisler husule getiriyor, bu gayritabîî vaziyeti islah etmek için bir daha tebeddülü saltanata lüzum görülüyordu.

Bütün vükelâ, bu tebeddülü arzu ediyorlardı. Bunların içinde bilhassa iki kişi, bu fikrin bir an evvel husul bulmasını istiyorlardı. Biri, Mithat Paşa, diğeri de –o tarihte Ticaret Nazırı– Sultan Hamid'in, damat Mahmud Celâlettin Paşa idi. Gariptir ki aynı mesele üzerinde şiddetle ittifak eden bu iki zat, büsbütün ayrı maksatlar takip ediyorlardı.

Mithat Paşanın düşüncesi, şu noktada toplanıyordu: Abdülâziz sadece Kanunu Esasînin ilânı için halledilmiştir. Fakat Sultan Murad'ın vaziyeti buna imkân bırakmamıştır. Bu vaziyetten istifade etmek isteyen Sadrâzam Rüştü Paşa, naibi saltanat makamına geçerek müstakillen idarei umur etmek hissiyatı-

nı gösteriyor. Padişahın bu vaziyetinden istifade etmek istiyor. Bütün tedavilere rağmen padişahın halinde salâh eseri görül-müyor. Bu hal devam ettikçe de, Kanunu Esasîyi ilân etmeye imkân hâsıl olmuyor. Binaenaleyh, Veliaht Abdülhamid Efendi-nin cülûs etmesi lâzımdır.

Mahmud Celâlettin Paşa ise, büsbütün başka türlü düşünüyordu. Onun maksadı, kayınbiraderi olan Sultan Hamid'i tahta çıkararak onu kendine minnettar etmek. Ve sarayın bütün nüfuz ve kudretini ele geçirmektir.

Bu plânı takip eden Mahmud Celâlettin Paşa, o esnada sık sık Sultan Hamid'le görüşüyor ve eskeriya da kendi köşküne davet ediyordu. Bir gün, yine Sultan Hamid, Mahmud Paşa ile başbaşa vererek bu mesele etrafında görüşürlerken yavaş yavaş kapı açıldı. Odaya, ufak tefek, kılıksız kıyafetsiz bir adam girdi. Sultan Hamid, bu adamı görür görmez birdenbire sözü kesti, hatta biraz da titizlendi. Fakat Mahmud Paşa derhal Sultan Hamid'i temin etti:

— Efendim, Sait Bey kulunuz yabancı değildir. Ticaret Meclisi âzasındandır. Kuvvei kalemîyesi ise, nadirülemsaldır. Ancak Mahmud Nedim Paşa kendilerine gadretmiştir. İnşallah, müştak olduğumuz o devrei saadeti ankarıbüzzaman idrak ederiz de, sayenizde hüsnü hizmette bulunurlar, dedi.

Sultan Hamid, fitratan ihtiyatkâr bir adamdı. Her kim olursa losun, ona birdenbire emniyet ve itimat göstermek âdeti olmadığından, lâkırdıyı kısa kesti. Kalktı, gitti. İşte Sultan Hamid ile Sait Paşanın ilk defa olarak karşılaşması ve tanışması bundan ibarettir.

Ahiren (son zamanda) hatıratını neşreden Başkâtip Tahsin Paşa, Sultan Hamid ve Sait Paşadan bahsederken:

[..... Sait Paşa, Mahmud Celâlettin Paşanın konağına devam ederdi. Mahmud Celâlettin Paşa o aralık şehzade bulunan ve hemşiresi Cemile Sultanın sarayına sık sık gidip gelen Ab-

dülhamid Efendiye Sait Paşanın zekâsından, belâgatinden, istidadından, kuvvei kalemiyesinden bahsetmişti. Hattâ Sait Paşa, Abdülhamid Efendi tarafından izhar olunan arzu üzerine Dolmabahçe'ye ve Tarabya'daki daireye gidip daha şehzadelğinde tanışmışlardı. Sultan Hamid, tahta geçince bunu hatırlayarak Sait Paşayı başkâtipliğe getirdi; diyorlarsa da, bu doğru değildir. Sait Paşa, Sultan Hamid tahta çıkmadan evvel kendisiyle ancak bir defa görüşmüştür. O da, mürettep bir mülâkat olmayıp, ancak tesadüften ibaretti.

Sait Paşanın Başkâtipliği doğrudan doğruya Sultan Hamid'in intihabile olmuştur. Mithat Paşa ile rüfekası. Sultan Hamid'i tahta çıkarmak için kendisiyle müzakerata girdikleri zaman, başkâtipliğe kimin tayin olunacağı da mevzuubahs olmuştu. Mithat Paşa ile rüfekası, kendi adamlarından birini Sultan Hamid'e başkâtip vererek bu suretle onu kontrol etmek istiyorlardı. Sultan Hamid, bunu pekâlâ hissettiği için, Mithat Paşa ile rüfekasının (arkadaşlarının) bu teklifine bıyık altından gülmüş ve:

— Tabîî, münasip görülen bir zat tayin olunur.

Diye müphem bir cevap vermişti. Mithat Paşa, başkitabete, Ziya Bey ile Kemal Beyin tayinini istiyor. Sadrâzam Rüştü Paşa ise, Sultan Murad'ın başkâtibi Sadullah Beyin yerinde kalmasını tercih ediyordu. Damat Mahmud Paşa'ya gelince, o büsbütün ayrı düşünüyor; kendi plânıyla Sultan Hamid'i tamamiyle abluka edebilmek için başkitabet makamına itimat ettiği bir şahsı yerleştirmek istiyordu.

Sultan Hamid cülûs eder etmez, hepsinden kurnaz davranmıştı:

— Başkitabet için, münasip birkaç zat arzedilsin de, tetkik edelim, dedi.

Derhal, bu dört kişinin ismini havi bir liste takdim edildi. Ziya, Kemal ve Sadullah beylerin isimleri hizasında birçok methedici cümleler vardı. Bunların altında da şu satırlar yazılmıştı.

[Sait Efendi – Medresede tahsil etmiş. Ulusü kitabete cidden vâkıf sâyi zatisi ile Fransızca öğrenmiş, cimri, kıyafetine itina etmez bir zattır.]

Sultan Hamid, bu satırları görünce gülümsedi. Ve hemen kırmızı mürekkep ile Sait Efendinin isminin hizasına işaret etti.

Sultan Hamid'in bu seçimi çok tabii idi. Çünkü Kemal ve Ziya Beylerden esasen nefret ediyordu. Sultan Hamid'e göre bu iki zat, evvelâ Sultan Murad'ı bile baştan çıkaran ve Kurbağalıdere Köşkünde sabahlara kadar işü işret âlemleri yaparak nihayet büyük biraderinin deli olmasına sebep olan adamlardandı. Sonra, amcası Abdülâziz'i hal'edenlerin yaranındandı. Ve daha sonra da, Mithat Paşa ile rüfekası tarafından tavsiye ediliyorlardı. Buna binaen bunları kabul etmeyeceği âşikârdı... Sadullah Bey ise, Sultan Murad'ın hususi hizmetinde bulunmuştu. Ona bir meyil ve merbutiyet (bağlılık) beslemesi ihtimali vardı. Sultan Murat hayatta oldukça, Sadullah Beye emniyet ve itimat caiz olamazdı. Bu sebepten dolayı, onun da başkitabete kabulü, uyamazdı.

Bu, mülâhazalara binaen, dördüncü şahıs olarak gösterilen Sait Efendi; Sultan Hamid'e, tam biçilmiş bir kaftan gibi geldi. Sait Efendinin ismi hizasına verilen kısa izahat, Sultan Hamid'in hoşuna gitmekle beraber, Damat Mahmud Celâlettin Paşanın tavsiye ve iltiması da işe yaradı. Sultan Hamid, Sait Efendiyi derhal kendine başkâtip yaptı.

* * *

Gerek Sadrâzam Rüştü Paşa ve gerek Mithat Paşa, Sultan Hamid'in bu tercih ve tayininden fena halde bozulmuşlardı. Saltanata geçmeden evvel kendilerine nümayişkâr görünen Sultan Hamid'in, tahta oturur oturmaz, derhal onların teklif ve tavsiyelerini reddederek kendi fikriyle harekete başlaması, tabiidir

ki üzerlerinde menfi bir tesir uyandırdı. İşte bu hâdiseden itibaren ki Sultan Hamid ile araları açıldı.

Sait Efendiye gelince: Esasen vaziyeti daha evvel lâıkiyle kavrayan Damat Mahmud Paşanın tertip ettiği plânı, büyük bir zekâ ve fetanetle tatbika başladı. Sultan Hamid, o tarihte cidden zeki ve cevval bir adamdı. Bir hayli zamandan beri de saltanat-ta gözü vardı. Buna binaen saltanat umuru hakkında az çok kendisini hazırlamıştı.

Fakat ne de olsa, yine hükümet ve siyaset işlerine vukufu azdı. Buna binaen Sait Efendinin emsalsiz zekâsını ve bütün hükümet umurunda derin ihtasını gören Sultan Hamid, başkâtibine dört elle sarıldı.

Pek az zaman zarfında rütbei samiyei vezarete mailiyetle Sait Paşa oluveren başkâtıp; yalnız, Sultan Hamid'in umuru takririyasını yazışmalarını idare etmekle kalmıyor, aynı zamanda ona bir nasih ve rehber vazifesi de ifa ediyordu.

Sultan Hamid, şehzadelik zamanında serbest yaşama alışmıştı. Evvelâ, iyi bir sporcu idi. Mükemmel ata binen, daima ave gider, şayanı hayret bir meharef ve tahammülle denizde yüzerdi. Çok cesur ve cüretkârdı. Ava gittiği zamanlar, daima maiyetindeki adamlardan ayrılır, İstranca ormanlarının en bilinmedik ve kuytu köşelerine kadar pervasızca dalar ve saatlerce kaybolurdu. Hattâ bir defa orman içinde bir eşkıya çetesine rastgelmiş, bunlarla epeyce mücadele etmiş, bu esnada bir kurşun yemişti.

Geçnliğini ve şehzadelliğini bu suretle geçiren Sultan Hamid, tahta çıktıktan sonra da aynı hayatı takip etmek istemişti. Geceleri ata biniyor, yanına iki yaver alarak İstanbul sokaklarını geziyor, karakolları teftiş ediyordu.

Bir gece apansızın eskiden köprünün Karaköy tarafındaki başında bulunan meşhur Aziziye Karakolunu teftişe girmiş. Efrat uyurken bütün kovuşları gezmiş. Nöbetçi zabitlerini görmek

istemiş, fakat karakolda bir tek zabitten başka kimseyi bulamayınca fena halde hiddet etmişti.

Geceleri yangın topu atılır atılmaz, derhal iki yaverle bir binek atı hazırlanır ve Mabeyni Hümayun kapısına koşarak Sultan Hamid'e intizar edilirdi. Çünkü Sultan Hamid ekseriya gece yangınlarına giderdi... Bir gece yina Aksaray'da yangın olmuştu. Yangının büyümekte olduğunu haber alır almaz Sultan Hamid yine atına bindi. İki yaverle, dört nala yangına gitti. İcap eden emirleri verdi. Yangın söndürüldü.

Sultan Hamid avdet ederken Galata'dan geçiyordu. O tarihte Galata Caddesi, geceleri en tehlikeli yerlerden sayılıyordu. Bütün kanlı katiller, bütün kasa hırsızları ve en azılı şerirler, geceleri bu caddeye bağlanan dar ve karanlık sokaklardaki izbe-lerde ve koltuk meyhanelerinde gizleniyorlardı. Çok defa zabıta memurları bile bu civarda dolaşmaktan çekiniyorlardı. Sultan Hamid, bir an evvel saraya yetişmek ve istirahat etmek için doludizgin caddeyi geçerken, üç kişinin birbirine sarılarak boğuşmakta olduğunu gördü. Hepsinin ellerinde de bıçaklar parlıyordu. Derhal atını bunların üzerine sürdü. Bir fenalığa meydan vermeden bunları ayırmak ve kabahatli olanı bizzat yakalamak istedi. Fakat, burnunun ucunu göremeyecek derecede sarhoş olan bu adamlar, bu garip müdahaleden büsbütün kudurarak, Sultan Hamid'in üzerine saldırdılar. Maiyetindeki yaverlerin kılıçlarıyla Sultan Hamid'i müdafaa etmelerine rağmen yine Sultan Hamid'in atını yaraladılar.

Bu hâdise ertesi gün saray muhitinde derhal şüyu buldu. Birçokları, Sultan Hamid'in bu hallerini takdir ederken, bazıları da bunlardan memnun olmuyordu. Bilhassa Damat Mahmud Paşa, Sultan Hamid'in bu vaziyetinden endişe ediyor, onu sarayın bir köşesine kapıyarak hariçle olan münasebatını bizzat idare etmeyi istiyordu. Galata hâdisesini vesile ittilhaz etti. Başkâtıp Sait Beye icap eden dersi verdi. Sultan Hamid'e gönderdi.

Sait Bey, resmî işlerini bitirdikten sonra Sultan Hamid'e, bazı maruzatta bulunacağını söyledi. Galata hâdisesinin efkârı umumiyede pek menfi bir tesir yaptığından bahis açarak, böyle gece gezintilerinin büyük tehlikeler tevhit edebileceğini binaenaleyh, badema gece ve gündüz böyle gezintilerden hazer edilmek lâzım geldiğini tavsiye etti.

Sait Beyin sureti haktan görünen bu tavsiyesi, Mahmud Paşanın diğer mensupları tarafından da Sultan Hamid'e tekrar edildi. Bütün bu telkinler altında kalan Sultan Hamid'in, az zaman zarfında bütün evham hisleri, harekete getirildi.

Maamafih ortada Sultan Hamid'i korkutacak sebepler de yok değildi. Amcası, tahttan indirilmiş ve beş on gün sonra da esrarengiz bir surette vefat etmişti. Mithat Paşa ile taraftarları, pek serkeşane hareket ediyorlar. Hattâ bazen de tehditkâr tavırlar alıyorlardı. Çerkez Hasan'ın yarattığı kanlı facia daha hâlâ İstanbul efkârı umumiyesinde derin akisler husule getiriyordu. Her ne kadar, büyük biraderi Sultan Murad'ın cinneti tahakkuk etmiş ve isabetli bir karar ile tahttan indirilmiş ise de efkârı umumiyeye bir türlü meselenin hakikatine kanaat getirememiş ve bu işte de bir ihtiras korkusu sezmişti.

Bahusus, Sultan Murad'ın annesi Şevkefza kadın, el altından çalışıyor, oğlu Sultan Murad'ın iyileştiğine dair her tarafta propagandalar yaptırıyor, bilhassa ayak takımı ile softalar güruhunu, Mithat Paşa ve rûfekasile Sultan Hamid aleyhine tahrik ediyor, Sultan Hamid'i iskat ederek oğlunu yeniden iclâs için bütün kuvvetini sarfetmekten çekinmiyordu.

Q esnada İstanbul, bir barut fıçısı haline dönmüştü. Bir tek kıvılcımın, koca bir yangın husule getireceği hissediliyordu. Bulgarlar, ihtilâl yapmışlardı. Sırbistan, Karadağ, Bosna, Hersek, hulâsa bütün Rumeli, kan ve ateş içinde yüzüyordu. Balkanlardan itibaren feci bir bozgun başlamıştı. Rumeliden akın akın muhacirler geliyor. Arsaları, cami avlularını dolduruyor; her ta-

rafta, yürekler parçalayan birer sefalet manzarası hâsıl oluyordu. Zaruret, kış ve hastalık. bu üç afet, elele vermiş, bütün İstanbul'un umumî hayatını tehdit ediyor; bu feci haller, halkı, her gün biraz daha sinirleştiriyordu.

Gün geçtikçe, Sultan Hamid'in başkâtibi, tesir ve nüfuzunu arttırıyor; her hâdiseden bir mâna çıkararak velinimetinin hayat ve saltanatını, esen rüzgârlardan bile korumaya çalışıyordu.

Gerek Mahmud Paşanın ve gerek Başkâtip Sait Beyin ne Sadrâzam ve ne de sair vükelâya itimatları yoktu. Sadrâzam Mehmed Rüştü Paşa, Başkitabete tavsiye ettiği Sadullah Beyi kabul etmediği için Sultan Hamid'e küskündü. Hattâ, hastalığını bahane ederek yeni padişahın kılıç alayına bile gelmemiştii. Gerek Sadrâzamin ve gerek sair bazı vükelânın bu meydana gelen hareketleri, Mahmud Paşa ile Sait Beyin endişe ve evhamına dokunduğundan bunların halk üzerindeki tesir ve nüfuzlarını kırmak ve hükümetin bütün kudret ve kuvvetini sarayda toplamak istiyorlardı.

Bu şekil, tabii Sultan Hamid'in de işine geliyordu. Çünkü Osman oğullarının asırlardan beri hükümet idaresinde tatbik ettikleri istibdat ve merkeziyet sistemine tevafuk ediyordu. Aynı zamanda Sultan Hamid, ne Sadrâzam Rüştü Paşaya ve ne de Mithat Paşa ile arkadaşlarına bir türlü ısınmıyor, hattâ bunlara karşı kalbinde gizli bir kin ve nefret taşıyordu. Ecdadının kanlı tarihini herkesten daha iyi tetkik eden Sultan Hamid, her tarihî cinayetin başında böyle gözü pek vükelânın bulunduğunu pek iyi biliyordu. Buna binaen Babîâlî'nin nüfuzunu kırarak bütün hükümet mekanizmasını eline almayı bittabi o da pek çok istiyordu.

Eskiden vükelâ ve vüzeranın saraya gidip gelmeleri bir usul ve merasime tâbi idi.

Gerek sadrâzam ve gerek sair vükelâ, ancak muayyen olan günlerde saraya gidip gelirlerdi. Fakat Sait Bey, derhal bu usulü

değiştirdi. En ehemmiyetsiz sebeplerle vükelâ ve vüzera saraya çağırılıyor; hükümet işlerine dair fikir ve mütaleaları alınıyor; hatta bazıları, huzuru şahaneye çıkarılarak, hiç yoktan bir sebeple in'am ve ihsanlara nail oluyor; hulâsa saray, taraftar kazanıyordu.

Babîâli, yavaş yavaş suyu çekilmiş değirmene dönüyordu. Devletin bütün umurunu idare eden bu müessesese, artık sarayla idare şubeleri arasında bir vasıta merkezi haline geliyordu. İş bu kadarla kalsa bir şey değildi. Lüzumu kadar kuvvet kesbeden saray, yavaş yavaş askerlik umuruna müdahaleye de başlamıştı. Sırbistan ve Karadağ'da muharebe devam ediyordu. Halbuki bu harbi muvaffakiyetle idare eden kumandanlar, ikide bir de değiştiriliyor, bu lüzumsuz tebeddüller, tabîi harekâtı harbiye üzerinde fena tesirler husule getiriyordu.

Sadrâzam, bu hallerden şikâyet ediyor, hattâ bir aralık Babîâli'ye bile gelmiyordu. Nihayet bir gün Sırbistan muharebesiyle meşgul olan Serasker Abdülkerim Paşanın yalnız Serdar-ı Ekremlikte kalmak üzere Seraskerlikten affıyla yerine Redif Paşanın Serasker nasbedildiğini havi bir iradei seniye karşısında kalan Sadrâzam Rüştü Paşa, artık Sadaret mevkiinde barınamayacağını anladı ve derhal istifanamesini saraya yolladı.

Fakat saray, kurnaz davrandı. Rüştü Paşa derhal saraya celbolundu. İstifasının sebebi soruldu. Rüştü Paşa:

— Nasıl istifa etmem?.. Eskiden beri, sadrâzamların arzları padişah tarafından kabul olunmak kaidedir. Halbuki bu kaide bozulup cüz'ıyyatı umura varıncaya kadar, Babîâli'den izin istenen işlere muhalefet gösteriliyor. Alelhusus Babîâli ile istişare olunmadan serdar nasbediliyor ve serasker değiştiriliyor. Bu hallerle muhatırata uğramak ihtimali var. Elbette, makamdan affımı talep ederim.

Diye, yana yakıla şikâyet etti. Fakat Başkâtip Sait Bey gayet sakin ve pişkindi. Sadrâzama, sükûnetle dinledikten sonra, ona

güzelce bir ders verdi. Babiâli hükümetin, saray da saltanatın merkezi olmasına nazaran saltanatın hükümete üstünlüğü lâzım geldiğini güzelce izah etti ve bu dersi verdikten sonra da huzuru şahaneye çıkmak lâzım geldiğini söyledi.

Evvelce verilen karar üzerine Sultan Hamid, Rüştü Paşayı birçok saygılı davranış ile karşıladı. Gördüğü bu büyük iltifatlardan, artık Rüştü Paşa da vaziyeti anladı. İstifasını geri aldı. Bu işi böylece hazmederek yine sadarete kaldı.

Babiâli'nin nüfuz ve haysiyetine vurulan bu darde, Rüştü Paşaya epeyce tesir etmekle beraber, sarayla mücadeleye girişmek istemedi. Bunu hâdisata terketti. Çünkü umumî vaziyetin gittikçe vehamet kesbetmesine nazaran, sarayı mağlûp edecek vakaların zuhur etmesi, ihtimalden uzak değildi. Nitekim, az bir zaman sonra, beklenen hâdise de vukua geldi.

1293 (1876) senesi ramazanının yirmi yedinci günü idi. İkinci namazından sonra Beyazıt ve Fatih camilerinde kürsüye çıkan vaizler, acıklı bir lisan ile hal ve ahvalden bahsettikten sonra, hazırlanmakta olan Kanunu Esasi lâyihasını şiddetle tenkit ettiler. Ve bu kanun ile, milleti islâmiyeyi, gayrimüslim cemaatlerinin meb'usarı hükmile zebun edecekler. Ortada Şeriati Muhammedî dururken Frenklerden alınmış kanunlarla Ümmeti Muhammed idare edilmez! Esasen vükelânın frenkten hiç ayırdı yoktur. Cümlesi, frenk gömleği giymekte ve frenklerin âdet ve nizamı üzere hareket etmektedir. Eğer buna bir çare bulunmazsa, Din-i Mübin elden gidiyor, dediler.

Bu fesat verici mev'ize, derhal Sadrâzama ve Mithat Paşaya haber verildi. Aynı zamanda, Zaptiye Nâzırı Babiâli'ye celbe dildi. Bazı memurini hafiye tertip olunarak vaizlerin kimlere mensup olduklarının gizlice tahkik ve kendilerinin de takip edilmesine karar verildi.

Aynı gece; Çarşıkapı, Cağaloğlu, Mahmudpaşa, Beyazıt, Fatih, Aksaray, Bahçekapı caddelerine de yaftalar yapıştırılmış

ve muhtelif sokaklara kâğıtlar atılmıştı. Bunlarda da yine avamın hissiyatını heyecan ve fesada verecek sözlerle beraber, Vükelâ, Rumeli'yi düşmanlara sattı. Sırlar ve Karadağlılarla barış yapmak ve onlara kiralık vermek istiyorlar. Ecdadımızın bunca kanı pahasına alınan bu yerleri, iki buçuk kefereye teslim edivermek revayı hak mıdır? Düşmana müdafaa için devletin askeri yoksa, bizler ne güne duruyoruz. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar küffar üzerine gidip din uğruna fedayı can etmek isteriz diye yazılmıştı.

Bütün bunlar, İstanbul'da fesat çıkarmak isteyen bir sebebenin mevcudiyetini gösteriyordu. Nitekim arife gününe kadar yapılan tahkikat ve tecessüsat da bunu teyit etti. Mithat Paşa tarafından gizlice izam olunan ve erbabı fesat arasına sokulan hafiyeler de bu gizli cemiyetin ele başılarını ve takip ettikleri maksadı anlamışlardı.

Cemiyetin programı şu idi. Bayram günü, Sultan Hamid, bayram selâmlığına çıktığı vakit, cemiyet efradı tarafından arabası durdurulacak, büyük bir nümayiş yapılacak ve kendisine bir arzuhal sunulacak, bu frenk meşrepli vükelânın azlile yerlerine dini bütün, helâl süt emmiş vükelânın getirilmesi talep olunacak... Eğer Sultan Hamid, bu arıza içeriğini kabul ve derhal tatbik ederse ne âlâ... Etmediği takdirde, en başta Sultan Hamid olmak üzere, Sadrâzam Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Şeyhülislâm, Serasker Redif Paşa ve hattâ Maliye Nazırı sabıkı Rıza Paşa ve daha sair ricali devlete dahi suikast yapılacak...

Vaziyet, çok ciddî idi. Bilhassa saraydakilerin ekmeğine tereyağı sürülmüştü. Damat Mahmud Paşa ile başkâtip Sait Bey derhal Sultan Hamid'in huzuruna koştular.

Zaptiye Nazırının tahkikatına atfen Makamı Sadaretten gelen tezkereyi Sultan Hamid'e arz ettiler. Sultan Hamid fena halde telâş etti. Demek ki, amcasını ve büyük biraderini taht ve tacından mahrum eden kuvvet, bu defa da başka suretle harekete gelmişti.

Ertesi gün bayramdı. Sarayca hazırlanan program mucibince padişah, bayram namazını kılmak üzere köprü tarikiyle Fatih camisine gidecek ve bilcümle saray mensubini ile vükelâ ve ricali devlet de büyük üniformalarıyla alaya iştirak edecekti. Halbuki Fatih camisi, zaten fesadın merkezi idi. Oraya gitmek, doğrudan doğruya fesadı tahrik etmek demektir.

Şu halde, bu merasim programının derhal tepdili ile bir fenalığa meydan verilmemek için icap eden tedbirlerin alınması lâzımdı... Sait Beyin zekâsı, hemen imdada yetişti. Program tebdil edildi. Mabeyni hümayunu cenabı mülûkâne baş kitabetine Sadarete yazılan acil bir tezkerei hususiyede, Biraderi Âlii Şehriyari Bürhanettin Efendinin ziyadece rahatsız olması, zatı-şâhânenin teessürünü mucip olduğundan yarınki bayram alayının debdebesiz ve kısa yoldan icrası fermanı hümayun iktizasından bulunduğu bildiriliyordu.

Tezkere, Babîâlî'ye geç gitmiş ve halk haberdar olmamıştı. Ertesi bayram günü, halk caddelere dolmuş, eski program veçhile, debdebe ve saltanatla ilk bayram selâmlığını yapacak olan hünkârı bekliyorlardı. Halbuki Sultan Hamid, Tersaneî Âmirenden celbolunan bir istimbotla sessizce Sarayburnuna geçmiş, Topkapı Sarayının içindeki yoldan dolaşarak Soğukçeşme Kapısından çıkmış. Kuvvetli bir muhafaza altında Sultanahmet Camisinde namaz kıldıktan sonra, Ayasofya yoluyla tekrar Topkapı Sarayına gelmiş. Hırkai Saadeti ziyaret etmiş ve bilâ hâdisе Dolmabahçe Sarayına dönerek bayramlaşma resmini orada icra eylemişti.

Bütün bu esnada, Sultan Hamid korku ve heyecan içinde idi. Saraya döner dönmez, derhal Başkâtıp Sait Beyi istedi. Kendisinin bilâ hâdisе saraya avdetini temin eden bu programdan dolayı teşekküratını beyan etti.

Fakat... Korku bununla geçmemişti. Bayram selâmlığında Sultan Hamid'i tevkif ve ona istida takdimine muvaffak olama-

yan fesatçıların, bu halden müteessir olarak fiilen harekete geçecekleri çok memul ve muhtemeldi. Hatta bu meseleden dolayı saraydakilerden ziyade telâş eden Sadrâzam, Şeyhülislâm, Mithat Paşa, Serasker Redif Paşa, Beşiktaş sarayına gelmiş Damat Mahmud Paşanın da iştirakıyla Paşa dairesinde içtima etmişlerdi. Erbabı fesat hakkında elde edilen tahkikat evrakını tetkik ediyor ve bunlar hakkında bir karar ittihaz edilmesini istiyorlardı.

Bayramın ikinci günü, epeyce uzun süren bir müzakereden sonra zikrolunan tahkikatın evrakı dermeyan kılınarak tahrikçi bozguncuların hemen birer tarafa sürülmelerine heyetçe karar verildi. Ve bu suret, Damat Mahmud Paşa, Sait Beyle vaziyeti müzakere etti. Erbabı fesadın birer mahalle teb'idi şüphesiz en makul bir hareketti. Fakat, bu teklifi derhal kabul edivermek hiçbirinin işine gelmedi. Çünkü, vükelânın hâl ve mesleklerinden emin değillerdi. Buna binaen bilâhare mesuliyeti saray üzerinden atmak için bir manevra tertip edildi. Verilen karar üzerine Damat Mahmud Paşa vükelânın nezdine avdet ederek:

— Zatı şâhâne selâm buyuruyorlar. Nefsi şâhânelerinden ziyade sizleri düşünüyorlar. Ancak, daha yakında tahtı saltanata cülûs buyurduklarından, birdenbire birtakım ulemanın nefyü teb'itleri vukubulursa halk arasında dedikoduya mucip olacağını teemmül ediyorlar. Heyeti aliyelerince, maslahatın biletraf müzakere edilmesini ferman buyuruyorlar, dedi.

Halbuki vükelâ, meseleyi bir an evvel kestirip attırmak, her an parlamaya hazır olan feci bir yangını olduğu yerde boğup bastırmak istiyorlardı. Fakat saray, çürük tahtaya basmak istemiyor. Osmanlı tarihinde daima kanlı ihtilâller yaratan ve ulema namı altında yaşayan bu fesat unsuruna karşı kendini istikbalde bir mes'uliyete maruz bırakmaktan içtinap ediyordu. Fesatçıların başında; Rumeli kazaskeri payelilerinden Gürcü Şerif ile Dağıstanîzade Muhittin Efendi ve Mirimirandan, Ramiz Paşa, Babîâli Evrak Müdürü Rıza Bey, Kıbrıslı Mehmed Paşa ket-

hüdası Kâmil Efendi gibi nüfuzlu ve taraftarı çok adamlar bulunuyordu. Bahusus, Gürcü Şerif ve Muhittin Efendi gibi sudurdan iki adamı kaldırıp sürüvermek, şüphesiz bütün softa güruhunun meslekî gayretine dokunurdu. Onun için sarayı mes'uliyetten kurtarmak ve şayet bir sızıltı çıkacak olursa, bütün kabahati vükelânın üstüne yıkmak icap ediyordu.

Damat Mahmud Paşanın, Sultan Hamid namına verdiği cevap üzerine vükelâ büyük bir telâş gösterdiler ve derhal verilen karar ile Mabeyni Hümayun dairesine geçtiler. Mabeyn Feriki Sait Paşanın odasına gittiler. Tahkikata dair takrirleri huzuru padişahiye takdim ile behemehal verilen kararın kabul edilmesini Sultan Hamid'den rica ettiler.

Ferik Sait Paşa huzura girdi, fakat çok geçmeden avdet etti. Sadrâzama hitaben:

— Şevketmeap efendimiz, nefyedilenlerin bilâ muhakeme vatandan sürülme cezasına uğramalarını münasip görmüyorlar ve tahkikatı vakıa, zihinlerini temin etmediğinden, eğer vekiller verdikleri kararda ısrar ediyorsa yerine başka padişah arasınlar, diye ferman buyuruyorlar, dedi.

Bu cevap, vükelâyâ birdenbire derin bir hayret verdi. Biri-birlerinin yüzüne baktılar, ne suretle mukabele edeceklerini şaşırdılar. Sadrâzam, diğer vükelâdan tetik davrandı. Derhal kendini topladı. İkiyüzlü bir tavır aldı:

— Hâşâ. Allah, ömrü şâhânelerine tükenmez ömürler versin. Biz, efendimiz gibi padişah bulamayız. Fakat kendileri, bizden muktedir vükelâ bulabilirler.

Dedikten biraz sonra durdu. Bu yumuşak sözlerin altında gizlenen tehdidi, Ferik Sait Paşaya hissettirmek istiyordu. Ve sonra, yavaş yavaş ellerini ovuşturarak sözüne devam etti:

— Maksadımız, asayişî umumiyi ve bilhassa padişahımızı, birtakım fesatçının kötü niyet ve neşriyatından vikayedir. Her memlekette, böyle asayişî âmmeyi ihlâlê sai olan müfsidinin ic-

rayı cezalarına müsaraat, âdeti hükümet ve muvafıkı hikmettir. Kararımızın icrasında, hiçbir beis ve mahzur görülemez. Bunda, heyetçe mesuliyeti deruhte etmişizdir, dedi.

Sait Paşa, bu cevabı derhal Sultan Hamid'e götürdü. Esasen Sultan Hamid ile akıl hocaları da bunu istiyordu. Böyle olmakla beraber, içerden hiçbir cevap çıkmadı.

Fakat vakit geçiyor, mesele her tarafa intişar ediyor, Cemiyeti Fesadiyenin birdenbire büyük bir harekete geçivermesi pek muhtemel addolunuyordu. Hayat ve mevki korkusuyla titreyen vükelâ, daha fazla beklemeyi muvafık görmediler. Redif Paşayı babı valâyı seraskeriye (seraskerlik yüksek makamına) gönderdiler. Hassa alaylarına mensup zabıtlar vasıtasıyla Gürcü Şerif ve Muhittin Efendilerle Ramiz Paşa ve Kâmil Efendiye evlerinde tevkif ettirdiler ve Tophane dairesine getirttiler.

Vükelânın hotbehot yaptıkları bu harekâtı, saray haber alır almaz büyük bir telâş başladı. Son sözü vükelâda bırakmak, saray için elîm bir mağlûbiyet olacaktı. Vakıt, ikindiye yaklaşıyordu. Tophane'de içtima eden vükelâyâ yaverler gönderildi. Hepsi de sarayı hümayuna davet edildi. Vükelâ, yarım saat kadar Paşa dairesinde bekletildikten sonra, Sait Paşa geldi:

— Huzuru şahaneye buyurunuz, dedi.

Vükelâ, sarayın vaziyetine karşı tamamen ittifak ederek artık, mücadeleye hazırlanıyorlardı. Halbuki Sultan Hamid, vükelâyı büyük bir iltifat ile karşıladı. Tavrında, muhalefetten ziyade endişeli bir hal vardı. Rolünü gayet mahirane oynayan bir artist vaziyeti aldı. Meseleyi yeni baştan izah ettirdi. Sonra:

— Pekâlâ. Ben, bu adamlar nefyolunmasın demiyorum. Lâkin içlerinde hacı, hoca bulunduğu için muhakemesiz nefiyleri kalbimi bihuzur ediyor. Bunların muhakemesi, uzun sürececek bir iş değildir. Hemen bir iki gün zarfında istintak ve muhakemeleri yapılsın. Kanunen haklarında bir hüküm verilsin. Ondan sonra bu hüküm icra edilsin.

Sultan Hamid'in teklifi, tamamen kanun ve adalete muvafıktı. Fakat bu derece ısrar ve mukavemet gören vükelânın artık saraya karşı emniyet ve itimad kalmamıştı. Belki de bu fesat cemiyetini el altından sarayın idare ettiğine dair kalplerinde bir şüphe vardı. Yine Sadrâzam söze başladı:

— Şevketim!.. Nefiyleri, heyeti vükelâca kararlaştırılan bu adamlar, halka fesat aşılamaya alışıklardır. Hem de âdeta devletin fenalığını isteme huyları vardır. Kendilerinin şu halde uzun uzadıya istintak ve mücavebelerine vakit ve maslahatın tahammülü olmadığı gibi, şöylece def ve nefiylerinde de hiçbir mahzur yoktur. Mademki ferman buyuruluyor, menfalarında sorgulama ve muhakemeleri de kabil olabilir.

Diye cevap verdi. Sadrâzâmı müteakip, şeyhülislâm, Mithat Paşa, Serasker de aynı sözleri teyit edecek sözler söyledi.

Sultan Hamid, gördü ki vükelâyı sözlerinden döndürmek güçtür. İkrarla karara muvafakat etti. Fakat heyeti mevcudeden bu bapta bir mazbata istedi... Vükelâ, huzurdan çıktılar. Tekrar Paşa dairesinde toplandılar. Sultan Hamid'in istediği mazbatayı yazdılar. Akşam ezanına doğru konaklarına dağıldılar.

Bu esnada, Salıpazarı önünde demirli olan Arkadi vapuru, derhal harekete müheyya bir halde bulunması için Tersanei Amire'den emir almıştı. Vapurun bacasından buram buram siyah dumanlar taşarken, Cemiyeti fesadiye erkân ve mensupları birer birer tutuluyor, Tophane meydanında süngülü askerlerle kuşatılmış olan barakaya dolduruluyordu.

Tevkifat, sabaha kadar devam etti. Dört yüz kişiye yakın adam toplanmıştı. Bunların ekserisi, softalarla ayak takımından ibaretti.

Arkadi Vapuru, sabaha karşı hareket etti. Ambarları ve kameraları, Sultan Hamid devrinin ilk sürgünleri ile dolmuştu. Bunlar, uğradıkları bu feci akıbetin ıztıraplarıyla ahü feryat ederek Sarayburnunu dolaşırken, sabah ezanları okunuyor, bu su-

retle mevkiini tahkim edenler de rahat rahat döşeklerinde müsterihane uyuyorlardı.

Birkaç saat sonra, gazeteler çıkmış, elden ele geziyordu.

İlânı resmî serlevhası altında, erbabı fesat hakkında uzun uzadıya izahat veren satırlar, şu cümle ile nihayet buluyordu:

(..... Fesada düşkünlükleri ve diğerlerinin dahi o yola salık olmaları, her devlet ve memlekette olduğu gibi icrayı cezalarını müstelzim görüldüğünden, paye ve rütbeleri hakkü ref ile içlerinden Muhittin Efendinin Rodos'a, Şerif Efendinin Âsî-tanköy'e, Ramiz Paşanın Bozcaada'ya ve Rıza Beyin Limni'ye nefyü tağripleri ve bunların mefasidine tebaiyet eden bazı hoearlarla Kıbrıslı Kâmil Efendinin dahi kezalik paye ve rütbelerinin hak ve ref'iyle memleketlerine ve münasip mahallere tardedilmeleri hususlarına iradei isabet ifadei hazreti padişahî müteallik buyurularak kendileri hemen memurlara terfikan sürgün yerlerine gönderilmiş olmağla keyfiyet, cümle erbabı hamiyetin malûmu olmak için ilân kılındı).

* * *

Bu hükümet darbesi, muhaliflere epeyce acı gelmişti. Gerek saray ve gerek Babiâli, beş on gün büyük bir endişe ve helecan geçirdiler. Bilâ muhakeme sürgüne gönderilen bu zevat hakkında, gerek ulema ve gerek halk arasında bir şikâyet vukua gelmesinden endişe ettiler. Halbuki, hiç kimseden en küçük bir sadayı tenkit bile zühur etmedi. Bu halden yalnız, muhtelif menfalara gidenlerle, onların İstanbul'da kalan masum evlâdû ayalı muztaripti.

İstanbul, yine süt limanlık olmuştu... Filhakika, devletin geçirdiği buhranı hissedenler ve âkıbeti vahim görenler pek çoktu. Fakat bunların hepsi, birer köşeye çekilmiş, içleri yana yana:

— Allah encamını hayreylie!

Demekle iktifa ediyorlardı.

Fakat... gizliden gizliye yine bir fesat kazanı kaynıyordu... Ulema ve softa güruhunun bir köşeye sinmelerine mukabil şimdi de Sultan Murad taraftarları harekete geçmişlerdi. Sultan Murad'ın annesi Şevkefza kadın, esasen pek inatçı idi. Senelerden beri Valide Sultanlığın cazip ve göz kamaştıran hayaliyle yaşamıştı. Sultan Aziz'in pek büyük iyiliklerini görmekte beraber, mahza evlâdını tahta çıkarmak ve kendisi de payansız bir şeref ve saltanat içinde yaşamak için, bu bedbaht padişahın maruz kaldığı felâkete göz yummuş, hattâ hazırlanan felâkete yardımında bulunmuştu.

Lâkin, evdeki pazar çarşıya uymamış; bu haris kadın, dört gözle beklediği muradına nail olamamıştı. Artık yapılacak bir şey vardı; tali ve mukadderata karşı boyun eğmek, talihsiz evlâdının başı ucunda oturarak onun ya iyileşmesine veyahut ıztırap çekmeden ölümüne dua etmek.

Lâkin Şevkefza bu makul düşünceden çok uzak yaşadı. Haris ve hasut kalbinin bütün iğvaatına tâbi olarak büyük bir cidale atıldı... Karşısında, iki cephe vardı. Biri, Damat Mahmud Paşa ve Başkâtip Sait Efendi gibi şeytana çarığı ters giydiren kuvvetlerle mücehhez Sultan Hamid... Diğerleri de günün birinde reisicumhur olmak sevdasıyla Kanunu Esasî silâhını hazırlamakla meşgul olan Mithat Paşa...

Şevkefza kadın, cahil bir saraylı olmakla beraber zeki ve anlayışlı idi. Karşısındaki iki cephenin, fikren birbirine muhalif olmakla beraber, büyük bir tehlike karşısında derhal birleşeceklerinden emindi. Buna binaen saray entrikalarının hepsine birer birer baş vurmaya ve âciz kaldığı takdirde ne mümkünse yapmaya hazırlanıyordu.

Oğlu Sultan Murad'ın hal'ini müteakip, bir ay kadar, ıztırap ve sükûnetle yaşadı. Fakat bu müddet zarfında plânlarını

yaptı; taraftarlarını hazırladı. İlk kullandığı silâh gayet basitti.

Bazı kimseler vasıtasıyla, Sultan Murad'ın tamamen ifakat kespettiğine (iyileştiğine) dair bir şayia çıkarmaktan ibaretti. Bu sözler, az zaman zarfında İstanbul'un her tarafına yayıldı. Fakat bu havadisi, herkesten evvel, Sarayla Babîâli haber almıştı.

Sarayın gösterdiği gizli bir itidal ve sükûnete mukabil, Babîâli telâş göstererek birkaç kişiyi tevkif ettirdi. Lâkin bu tevkifler, iyi bir netice vermedi. Bilâkis, dedikodu alevlendi.

Bu defa işe saray müdahale etti. Hakanı Sabıkın derecei afiyetini tetkik etmek üzere Sadrâzâmın riyaseti altında en muktedir doktorlardan mürekkep bir heyet teşkil edildi ve Çırağan Sarayına gönderildi.

Heyet, saraya giderek Sabık Padişahı muayene etmek vazifesiyle mükellef olduklarını söyledikleri zaman Şevkefza kadın birdenbire şaşırıp ve büyük bir telâş gösterdi. Hatta bir aralık, evlâdının sükûnunu kimseye ihlâl ettiremeyeceğini söyledi ve zavallı mecnunu göstermek istemedi.

Fakat, makam ve hayat korkusundan yüreği acı acı çarpan Sadrâzam, bir an evvel hakikate kavuşmuş olabilmek için:

— Bu iş hükümetin kararıyladır. Binaenaleyh, rıza göstermek lâzımdır. İllâ, cebrolunur.

Derdemez, sabık Valide Sultanın yelkenleri bir anda suya indi.

Bir taraftan heyete, kahveler ve şerbetler ikram olunurken, diğer taraftan da Sabık Hakan hazırlanıyordu.

Yarım saat kadar beklemeden sonra, heyeti birinci katta küçük bir salona davet ettiler. Salonun perdeleri, yarıdan fazlaya kadar indirilmiş, Sultan Murad'ın solukluğunu birdenbire göstermemek için odaya fazlaca bir loşluk verilmişti. Sultan Murad'a, temiz elbise giydirilmiş, arkası pencereye gelmek üzere, geniş bir koltuğa oturtulmuştu. Şevkefza kadın, beyaz bir Lâhur

şalına bürünmüş, bir koltuğun arkasında ve Sultan Murad'ın sağ tanafında ayakta duruyordu.

Heyeti teşkil edenler, odaya girerken, hürmet ve tazim ile selâm veriyor, fakat hissiz ve şuursuz bir halde oturan Sultan Murat, hiçbir mukabele gösteremiyordu.

Ellerini, gayritabiî bir şekilde dizlerinin üstüne koymuş, başı göğsüne doğru sarkıyordu. Az zaman zarfında o kadar zayıflamıştı ki, Sadrâzam Rüştü Paşa bile görür görmez.

— Suphanallah...

Demekten kendini alamadı. Siması, toprak rengini almıştı. Çehresi, mahzun ve bitaptı. Gözlerinin nuru sönmüş ve bakışları, sanki sonsuz bir uçuruma doğru süzülüyordu.

Hiçbir hayat eseri göstermiyor, eski bir mumya gibi hissiz ve hareketsiz oturuyordu.

Doktorlar, muayene etmek için ayağa kalkmasını rica ettiler. Sultan Murat, ne kalktı; ne de cevap verdi. Bu rica, Valide Sultan tarafından tekrar edildi. O da hiçbir semere vermedi. Yalnız bir aralık dudakları kıpırdadı. Ölgün bir sesle, anlaşılmaz bir iki söz mırıldandı. Ve yine hissiz ve biyhuş bir halde kaldı. Bu suretle, bütün emellerinin sukutunu gören sabık Valide Sultan Şevkefza Kadın oğlunun omuzuna dayanmış, sessizce ağlıyordu. Heyet, yavaş yavaş geri çekildi ve yandaki odaya geçti. Bu odada, Suhtan Murad'ın daimî tabipleri Âtîf Paşa ile doktor Kaplıyon ve Monceri bulunuyordu. Heyet, bunlarla görüştü. Rahatsızlığın şekli ve seyri hakkında verilen izahatı dinledi ve sonra bu doktorların da iştirakıyla bir rapor tanzim edildi. Bu raporda, Hakanı Sabıkın el'an delilikte ve ifakat kesbetmek ihtimali şu tarafa dursun, hayatının bile tahtı tehlikede olduğu sarahatle yazılmıştı.

Bu rapor, Valide Şevkefza Kadının bütün ümit ve hayallerini tarumar eden bir darbe olmuştu. Bir taraftan, gazetelerle ve büyük bir lisarı teessürle bu rapor neşredilerek daha hâlâ Sul-

tan Murad'dan ümit bekleyenlere susturucu bir cevap verilirken, diğer taraftan da her ihtimale karşı mükemmel bir tertibat alınıyordu.

Sultan Murad'ın dairesi mükemmelen abluka altına alındı. Bütün kapılar kapatılarak bir tek açık kapı bırakıldı. Bu kapıya da en ziyade emniyet edilen kapıcılar yerleştirildi. Zavallı Sultan Murad, artık diri diri mezara defnedilmişti.

Bizzat Sadrâzam ve Zaptiye Nazırı Pepe Mehmed Paşa nezareti altında bu tertibat yapılırken, Beşiktaş sarayında da başka bir sahne canlanıyordu... Hünkâr dairesinin denize nazır salonunda Sultan Murad'ın bendegânından, harem kâhyası topal Süleyman Efendi ile kâtiplerinden Seyyit Bey ve Raif Efendi dahil olmak üzere on kişi ayakta duruyor, hepsinin de renkleri atmış, titreşerek teşrifi şahaneye muntazır bulunuyorlardı.

Birdenbire kapı açıldı. Sultan Hamid göründü. Bekliyenler, evvelâ yerlere kapandıktan sonra iki büküm olarak durdular ve Hünkârın iradesine muntazır oldular.

Sultan Hamid bir eli arkasında olarak yürüdü. Bu, on kişinin önünde durdu. Bu adamlar şu anda bütün mukadderatlarının, Sultan Hamid'in iki dudağı arasında olduğunu hissediyorlar, hepsi de şedit bir tekdire uğradıktan sonra kim bilir nerelele sürüleceklerini bekliyorlardı. Sultan Hamid'in gür ve kalın sesi duyuldu:

— Bana bakın!..

Bu hitap onları yeniden titretti. Fakat bu titreyiş, bir saniye evvelki gibi korkudan değil, bilâkis, düşüncelerinin aksi zuhur etmesindendir. Çünkü Sultan Hamid'in sesinde şiddetten ziyade mülâyemet vardı... Sultan Hamid sözüne devam etti:

— İştittim ki biçare biraderimin ahval ve vaziyeti hakkında birtakım hilâfı hakikat haberler işaa ediyormuşsunuz. Sizi ayıplamam.

Biraderimden ödetenberi iyilik gören insanlar olduğunuz için, sonuna kadar ona sadakat göstermeniz, bir an evvel şifa-yap olmasını istemeniz, tabiidir. Biraderimin ifakat bulmasını ben de canü yürekten isterim. Fakat, kaderin hükmü, ne sizin söylemeniz, ne de benim istememle tebeddül etmez. Memleketin hali ahvalini görüyorsunuz.

Devletin, düşmanlara mukavemet edebilmesi için herşeyden evvel dahilde sükûnete ihtiyaç var. Şurada, burada neşrettiğiniz yalan yanlış sözlerin akıbetini düşünürseniz, en evvel velinimetinizin zarardide olacağını görürsünüz. Onun için bundan sonra sükût etmenizi tavsiye ederim, dedi.

Bu munis sözleri, bir kaynaşma, bir uğultu takip etti. Hepsi de karmakarışık olarak Sultan Hamid'in ayaklarına kapınıyor:

— Allah, ömrü şahanenizi müzdat buyursun...

Diye söyleniyorlardı.

Halbuki, Sultan Hamid daha sözünü bitirmemişti.

— Kalkın. Beni dinleyin, dedi.

Kalktılar. Yine ellerini göbeklerinin üstünde kavuşturarak iki büküm durdular ve Sultan Hamid'i dinlediler.

— Şimdi, doğruca Başkitabet dairesine gidiniz. Başkâtibi görünüz. Hepinize liyakatinize muvafık birer memuriyet verdim. Şu şartla ki, şunun bunun sözlerine ve vaitlerine kapılmayın. Söylediklerimi de unutmayın.

Sultan Hamid, bu sözleri müteakip, derhal geri döndü... En şedit mücazat ve ukubata intizar ederlerken, ümit etmedikleri bir mükâfat ile neticelenen bu sahne, zavallı adamları âdeta deli etmişti. Hepsi de ayrı ayrı birer şükran duası mırıldanırlarken, Sultan Hamid, kapıdaki paravananın arkasında kaybolmuştu.

Biraz sonra mabeyin başkâtibi Sait Beyin odasında, akıl ve

hayallerinden geçmeyen dolgunca maaşlı birer memuriyetle karşılaşan bu Sultan Murad bendegâni tam manasıyla bir balık gibi susmuşlardı.

Artık Rüştü, Mithat ve Redif Paşalar nasıl memnun ve müsterih olmuşlarsa, saray da öylece Sultan Murad'dan bir tehlike gelmeyeceğine kanaat hasıl ederek mutmain bir hal almıştı.

* * *

Bu sükût, Arkadi vak'ası⁽¹⁾ndan bir ay sonraya kadar devam etti. Arkadi vak'asının muhalifler üzerinde hasıl ettiği tesiri biraz evvel arzetmiştik. Gerek muhaliflerin ve gerek Sultan Murad taraftarlarının bu suretle birer köşeye sinmesi, artık her şeyden ümidi kestikleri zannını veriyor, Kanunu Esasî taraftarlarının rahat rahat iş görmelerine meydan bırakıyordu.

Fakat bir akşam birdenbire bu sükûn, yine haleldar oldu... Zaptiye Nazırı Pepe Mehmed Paşa henüz ikindi namazından kalkmıştı. Beşiktaş zabıtası tebdil memurlarından Arif Efendi'nin mühim, müstacel ve pek mahrem bir meseleden dolayı kendisini derhal görmek istediğini nazıra haber verdiler. Nazır, hemen, Arif Efendiyi huzuruna çağırarak kemali dikkat ve ehemmiyetle dinledi. Bu mülâkat, yirmi dakika kadar sürmüştü.

Mülâkat biter bitmez, Zaptiye Nazırı derhal atına atladı. Dörtnalla sürerek Nazaretten uzaklaştı. Nazır o kadar telâş içinde idi ki, herkes arkasından baka kalmıştı.

Atı, kan terlere bulanmış bir halde Galata'yı, Tophane'yi, Fındıklı'yı geçti. Beşiktaş Sarayının kapısında atından indi. Acele acele kumlu bahçeyi geçti. O kadar telâşlı yürüyordu ki, sık sık kılıcı ayaklarına dolaşıyor, onu düşürecek gibi oluyordu. Hiç

(1) Sudurdan Gürcü Şerif, Muhiddin, Ramiz Paşa ve dört yüce yakın rüfekaşı, Arkadi vapuruyla sürüldükleri için bu hâdiseye (Arkadi vak'ası) denilmişti.

kimse ile harfi vahit konuşmadan doğruca başkâtip Sait Beyin odasına girdi. Selâm vermeyi bile unutarak:

— Aman beyefendi hazretleri, nazikçe bir mesele hakkında maruzatım var. Bir müddet halvet olsun, dedi.

Sait Bey, üzeri yığın yığın evrak dolu masasının arkasından geniş bir koltuğun içine gömülmüş gibi idi. Vaktinden çok evvel karmakarışık sakalı çıkan gayritabii ve çelimsiz bir çocuğa benziyordu... Zaptiye nazırının, telâşla odaya girmesi, esasen kendisini korkutmuştu. Bu sözleri işitir işitmez, âdeta, olduğu yerde buz gibi dondu.

Titreye titreye sol elini uzatarak zilin kordonunu çekti.

Kapıyı açan hademeye:

— Zil çalmadıkça zihhar odaya kimse girmesin, dedi.

Mehmed Paşa, Sait Beyin yazıhanesinin önüne bir sandalye çekti, biraz evvel, tebdil memuru Arif Beyden işittiği sözleri, biraz da mübalâğalandırarak bir çeyrek kadar izahat verdi.

Sait Bey, Mehmed Paşayı dinledikçe renkten renge giriyor, saç sakalı dündük olarak elleri ayakları titriyordu. Paşa, sözlerini bitirir bitirmez, hemen ayağa kalktı. Fesini, iyice kafasına bastırdı. O zamanın saray âdabından olduğu veçhile kulaklarının ucunu fesin kenarıyla sakladı. Paşaya:

— Hele siz, biraz istirahat buyurunuz. Ben şimdi, icap eden iradei seniye-i istihsal eder, gelirim.

Diyerek kapıdan fırladı.

Telâşla koridorları geçti. Daire-i Hümayunun önüne geldi. Kapıda tesadüf ettiği muhasiplere zatı şahanenin nerede olduğunu sordu. O esnada Sultan Hamid, akşam namazı için abdest almakla meşgul oluyordu. Sait Bey, derhal huzura kabul edilmesini rica etti. Sultan Hamid ile yarım saat kadar görüştü. Yine aynı telâş ve heyecanla odasına avdet ederek sabırsızlıkla bekleyen zaptiye nazırı ile yatsı vaktine kadar uzun uzun istişarede bulundu.

Bu hâdisenin üzerinden iki gün geçmişti. Bir akşam Sultan Murad'ın ikamet ettiği dairenin kapıcısına iki kadın müracaat etti. Valide Sultanı görmek istediklerini söyledi. Kapıcı yüzü sınıksız peçelerle örtülü olan bu kadınları nezaketle karşılayarak:

— Hele şu odaya buyurun, oturun da harem dairesine haber gönderelim.

Dedi ve kapının iç tarafındaki küçük odayı gösterdi. Aradan birkaç dakika geçer geçmez, kapalı bir araba geldi. Sarayın kapısından beş on adım kadar ilerde durdu. Arabada iki kadın bulunuyordu. Bunların da yüzleri, kalın peçelerle örtülü idi. Bir tanesi, arabanın arkasındaki küçük pencereden, sarayın kapısını tarassut ediyordu.

Birdenbire sarayın ağalar koğuşu karmakaşırık oldu. Sekiz kişi dışarı fırladı. Dört kişi, kapının yanındaki odaya, dört kişi de sokağa atılarak arabaya koştu. Kınıldamalarına meydan vermeden gerek odadaki ve gerek arabadaki kadınlar, tevkif olunmuştu.

Kadınları, hep bir araya topladılar. Yüzlerini sınıksız örten peçeleri açtılar. O zaman ağalar, evvelâ hayret ve sonra hiddetle:

— Vay canına yandığının kerataları...

Diye haykırdılar. Ve peçelerin altından çıkan sakallı bıyıklı erkek çehrelerine bakakaldılar.

Bu baskını idare eden İdris Ağa ismindeki Arnavut, boğuk bir sesle etrafındakilere homurdandı:

— Hiç kimse, vık demiyecek. Kimse sesini çıkarırsa, geberdiği gündür ha...

İdris, bu emri verirken elini belindeki Karadağ tabancasının üstüne koymuş ve tehdidini derhal icraya hazırlanmıştı.

O anda ağalardan biri, orada duran arabaya atladı. Hay-

vanları çatlatırcasına sürdürerek Dolmabahçe Sarayına yollandı. Saray kapısındaki nöbetçilere arabacının tevkif edilmesini söyledikten sonra koştu. Damat Mahmud Paşayı buldu. Cereyan eden hâdiseyi olduğu gibi anlattı.

Şimdi sarayda, yeni bir tertibat başlamıştı. Derhal Zaptiye Nazırı saraya celbedildi. Başkâtip Sait Beyin odasında kendisine birçok emirler verildi. Nazır, bu emirleri alır almaz, Beşiktaş karakoluna avdet etti.

Üç dört günden beri, Beşiktaş karakolundaki memurların adedi, artırılmıştı. Alaturka saat ikiye doğru, karakolun arkasına sessizce bir müfreze asker getirildi. Tam saat ikide gerek bu memurlar ve gerek askerler, Zaptiye Nazırının emri altında hareket ederek muhtelif kollardan Kılıcalı mahallesine gitti. Evkaf Müsteşarı, İzzet Efendinin oğlu Aziz Beyin oturduğu evi abluka etti.

Ev, basıldı. Selâmlık dairesinin bahçeye nazır odasında, ev sahibi Aziz Beyden başka, Sultan Murad'ın ikinci Kâtibi Hüsnü Beyle, Kılıcalı mahallesinin imamı ve daha birkaç kişi vardı. Bunlar derhal tevkif edilmekle beraber, evde inceden inceye taharriyat yapıldı.

Birçok muhabere evrakı yakalandı.

Burada bu vak'a cereyan ederken, Sultan Murad'ın sarayında mevkuf bulunan kadın kıyafetindeki dört erkek de Dolmabahçe Sarayına getirtilmiş, damat Mahmud Paşanın karşısına sıralanmıştı.

Mahmud Paşa, en başta duran uzun sakallı kadını sorgulamaya başladı. Meğer bu, İngiltere sefareti ikinci tereümanının biraderi İstavridis isminde bir Rum imiş. İkinci kadının, Adliye Nezareti memurlarından Üsküdarlı Mehmed Bey, üçüncü kadının Maliye Nezareti ketebesinden Hüsnü Bey, dördüncü kadının da Mehmed Beyin uşağı olduğu anlaşıldı.

Bu isticvap devam ederken, Kılıcalı mahallesinde basılan-

lar da getirilmiş, bunlar da sorguya çekilmişti. Tahkikat, üç dört gün devam etti ve şu netice husule geldi.

Her ne pahasına olursa olsun oğlunu tahta çıkarmaya karar veren Şevkefza kadın, bu emelinin husulüne çare ararken, Sultan Murad'ın hünkâr cariyelerinden ve kendisinin de gözdelelerinden Nakşifent ismindeki saraylı imdadına yetişmişti. Bu kadın meğer; Sultan Murad'ın daha Efendilik zamanında, Kurbağalıdere köşkünde, sabahlara kadar üşünüş âlemleri devam ederken, bu âlemlerin daimî müdaviimlerinden olan İskaları Gırlandi ismindeki Yunanlı ile gizlice sevişirlermiş. Gırlandi, Nakşifende, delicesine meftun olduğundan, kaç kereler Yunanistan'a firarı teklif etmiş. Gayet gözü pek, cür'etkâr, kurnaz, elinden her şey gelebilen bir adammış. Nakşifent, Şevkefza kadına bu itirafta bulunduktan sonra:

— Eğer bir vesile ile... Sanki bir gadaba uğramışım gibi saraydan çıkarılırsam, bu adamla buluşur... Elbette Efendimizi içlâsın bir çaresini bulurum, demiş.

Valide Sultan bu fikre çok memnun olmuş. Nakşifente sarayda geçimsizlik ve Hâkanı Sabık Hazretlerine hürmetsizlik isnat olunmuş, gûya saraydan kovulmuş... Nakşifent, Aksaray taraflarında bir ev tutmuş. Beş on gün, hiçbir harekette bulunmadan, sükûnetle orada oturmuş. Sonra gizlice Gırlandi ile buluşmuş, aşk, diğer taraftan menfaat, bu iki vücudu birbirine daha sıkı bir surette bağlamış. İki şeytanî zekâ, hummalı bir faaliyetle çalışmaya başlamış.

Gırlandi, büyük roller oynamaya hazırlanmış. İstanbul sokaklarına beyannameler atmak, duvarlara yaftalar yapıştırmak gibi basit ve adi teşebbüslerde hiçbir semere hâsıl olmayacağını tahmin ettiği için, işe ecnebi parmağı sokmayı düşünmüş. Tarihî bir vak'a yataracak bir plân hazırlanmış...

Bu plân mucibinde Sultan Murad, oğlu Salâhattin Efendi ile beraber Rusya'ya kaçırılacak, orada Sultan Murad tedavi olunacak. Eğer ifakat (şifa) bulursa, bir taraftan Rusya hüküme-

tine ve diğer taraftan da diğer hükümetlere büyük menfaatler temin olunacak, bunların muavenetiyle, yeniden tahta çıkarılacak. Şayet, Sultan Murad'ın tedavi ve ifakatine imkân hâsıl olmazsa, o zaman, Sultan Murad'ın en büyük oğlu ve Osmanlı tahtının da meşru varisi sıfatile Salâhattin Efendi ortaya çıkarılacak; Sultan Murad'ı hal'edenlerle uğraşılacak. Eğer tam bir muvaffakiyet hâsıl olursa, ne âlâ... Olmadığı takdirde, Osmanlı ülkesinin bir kısmında ayrı bir hükümet kurulacak, Salâhattin Efendi burada yeni hükümetin tahtına oturtulacak...

Bu plân, gizlice Valide Sultana bildirildi. Onun tarafından da büyük bir memnuniyetle tasvip edildi. Ve artık, plânın tatbikine girildi. Bu mühim iş, tabîî yalnız yapılamazdı. Binaenaleyh Sultan Murad'ın hararetli taraftarlarından bazı zevatın yardımlarına da ihtiyaç vardı. Nakşifent, bunların kimler olduğunu pekâlâ biliyordu. Gitti; en evvel, Sultan Murad'ın ikinci kâti-bi Hüsnü Beyle buluştu. Onun vasıtasıyla da, Aziz Beyle tanıştı. Aziz Bey, bu küçük komitemin idaresini, üstüne aldı, itimat ettiği adamlara haber yolladı. Bunların içinde, Üsküdarlı Mehmed Bey, maliyeden Hüsnü Bey gibi cür'etkâr adamlar vardı... Bir taraftan bu tertibatı yaparken diğer taraftan mahalle imamı vasıtasile bir yolcuyla elde etti. Vazifesi dolayısıyla, sık sık saraya girip çıkan, hattâ bazen su yollarının tamiri için harem daire-sine kadar sokulan bu adam vasıtasıyla, muhafızların nazarı dikkatini celbetmeden Valide Sultanla muhabere etmeye imkân vardı.

Plânın ilk kısımları, muvaffakiyetle tatbik edildi. Sıra, artık son kısma ve Sultan Murad'la oğlunun kaçırılmasına gelmişti. Plânın bu sahnesinde yeni bir aktör peyda oldu. Bu İngiltere sefareti tercümanının kardeşi, İngiltere tebaasından Staveridis isminde bir Rumdu. Gırlandi'nin aziz dostlarından olan Stavridis, bu sahnenin en mühim rollerini oynamaya hazırlanıyordu.

Stavridis, Odesa ile İstanbul arasında işleyen bir Rus şilepi

buldu. Kaptan ile konuştu. İsim tasrih etmeyerek ve sadece birkaç kişinin Rusya'ya kaçırılacağını söyleyerek oldukça mühim bir para mukabilinde kaptanla uyuşturdu.

Şimde mesele için en mühim safhasına geliyordu. Bu safha için de ayrıca hususî bir plân tertip olundu. Bu plân mucibince İstavridis ile Hüsnü Bey, kadın kıyafetine girerek Valide Sultanı görmek bahanesiyle saraya ve harem dairesine girecek. Bu esnada yine kadın kıyafetine girmiş olan Üsküdarlı Mehmed Beyle uşağı, bir arabaya binerek bunları takip edecek.

Saraya gittiklerini gördükten sonra, her ihtimale karşı bir müddet saray kapısı civarında beklenecekti.

İstavridis ile Hüsnü Beyin sarayda kaldıklarına kanaat hâsıl olunca bunlar derhal geri dönecek. Tedarik ettikleri bir kayıkla gece sarayın önüne gelinecek. İşaret verilecek. İstavridis ile Hüsnü Bey, usulcacık rıhtıma çıkacak. Oradaki nöbetçinin üstüne atılacak. Onu, zarar gelmeyecek bir hale koyacak. Bu esnada Valide Sultan, Murat ve -o tarihte henüz on bir yaşında olan- şehzade Salâhattin Efendi ile hazır bulunacak. İkinci bir işaret üzerine bunlar derhal saraydan çıkacak, kayığa atlıyarak, tehlikesizce vapurun yolunu tutacak.

Fakat... Bütün bunlar yapılırken, acaba Beşiktaş zabıtasının haberi olmayacak mı?.. Ya her tarafta malûm olan nöbetçilerden maada saray başka bir yerden gizlice tarassut ediliyorsa? Buna da çare bulundu. Beşiktaş karakoluna mensup Arif Efendi isminde birine müracaat olundu. Peşinen üç yüz lira verilmek ve hakanı sabık tekrar tahta çıktığı zaman rütbei vezaretle zabıte nezareti makamına geçirilmek şartıyla, Arif Efendiyle uyuşuldu.

Halbuki, Arif Efendi vazifeperver bir memurdu. Zahiren bunlarla uyuşur uyuşmaz, derhal zaptiye nezaretine koştu. Kendisine vâki olan teklifi evvelâ nazıra ve sonra saraya duyurdu.

Zaptiye nazırı, kılıcı ayaklarına dolaşarak saraya koşup meseleyi haber verdikten ve sonra da talimat alarak nezarete döndükten sonra, Arif Efendiyi karşısına oturttu:

— Oğlum!.. Bu hizmetinin mükâfatını göreceksin. Şunu bilmek şart ki, meseleyi sonuna kadar takip edeceksin. Şimdi gidip, onların daha ziyade emniyetini celbedecek muamelelerde bulunacaksın. Büsbütün içlerine girip bütün sırlarına vâkıf olacaksın. Zinhar, onlara bir şey hissettirmeden şöylece bir tuzağa düşürüp, cümlesini olmuş armut gibi bize toplatacağısın. Eğer buna da muvaffak olursan sana teminat veriyorum, badema sırtın yere gelmez. Hadi oğlum. Göreyim seni.

Dedi ve içinde beş yüz adet çil altın bulunan bir torbayı Arif Efendinin kolduğuna sıkıştırarak vazifesini ikmale sevketti.

Arif Efendi, zeki bir memurdu. Bir gün zarfında Sultan Murad taraftarlarının damarlarına girerek, bütün plânlarını teferruatıyla öğrendi. Zaptiye Nazırı vasıtasıyla saray da bu plâna vakıf oldu ve derhal mukabil tedbirler ittihaz olundu.

Saraydan, birer birer adamlar gönderilerek kapıdaki kuvvet gizlice takviye edildi. Deniz tarafından da uzaktan devriye sandalları gezdirildi.

Sultan Murad'ı kaçırarak olan Rus şilebi, Yalı Köşkü önündeki şamandıradaki bağlı idi. O gün, öğleye doğru kalktı. Çırağan Sarayının açığında demirledi. Bu hareket, artık son sahnenin başladığına delâletti. Bu sahnenin aktörlerini ürkütmemek ve hepsini de iş başında ele geçirmek için saray fevkalâde ihtiyatla çalışıyor; her ihtimale karşı, her türlü tedbirler ittihaz etmekle beraber, bu tedbirlerin neye matuf olacağını hiç kimseye sezdirmiyordu. Bu işi üstüne alan Damat Mahmud Paşa idi. Kendisiyle Sultan Hamid'den bir de başkâtip Sait Beyden başka bir kimse bir şey bilmiyordu.

Nihayet, akşam oldu. Son sahnenin ilk faslı. Çırağan Sara-

yının kapısında oynandı. Kadın kıyafetine giren erkekler, yakalandı. Birkaç saat sonra da Aziz Beyin evi basıldı.

Orada, içtima halinde bulunan komite azalarıyla birçok muhabere evrakı tamamen ele geçirildi. Gerek sarayın ve gerek Zaptiye Nazırının arzusu yerini bulmuş. Arif Efendinin himmetiyle bütün erbabı fesat, olmuş armut gibi toplanılmıştı. Yalnız bu komitadan iki kişi kurtulmuştu. Bunlardan biri Nakşifent, diğeri de İskalari Gırlandı... Gırlandı, plânın ne suretle tatbik edildiğini anlamak için uzaktan umumî vaziyeti takip ve tarasut ediyordu. Arabadakilerin tevkif edildiklerini, sürüklenerek kapıdan içeri götürüldüklerini görür görmez derhal Nakşifende koştu. Evvelce saraydan kaçırdıkları dört yaşındaki kızı, Galata'daki Marabetlere teslim ederek yalnız sevgilisi ile Yunanistan'a savuştu.

İstirrat — Tam on bir sene sonra, Mirliya Vitalis Paşa tarafından keşfedilen bu kız Gırlândi ile Nakşifend'in aşk mahsulüdür. Nakşifend, bu kızı gizlice doğurmakla beraber, mühim bir manevra ile saraya aldırılmıştı. Bu defa kendisi saraydan çıkar-ken bunu da beraber kaçırmaktan maksadı, şayet Sultan Murad'ı kaçırmaya muvaffak olamazlarsa, bu çocuğu alıp Avrupa'ya kaçmak ve orada, Sultan Murad'ın kızı olduğunu iddia ederek alâkadarlardan para koparmaktı. Fakat cereyan eden hâdisat birdenbire aleyhlerine döner dönmez o kadar daralmışlardı ki, bu kızdan tanınıp da ele geçmemek için onu bir ücret mukabilinde Marabetlere bırakmaya mecbur olmuşlardı.

Yunanistan'a kaçan Nakşifent, pek az bir zaman sonra, Gırlândi'nin ihanetine uğradı. Hayatın rüzgârları arasında, mahvü perişan olup gitti.

Gırlândi ise kızını hatırlamaya lüzum bile görmedi. Niha-yet aradan on bir sene geçti. Bir tesadüf, bu sırrı Vitalis Paşaya öğretti. Paşa de derhal Sultan Hamid'i haberdar etti. Sultan Hamid kızı Marabetlerin elinden kaçırttı. Kendi hususî dairesine aldı.

Kız o kadar güzeldi ki, belki de günün birinde Sultan Hamid onu bir gözde yapacaktı. Fakat zavallı kız, hazin bir mace-radın sonra henüz on altı yaşında iken gözlerini ebediyen hayata kapadı.

Hükümetin bütün kudret ve nüfuzunu sarayda toplamak isteyenler, bu mühim hâdiseden istifade etmek fırsatını da kaçırmadılar. Cürmü meşhut halinde yakalanan ve Damat Mahmud Paşanın karşısında açıkça itirafta bulunanlar, şuraya buraya nefyedildikten sonra, artık bu gibi hâdiselerin tekerrürüne meydan vermemek için lâzım gelen tedbirler alındı. Evvelâ, Musa Efendi isminde bir adamın kumandasında hususî bir muhafız bölüğü teşkil edilerek Sultan Murad'ın dairesi tamamen abluka edildi. Sonra da resmî hükümet kuvveti gaflet ve ataletle itham olunarak böyle fevkalâde hâdisat karşısında sarayın kendi kendini müdafaa edebilmesi için muhafaza teşkilâtına kuvvet ve ehemmiyet verildi.

Sultan Hamid bu basit tedbirleri kâfi görmüyor, bu gibi hâdisatın önünü tamamen almak için gerek memleket dahilinde ve gerek Avrupa hükümetleri nezdinde hakikî bir muhabbet ve şeref kazanmak istiyordu. Memleket dahilinde bu muhabbeti istihsal edebilmek için artık Kanunu Esasiyi bir an evvel ilân etmek lâzım geliyordu. Mithat Paşa ve taraftarlarının propagandaları sayesinde, bütün halk Kanunu Esasînin ilânını dört gözle bekliyordu. Halkın bu arzusunu yapmak, tabiidir ki umurun muhabbetini kazanmaya sebep olacaktı. Aynı zamanda Avrupalılar nezdinde de gerek hükümetin ve gerek hükümdarın şeref ve mevkii artacaktı. Çünkü o aralık devam eden İstanbul Konferansı iyi bir şekilde devam etmiyor, akametle neticelenmek istidadı gösteriyordu. Konferans, her iki tarafı da memnun etmeyecek bir şekilde inkıtaa uğrayıverirse, bütün Avrupa aleyhimize dönecek, belki de umumî bir müdahale vukua gelecekti. Buna binaen Kanunu Esasînin ilânı, bu gibi korkunç tehlikelerin önüne de bir set çekecekti.

Sultan Hamid bu kararı verdikten sonra, mülkiye, askeriye, ulema ricalinden ve nezaret müsteşarlarından üç hristiyan âzadan mürekkep olmak üzere yirmi sekiz kişilik bir komisyon teşkilini emretti.

Bu komisyona, Server Paşa riyaset edecekti. Bu komisyonun vazifesi, Mithat Paşa ve rüfekaı tarafından tanzim edilen Kanunu Esasî projesini tetkik ve icap eden tadilâtı icra etmekte.

Komisyon, büyük bir faaliyetle çalıştı. Uzun münakaşalardan sonra Mithat Paşanın lâyihası üzerinde bir hayli tadilât icrasından sonra, 140 maddeden mürekkep bir Kanunu Esasî tertip etmiş ve bu suretle işini bitirmişti.

Yazılan kanun, kesbi kat'iyet etmeden evvel bir kere de Manzuru âli buyurulmak üzere Sultan Hamid'e takdim edildi. Sultan Hamid, evvelce Mithat Paşa'nın lâyihasını görmüş ve bunu çok müfrit bulmuştu. Şimdi kendisine takdim edilen kanun müsveddesini bununla karşılaştırdı. Birçok tadilât yapılmasına rağmen yine matluba muvafık bulmadı... Sultan Hamid, asırlardan beri en ağır kayıt ve şartlar altında yaşayan milletin birdenbire geniş bir hürriyete atılmasına taraftar olmuyor, eğer böyle olursa, birçoklarının bu hürriyeti hazmedememek yüzünden müfrit hareketlerde bulunacağını ve bir hercümerce kapı açacağını iddia ediyordu.

Maamafih, kendisine takdim edilen bu kanun müsveddesi hakkında bizzat beyanı mütalea etmeden evvel, Namık Paşayı çağırttı. Evvelâ onun fikrini aldı... Namık Paşa, lâyihaya baştan nihayete kadar itiraz etti. Hattâ, elini bile sürmek istemedi.

Sultan Hamid bir kere de Sadrâzam Rüştü Paşanın sureti hususiyede fikrini almak istedi. Müsveddenin bir suretini Rüştü Paşaya gönderdi.

Rüştü Paşa, Namık Paşa gibi açıktan açığa muhalefet etmedi. Yalnız şu noktaları tenkit etti:

1 — Lâyihanın mukaddemesinde vazifei hükümdariyi ta-

dat eden maddeler, Padişahımızın kadrişanını enzarı nasta tahfif eder. Padişahın nüfuz ve iktidarı ise, tahdit kabul etmez. O maddelerin külliyyen tay ve ihracı.

2 — "Sadaret" mesnedinin ilgasile. "Başvekâlet" mansabı ihdas olunup vükelânın başvekil tarafından intihap edilmesi, muvafık değildir. Sadaretin devamı ile vükelânın kemakân, tarafı padişahîden intihap ve tayini lâzımdır.

Gerek Namık Paşa ve gerek Sadrâzam Rüştü Paşa, muhafazakâr birer idareci idi. İkisi de tamamen şarkın ruhunu taşıyorlar ve hükümdar denilen mahlûka asırlardanberi verilmiş olan hak ve imtiyazı haleldar etmemiye çalışıyorlardı. Maamafih kıraldan ziyade kıral taraftarı olan bu iki eski vezir, bu fikirde yalnız kalmıyorlardı.

Saraydakiler de aynı fikri taşıyorlar ve Zatışâhânenin bütün an'anevî haklarını muhafaza etmesine taraftar bulunuyorlardı. İlk günlerde bu fikri taşımak istemiyen saray erkânı, Namık Paşa ile ömer Rüştü Paşanın mütaleasını görür görmez artık daha fazla beklemediler ve derhal harekete geçtiler.

Mabeyin ricalinden, Mithat Paşaya muhalif olan mütenefizan —yani, bilhassa Damat Mahmud Paşa ile Başkâtip Sait Bey— Sultan Hamid'in karşısına dikilerek:

— "İntihabı vükelâ" salâhiyetinin başvekâlette bulundurulmak istenilmesi, devletin bütün nüfuz ve kudretini, başvekil olanlara verdirmek garazına mebnidir. Mithat Paşa, harisi ikbal olduğundan bu suretle başvekâlet mesnedine gelip keyfemayе-şâ hareket etmek istiyor.

Diye, envar ilkaat ile padişahın zihnini teşviş ettiler.⁽¹⁾

Mabeyin ricalinin bu telâşlı beyanatı yalnız padişahın hukukunu müdafaa veyahut makamı hükümdarînin istiklâlini temin ve muhafazadan ibaret değildi. Bilhassa düşündükleri ken-

(1) (Mir'atı hakikat) Mahmud Celâleddin Paşa, sayfa 221.

di şahsiyet ve menfaatleri idi. Pekâlâ biliyorlardı ki, Kanunu Esasî ilân olunarak hükümet, meşrutiyet usulü ile idare olunmaya başlar başlamaz, sarayın kudreti ve nüfuzu artık suya düşecekti.

Mabeyin erkânı Sultan Hamid'in cülusundan beri, zuhur eden her hâdiseden büyük büyük mânalar çıkararak, hükümdarın evham ve endişesini arttırmıya, yavaş yavaş onu saraya kapamıya, her vesileden bilistifade Meşrutiyet taraftarı olan vükelâdan uzaklaştırmıya ve hükümetin bütün kudret ve nüfuzunu sarayda toplamıya çalışıyorlardı. Bütün gaye ve maksatları, hükümdarı inhisar altına almıya matuftu. Bu suretle, hünkârın harîçle temasını kestikten sonra, artık kendileri istedikleri gibi her işe müdahale edecek ve âdeta hüküm süreceklerdi.

Sultan Hamid, saray ricalinin bu telkinatına karşı bir fikir karışıklığına uğramakla beraber yine mutedil ve insafî davrandı. Vezaifi hükümdariye dair olan maddelerin lâyihaya dercedilmesi hakkında gerek Sadrâzamın ve gerek mabeyin erkânının mütalealarını reddederek bunların Hukuku padişahî unvanile tasrih ve yalnız sadaretin ipkasile vükelâ intihabının eskisi gibi iradei padişahî ile olmasını istedi.

Lâyihanın, bir kere de vükelâ tarafından tetkiki lâzım geliyordu. O zaman başkâtip Sait Bey ileri atıldı. Hükümdarın elinde en kahir ve kudretli bir silâh bulundurmak için ortaya bir fikir çıkardı. Padişahın kimden emniyeti itimadı kalkarsa, onu teb'it ve nefye muktedir bulunmasına dair kanuna bir madde dercini ileri sürdü. Bir gün gelir de şayet meşrutiyeti ilga edivermek pek taşkın muhaliflere haddini bildirmek icap ederse, bu maddeden istifade etmek mümkün olacaktı.

Bu maksada binaen, Mabeyin Başkâtibi Sait Bey, asayiş umumiyi ihlâl yolunda hareketleri zabıtaca tahakkuk edenleri Memaliki Osmaniyeden tart ve ihraca padişahın iktidarı olma-

sını beyan eden bir madde kaleme alıp bunu behemehal lâyiha-ya ilâve ettirmek hususunda Sultan Hamidten bir irade istihsal etti ve bunu Damat Paşa vasıtasile vükelâya tebliğ ettirdi.

Bu iradenin ihtiva ettiği teklif, vükelânın fena halde canını sıkıyordu.

Hürriyeti tamme ve mesuliyeti vükelâ esaslarını taşıyan bir kanuna böyle lâstikli bir maddenin derci, doğrudan doğruya meşrutiyetin ruhunu inciten daimî bir tehdit husule getirecekti. Bilhassa Mithat Paşa, bu teklife itiraz etti. Fakat, Damat Mahmud Paşa:

— Padişahın Şevket ve kudreti, ancak bununla muhafaza edilebilecektir, diye cevap verdi.

Hattâ, Mithat Paşanın muhalefette ısrarı üzerine de:

— Bu maddenin kanuna ilâvesi, padişah tarafından kat'iyen iltizam edilmektedir, diye mukabele gösterdi...

Kudret ve nüfuz, henüz Padişahın ve mabeyin erkânının elinde idi. Binaenaleyh saraydan gelen bir teklif ve ısrara daha ziyade mukavemet etmek, vahim neticeler verebilirdi. Bu cihetleri düşünen vükelâ, teklifi kabul etti ve bu maddenin, (yüz on üçüncü maddenin fıkrai ahiresi olmak üzere) Kanunu Esasiye dercedilmesine karar verdi.

Zavallı Meşrutiyet... Daha doğmadan, Mabeyin Başkâtibi Sait Beyin -bir maddeden ibaret olan- bu kısacık fermanile ölümüne mahkûm edilmişti. Eğer Sultan Hamid Meşrutiyetin katili ise, o katilin elindeki silâhı bizzat Sait Bey bilemiş ve onun eline vermişti.

* * *

Yirmi beş sene Mabeyni Hümayun kâtipliğinde bulunmuş ve sarayın her türlü entrikalarına dair senelerce günügününe not tutmuş olan bir muhterem zat, bu notlarını bize kopye ettir-

mek lûtfunu esirgemedi. Tarihe hizmet noktai nazarından bu zata minnettarız.

Bizzat görmeye ve bizzat işitmiye müsteniden yazılmış olan bu notların Sait Paşaya ait faslının hulâsasından şu satırları aynen ve harfiyen naklediyoruz:

Sultan Hamid, bu zatı Başkitabete getirmek gaflet ve felâketine duçar olmamış olsaydı, iyi yapardı. Sait Paşa, hatıratında beyan ettiği tekzibata rağmen, velinimetine hoş görünmek için Babîâlî'nin nüfuz ve iktidarını peyderpey Yıldız sarayına naklettirmiş, hafiyeliği teşvik eylemiş, Rus muharebesinin zıyayına sebep olmuş, padişahının vehmini körükliyerek herşeyden ve herkesten sakınmaya sevkeylemiştir.

Sultan Hamidle Sait Paşa arasında pek derin ve samimî bir uygunluk vardı. Padişahın ne zaman başı sıkışsa, Sait Paşaya müracaat eder ve onun sözünü dinlerdi. Sait Paşa ise, daima velinimetinin en sadık bir kölesi gibi hareket ederdi. Sultan Hamid, mühim bir işe girecek mi, mutlaka Sait Paşanın reyini istimzaç eder; saraya birini alacak mı, en evvel onun fikrini sorardı. Hulâsa Sait Paşa, padişah nazarında bazan bilfiil fakat daimî surette bilkuvve sadrâzam veyahut müşaviri saltanat mevkiini muhafaza etmiştir.

Sait Paşa arzu etseydi, Sultan Hamidi büsbütün başka yollara sevkeder; hem kendisi vatan ve milletin hayır duasını kazanır, hem de padişahına hakikaten hüsnü hizmet etmiş olurdu. Fakat, muktazayı tâlî midir, nedir, böyle olmadı...

Bu satırlarda cidden büyük bir isabet vardır. Ve bu da, yukarıda naklettiğimiz 113 üncü madde meselesi ile pek belîğ bir surette sabit olmaktadır...

Okuyucularınız unutmamışlardır; Sultan Hamid, cülûsunun ilk zamanlarında Kanunu Esasîye muhalefet etmek isteyenleri bilâ muhakeme nefyetmiye razı olmanış, ancak vükelânın şiddetle ısrarı üzerine kendisinden mufavakat cevabı alınmıştı.

O vakit kanunu namına ve hürriyeti şahsiyeye bu derece riayet-kâr olan Sultan Hamid, şimdi kimden emniyeti münselip olursa onu istediği yere sürmek hakkını ele geçirmeye teşvik ediliyordu.

Mabeyn ricali, bununla da kalmıyor, artık Babiâli'nin son kudret ve nüfuzunu kendi ellerine almak istiyorlardı. Eski ve kurnaz bir idareci olan Sadrâzam Rüştü Paşa buna bir müddet mukavemet etti. Fakat her mukavemetine mukabil, ağır bir darbe yedi. Ekseriya, mühim maruzatı reddedildi. Çok zaman da tasdiğe gönderdiği evrak, talep edilene aykırı iradelerle geri geldi.

Rüştü Paşa artık sarayın vaziyetini ve kendisinin sadaret mevkiinde barınamıyacağını anlamıştı. Çeşitli hastalık bahaneleri icat etmeye başladı. Haftalarca ne saraya ve ne de Babiâli'ye gitmiyerek konağından dışarı çıkmadı.

Sultan Hamid'e gelince: Esasen gerek Rüştü Paşayı ve gerek Mithat Paşayı başından atmaya bahane arıyordu. Eğer bu iki vezirin halk üzerinde mevki ve tesiri olmasa, ikisini de çoktan yere vuraeaktı. Buna binaen Sultan Hamid kurnaz davranıyor, Rüştü Paşanın sistemlerini anlamıyor gibi hareket ederek arada sırada istifsaı hatır için konağına mabeyneiler yolluyordu. Hatta bir defasında:

— Sadrâzamımızın, hamdolsun büyük bir rahatsızlıkları olmadığını haber alıyoruz. Halbuki konaklarından çıkmayıp, bize küskün gibi davranıyorlar. Eğer bazı umur ile meşgul olmamızdan müteessir olup da; maksatları bizi işe karıştırmamak ise, bari söylesinler de, biz de evrakı havadis mütaleasile imrarı vakit edelim, diye haber göndermişti.

Rüştü Paşa, Sultan Hamid'in, infial ile karışık olan bu iltifatını sudan bir cevapla geçiştirerek yine eskisi gibi hareket etti.

Sultan Hamid, artık muhitinin kendisine zorla verdiği bir gururla, zikudret bir hükümdar olmıya başladığından bittabi bu

tafrafuruşluğu çekemedi. Esasen saray ricali de işin bu dereceye gelmesini korkulu şahsiyetlerin birer birer devrilmesini istiyorlardı. O esnada zuhur eden bir hâdise, bu arzularının kolayca husul bulması için işe yaradı.

O günlerde, Rumelideki harekâta iştirak etmek üzere Mısır'dan -ianeten- bir alay asakiri nizamiye gönderiliyordu... Vakit kıştı. Asker gönderen Hidiv İsmail Paşa, soğuklar geçinciye kadar bu askerin İstanbul'da kalmasını rica etmiş Sadrâzam da buna söz vermişti.

Asker, İstanbul'a geldi. Selimiye kışlasına misafir edildi. Tam o anda da saraydan Babîâlî'ye bir emir gönderildi. Mısır'dan gelen askerlerin üç gün zarfında ihtiyaç ve noksanlarının ikmalile derhal Tuna boyuna sevk ve izamları talep edildi.

Rüştü Paşa, bu talep karşısında şaşırarak Hidive olan vâdinden bahisle, mevsimi şita (kış mevsimi) geçinceye kadar beklemek zarureti olduğunu söyledi. İşte ozaman saraydaki tezvir ve fesat dolabı, harekete geldi.

Mabeyin ricali, Sultan Hamid'in etrafını aldılar:

— Amcanızı hal'edenler, Şamdan gelen Arap askerleri idi. Bu defa da İstanbul'u yine Arap askerlerle doldurdular. Bahusus Sadrâzam bunları İstanbul'dan çıkarmamak için sudan bahaneler buluyor. Hem Sadrâzam kim oluyorda Hidive söz veriyor. Ve böyle asılsız sebeplerle iradei seniye ye muhalefet gösteriyor. Şüphesiz bunda bir gizli maksat vardır.

Sözlerle Sultan Hamid'in evham ateşini körüklemeye başladılar.

Rüştü Paşa bunu haber aldı. Artık Sadaret mevkiinde son dakikalarının geldiğini anladı. Sadaretten azlolularak takibat ve tazyikata uğramamak için ihtiyarlığından ve rahatsızlığından bahsederek istifanamesini saraya yolladı.

Saray, bu suretle birinci muradına ermişti. Fakat bu mese-

leden azamî bir istifade temin etmek istenildi. Asıl büyük arzularına nail olmak için derhal bir plân tertip edildi. Mithat Paşa, sadaret mevkiine getirildi.

Mithat Paşa, başına örülecek çorabı bilmiyor, halkın kendisine gösterdiği büyük teveccüh ve itimada mağrur olarak kendisini her kuvvetin, hattâ.. hükümdarlık makamının bile fevkinde görüyordu. Kolaylıkla iki padişahı hal'edivermek, beş on softa tarafından da alkış ve takdir görmek ona hudutsuz bir gurur vermiş; aleyhinde dönen fırladıkları, hiçbir zaman mühimsememişti. Halbuki, cevval zekâsı ve kıldan nem kapalı evhamile hem saray hem de hünkârı fırl fırl çeviren Başkâtib Sat Bey, Mithat Paşaya diş biliyor. Onu mümkün olduğu kadar yüksekte düşünerek bin parça etmek istiyordu.

Sait Bey, herşeyi gözüne aldı. Hattâ bir müddet, Babiâli'nin serkeşane hareket edeceğini de çok iyi hesapladı.

Kuvvetine emin olan bir pehlivanın, karşısındakile oynamak istemesine benzeyen bir vaziyet aldı. Mithat Paşanın sadaretini, büyük bir memnuniyetle karşıladı.

Mithat Paşa, doksan üç 1876 senesi, Aralık ayının dördüncü günü Sadaret mührünü alır almaz, derhal Selimiye'deki askerlerin vapurlara ırkâp ve Varna'ya izamını emretti. Bu harekete de, Sultan Hamid'e karşı hiçbir suiniyet beslemediğini isbat etmek istedi.

Saray memnun görünüyor; Mithat Paşa da müsterihane çalışıyordu... Sadaret mevkii, Mithat Paşaya daha fazla bir kudret ve salâhiyet verdiğinden, artık işini gücünü bırakmış, bir an evvel Kanunu Esasının ilânına çalışıyordu. Saray, Mithat Paşanın bu mesaisine bıyık altından gülmekle beraber, hiç renk vermiyor ve icap eden yardımı da esirgemişti.

Nihayet gün kararlaştırılmıştı. Bin iki yüz doksan üç senesi hicriyesi zilhicce ayının yedinci ve bin sekiz yüz yetmiş altı senesi milâdiyesi kânunuevvelinin onuncu günü, merasimi mah-

susai fevkalâde ile Kanunu Esasî ilân edilecekti.

O gün hava kapalıydı. Halkta, garip bir neşesizlik vardı. Böyle olmakla beraber, İstanbul'un dört köşesinden taşan halk, akın akın Babiâli caddesinden iniyor, dairei hümayun önündeki meydanı dolduruyordu.

Babiâli binasile civarı bayraklarla donatılmış, meydanın ortasındaki kürsüye büyük bir Osmanlı sancağı sarılmıştı. Nizamiye taburları, muhtelif cephelerde saf bağlamış; askerî bandolar, münavebe ile millî havalar çalıyordu.

Eski ve yeni bütün vükelâ, ulema ve askerî ümera, devlet ricali, bütün milletlerin rüesası, büyük üniformalarını giymiş, bütün nişanlarını takmışlardı. Bunların arasında Mithat Paşa, şen ve beşuş bir çehre ile dolaşıyor, bu kadar zamandır çalıştığı bir işin nihayet bugün muvaffakiyetle hitam bulmasından mütevellit bir sürur ve gurur ile, gözleri parlıyordu.

Sirkeci tarafından gelen bir mızıka sadası, ve sonra Babiâli yokuşunu dörtlüme çıkan bir yaverin atından atlıyarak:

— Açılın... diye haykırması, halkı biribirine kaynaştırdı.

Halk, gelenleri görebilmek için ayaklarının uçlarına basarak biribirinin omuzlarına tırmanırken, sırmalara ve elmaslara dalmış olan rical ve vükela da tertibat almıştı. Mithat Paşa, ağır ve vakur adımlarla, Babiâli'nin alt kapısına doğru yürüyerek gelen heyeti karşıladı.

Gelenlerin en başında, mabeyni hümayun başkâtibi atufetlû Sait Beyefendi Hazretleri vardı. Tarafı eşrefi hazreti padişahiden getirdiği Kanunu Esasîyi büyük ve dindaranca bir hürmetle ellerinin üstünde tutuyor ve bu kıymetli Hamulei tarihiyeyi taşımak şerefini ihraz ettiğinden dolayı çok memnun ve müftehir görünüyordu.

O anda bütün bandoların iştirakile marş çalmaya başladı, halkın çılgıncasına alkışları da coşkun bir deniz dalgası gibi se-

malara taşı. Mithat Paşa, heyecandan heyecana düşerek al atlas torba içindeki Kanunu Sait Beyin desti ihtiramından aldı. Öpüp başına koyduktan sonra, yanında hazır duran Amedii Divanı Hümayun Mahmud Celâlettin Beye tevdi etti.

Celâlettin Bey kürsüye çıktı. Babıâli şivei kiraatine uygun bir eda ve mefharetten ihtizaz eden bir sada ile Kanunu Esasîyi okumaya başlar başlamaz, donanmayı hümayundan vesair mevakkii askeriyeden yüz birer pare top atılmasıyla icrayı resmî şadımanî kılındı.

Bu esnada, Beşiktaş sarayının denize nazır bir odasında, pencerenin önündeki sedirde oturan Sultan Hamid derin derin içini çektikten sonra başını çevirdi. Ayakta duran mabeyinci Osman Beye hitaben:

— Bu andan itibaren, ecdadımın kudret ve heybetini kaybediyorum. Fakat buna mukabil de omuzlarımdaki yükü hafifletiyorum, dedi.

Ve yine bu esnada tersanei âmirede Aynalıkavak kasrında içtima eden konferans azaları, top seslerini işitir işitmez sordular:

— Acaba ne oluyor?...

Osmanlı murahhası sıfatile konferansta bulunan Vezir Saffet Paşa, ayağa kalktı, cevap verdi:

— Efendiler, şu işittiğiniz top sesleri, bütün memaliki Osmaniye için Kanunu Esasînin ilân olunduğunu haber veriyor. Bu dakikadan itibaren, Osmanlı devleti de hükûmatı meşrûta sırasına girmiştir.

Saffet Paşanın bu sözleri, çok manidardı. Konferans âzaları, Osmanlı hudutları içinde yaşayan İslâv Hıristiyanlara, sakin oldukları muhitte birtakım hukuk ve imtiyaz verilmesi için toplanmışlar. Fakat, çok gariptir ki, hepsi de Avrupa siyaset âleminin mühim birer unsuru olan bu diplomatlar; Rumları, Ermenileri ve bhusus Musevileri hiç nazarı ehemmiyete almamışlardı.

Saffet Paşa şun kısa beyanatile, hükümeti Osmaniyenin bugün-
den itibaren bilâistisna bütün tebaasına hürriyet ve müsavat
verdiği cihetle, yalnız bir kısım hristiyanları değil, tebaasından
olan bütün gayrimüslimleri de yüksek bir hissi insanî ile düşün-
düğünü ihsas etmek istemiş ve büyük diplomatlara güzel bir
ders vermişti.

Saffet Paşanın bu sözleri üzerine murahhas efendilerin ne
düşündüğünü merak etmiye hacet yok. Binaenaleyh, sadedimi-
ze gelelim...

Kanunu Esasîyi ilân eden toplar atılır atılmaz, İstanbul'da
büyük bir donanma başladı. Bütün evler ve sahillar, bayraklar
ve kandillerle donandı. Her taraftan mızık ve çalgı sesleri geli-
yor; muhtelif nümayiş kabileleri, şehrin cadde ve sokaklarını ge-
ziyordu. Hürriyeti efkâr taraftarı gençlerden teşekkül eden ce-
miyetler, güruh güruh halkı toplayarak sarayı hümayun önüne
götürüyor, tezahürat gösteriyor. Beyoğlu ve Galata gibi yaban-
cılarla meskûn olan mahallerle Mithat Paşanın konağına gelip:

— Yaşasın Sultan Hamid... Yaşasın Mithat Paşa.

Avazesile, mesamii enamı dolduruyorlardı.

Mithat Paşa, konağının önüne gelen bütün nümayiş kabile-
lerini, memnun ve iftiharlı bir vaziyetle karşılıyor, söylenen nu-
tunklara hararetli mukabelelerde bulunuyor, karşısındakilere ko-
ca bir milletin hâmisi olduğu his ve kanaatini veriyordu.

Halbuki saray, bunları dakikası dakikasına haber alıyor,
nümayişçiler tarafından zatı şahanenin ismile Mithat Paşanın is-
minin yanyana söylenmesindeki hikmet ve mânayı anlıyor.. Fa-
kat, şimdilik bunlara karşı hafif bir tebessümle mukabele ede-
rek, icap edenlerle hesap görmeyi, vakti merhûnuna bırakıyor-
du.

Saray, tahmininde aldanmamıştı.

Hiç ümit etmediği bir zamanda "Sadaret" e geçen ve "Kanunu Esasî" yi de ilân ettiren Sadrâzam Mithat Paşa, birdenbire vaziyetini tebdil etmiş, millet nezdinde mevkiini çok kudretli ve emin görerek hem saray ricaline hem de Sultan Hamid'e karşı tafrafüruşluk etmiye başlamıştı.

Akşamları Mithat Paşanın konağı, bir Meclisi işüişret halini alıyor ve bu mecliste saray aleyhine en müfrit hisler dalgalanıyordu.

Mithat Paşanın muhiti, Yeni Osmanlılar denilen gençlerle dolmuştu. Bunların başında da hayatı sabıkalar ve sürgünlerle dolu olan Şûrayı Devlet âzasından Kemal Bey bulunuyor; Abdülâzizin mabeyn kâtipliğinde kesbi ikbal ve bir aralık Parise firar ile Âli Paşa aleyhinde neşriyat ile iştigal eden Ziya Bey ile o tarihte Mithat Paşanın Hariciye kâtibi nasbettiği Avlonyalı İsmail Kemal Bey de her akşam bu meclise revnak veriyordu.

Her gece bu suretle toplanan gençlerin arasında devlet sıraları faş ediliyor, birtakım zararlı sözlerin kullanımından usanılmıyordu. Vaziyet, Mithat Paşa yaranını okadar şımartmıştı ki, velinimetlerinin kevkebi ikbalini mağribi idbara götürececek e'âl ve ekvalden ittika etmeyip maneviyatı acibelerini yalnız paşanın dairei mahremiyetinde değil, hariçte ve yarü ağyar meclislerinde de söylemekte bir beis görmüyorlardı.⁽¹⁾

Tabîî saray bunları birer birer haber alıyor ve, vaktinde hesap görmek için bir tarafa yazıyordu.

Büyük ve siyasî maksatları daima gizlemek, vekar ve sekinetle hareket ederek matlûp olan neticeyi bir anda ele geçirmek icap ederken, gece ve gündüz içkinin verdiği sermesti ile iradelerini kaybeden bu büyük vatanperverler, hangi uçuruma gittiklerini farkedemiyor, ve bilhassa bu hareketlerinin yüzünden is-

(1) (Mir'atı Hakikat) Çorluluzade Mahmud Celâlettin Paşa.

tikbalde vukua gelecek tazyik ve istibdadı düşünemiyorlardı... Eğer maksat, sarayı ve bilhassa Sultan Hamidi devirmekse, bunu tam bir şuurla düşünmek ve ona göre hedefe yürümek icap ederdi. Halbuki alkol buharlarıyla tarumar olan bu dimağlar, bu istidadı gösteremiyor; bütün sözleri ve fikirleri, neticesiz bir şarlatanlıktan ibaret kalıyordu.

Bir akşam yine kadehler devrilmiş, içkinin ateşile yanan dimağlar, birer volkan kesilmişti. O akşam, ortaya birdenbire bir fikir atıldı:

— Gençlerden ve hürriyetperverlerden, Millet askeri yazmak...

Gençlerden, hürriyetperverlerden ve bilhassa rical zadelerden millet askeri namı altında bir kuvvet vücuda getirilecek ve bu kuvvetle, matlûp olan gaye istihsal edilecek... Bu cazip fikir ortaya atılıp da alkışlarla kabul olunur olunmaz derhal bir encümen teşkil edildi ve riyasetine de Mithat Paşa geçirildi.

Ertesi günü faaliyet başladı. Beyazıt meydanında -şimdi Kütüphanesi umumiye bitişik bulunan ve o tarihte- Misafirhane-i askerî ittihaz olunan binada bir defter açıldı. Ricalzadeler ve sair gençler, fevç fevç buraya müracaat ediyor ve millet askeri kaydediliyor.. Sonra da bölük bölük Mithat Paşanın konağına giderek nümayiş yapıyorlardı.

Bütün bu hareketleri uzaktan takip eden saray, taşkınlığın yavaş yavaş arttığını görünce, bu vaziyete karşı küçük bir darbe vurmak ve Mithat Paşaya da hal ve mevkiini anlatmak istedi. Serasker Redif Paşaya lâzımgelen emir verildi.

Redif Paşa, encümen âzalarını celbetti. Encümenin derhal ilgasile hamiiyyeten gönüllü yazılmak isteyenlerin, babıseraskeriye müracaat etmeleri lâzımgelceğini söyledi. Bu söz, muhalefetle karşılandı. Millet askeri bölükleri, derhal Mithat Paşanın konağı önüne dayandı:

— Biz, millet askeriyiz. Babıseraskeri maiyetinde askerliği kabul etmeyiz... Diye haykırarak, nümayişler yapıldı.

O sırada, Kemal Beyle Ziya Bey de hali ve iclâs hakkında kinayeli sözler söylemeye başlamışlardı. Artık bu vaziyet karşısında saray, harekete geçmek zamanının geldiğini anladı. Mithat Paşa saraya çağırıldı. Bu hallerden dolayı muahaze ve tevbih olunarak Ziya ve Kemal Beylerin birer memuriyetle hemen İstanbul'dan teb'idi emredildi. Mithat Paşa; yapılan taşkınlıkların biraz aşırı gittiğini anladı. Çünkü ağır başlı halk arasında da dedikodu başlamıştı. Şu külü kali yatıştırmak için Ziya Beyi rütbei vezaretle Suriye valisi tayin ettirdi. Bu suretle, büyük vatanpererlerden biri gayei maksuduna ermişti. Fakat Kemal Bey, İstanbul'dan çıkmak istemedi.

Halbuki saray, en ziyade Kemal Beyin teb'idini istemekte idi. Kemal Beyin davranışları, sözleri ve zaten sultan Murada intisabı, Padişaha endişe vermekte iken Mithat Paşanın bu hususta fazlaca gayret göstermemesi, ihmal ve tekâsülüne atfediliyor, bu da sarayın evham ve husumetini körüklüyordu.

O esnada, Mektebi Harbiye talebesinden Ali Nazmi isminde bir gencin dolabında da bir varaka yakalanmıştı. Bu varakada, hilâfeti islâmiyenin "Âli Osman" dan nezile esbak Mekkei Mükerrerme Emîri Şerif Abdülmuttalip Efendiye biat ve bu suretle de hilâfetin mastarı hakikisine irca edilmesi yazılı idi. Ali Nazmi hakkında talhikat yapıldı. Kemal Beye mensup olduğu anlaşıldı. Bu genç, bütün arkadaşlarıyla beraber istintak altına alındı.

Yine o esnada, sarayın gözdelerinden Maliye Nazırı Galip Paşa ile Mithat Paşa arasında bir ihtilâf vardı. Mithat Paşa, Galip Paşanın azlını istedi. Saray, Galip paşayı azletmiyerek Âyan azalığına tayinini münasip gördü. Mithat Paşa, sebepler bularak bu fikri hiç kabul etmedi.

Artık, mücadele başlamıştı. Mithat Paşa maruzatının reddedilmesinden üzüntü duyuyor, saray ise, daha hâlâ Kemal Beyin İstanbul'dan bir suretle teb'it edilmemesinden müteessir ve

muğber bulunuyordu.

Mithat Paşa, Rüştü Paşanın mesleğini takibe başladı. Beyaz Mısır keteninden gecelik entarisinin üzerine samur kürkünü giyerek konağındaki sedire yan geliyor, artık Babiâli'nin semtine bile uğramıyordu. Ortaya garip rivayetler çıkmıştı. Halk arasındayla, Mithat Paşanın istifa ettiği söyleniyordu. Bu sözler Mithat Paşanın gururuna dokundu. bir gün halka ve saraya işittirecek bir tarzda:

— Ben, istifa etmem. Ve istifayı da aklımdan geçirmem.

Padişah, isterse beni azletsin... Lâkin.. Bu defaki gidişim, sabıklarına kıyas olunmaz. Halk, gelip beni evimden alarak makamı sadarete ik'at etmek istiyecek.. Sonra iş, müşkülâta düşecektir, dedi...

Bu sözler, Sultan Hamid'e ve saray erkânına karşı açıktan açığa bir ilânı harpti.

Sultan Hamid, Mithat Paşanın aldığı bu açık tavır karşısında birdenbire şaşırdı. Paşanın, halka bu kadar güvenmesi ve bu ağır sözlerle adeta kendisini tehdit etmesi, hünkârın manevî kuvvetlerini sarsmıştı... Derhal, zeki başkâtibi çağırttı:

— Ne yapacağız?.. Dedikten sonra, endişe ile Sait Beyin yüzüne baktı.

Halbuki Sait Bey, yapılacak şeyi, çoktan hazırlamıştı. Ortada koskoca bir Kanunu Esasî vardı. Bu kanunun 13 üncü maddesinde de zatı kutsî hazreti şehriyarının kimden emniyeti zarar görecekti olursa onu hudut haricine sürmiye hakkı olduğu, açıkca yazılıydı.

— Fakat, halk?...

— İlâhî şevketlim... Halk dediğiniz kim oluyor?... İki boru sesi, bir iki süngü şakırtısı, hepsini çıl yavrusu gibi dağıtmıya kâfidir... Hem yapılacak şeylerden halkın ne haberi olur?.. Me-seleyi, öyle bir üslhubu hakimane ile...

Hakikaten mesele, öyle bir üslûbu hâkimane ile halloldu ki; fetanet ve dirayetine herkesten ziyade bizzat kendisi âşık olan zavallı Mithat Paşa bile, bu işe, şaşakaldı.

Sarayda verilen karar üzerine, Damat Mahmud Paşa Mithat Paşayı gördü. Bütün münakaşaların külliyyen bertaraf olması için hünkârla bizzat görüşmesini tavsiye etti. Mithat Paşa sarayın amana düştüğünü zannederek:

— Eğer saraydan bir davetçi gelirse, icabet ederiz, diye azametle cevap verdi.

Ertesi gün saraydan bir yaver geldi. Sadrâzam Mithat Paşayı sarayı hümayuna davet etti. Paşa, bu davet dolayısıyla sarayın gösterdiği mağlûbiyetten memnun ve sarayda kazanacağı zaferden de mesrur bir halde arabasına bindi. Saraya gitti. Fakat kapıdan girer girmez, kendisini istikbal etmesi lâzımgelen mabeyincilere mukabil, karşısına Mabeyin Feriki Sait Paşa dikildi ve sağına soluna da dört beş yaver dizildi.

Ferik Sait Paşa, alt katta bir odanın kapısını göstererek:

— Buraya buyurunuz, dedi.

O anda, Mithat Paşanın ayakları, suya ermişti. Artık yapılacak birşey yoktu. Paşa, melûl melûl etrafına bakınarak odaya girdi. Sait Paşa da kendisini takiben odaya girerek Sultan Hamid'in iradesini aynen tebliğ etti:

— Sadaretten azledildiniz. Mühri hümayunu veriniz. İşte, vapur da hazırdır. Memaliki Osmaniye'den şimdi çıkıp gideceksiniz. İradei seniye, bu merkezdedir, dedi.

Mithat Paşa, tamamen şaşırmişti. Ayakta duruyor, mütemadiyen ellerini oğuşturuyor:

— Ben şevketmeap Efendimizin "bendeî sadıkı" yım.. cünahım ne ise sabit olmak için beni muhakeme ettirsinler. Bu suretle uzaklaştırsınlar. Zira pek suitesiri mucip olur.

Gibi, telaşeli ve âcizane sözler söylüyordu.

Bu meselenin böylece cereyan ettiğini nakleden mabeyin feriki Sait Paşa, neticeyi de bizzat şöylece hikâye ediyor:

— Ben, mührühümayunu alıp hünkâra teslim ve Mithat Paşanın niyazını tebliğ eyledim ise de, Padişahın gazebi müştet ve bahusus iş bu dereceye gelince artık Mithat Paşanın tevkifine riza göstermesi imkansız olduğundan tebligatımı asla kabul etmiyerek Mithat Paşanın hem vapura ırkâbını tekiden emrettiler. Ben dahi çaresiz, Mithat Paşaya beyanı hal ile kendisini alıp vapura götürür iken: Yazık.. Devlet ve millete yazık... Diye...

Mithat Paşa ağlanıya başlamıştı. Fakat maalesef, iş işten geçtikten sonra...

Mithat Paşa, devlet ve milletin haline bu anda teessüf edeceğine bunu vaktile düşünmeli, damarlarında altı asırlık tehakküm ve istibdat kanı dolaşan genç bir padişaha, bu zulüm ve siyyiat yolunu göstermeli idi.

Hatırlardadır ki, Sultan Hamid tahta çıktığı zaman, yakın mazideki hâdiselerden mühim ibret dersleri almış bir vaziyette idi. Hür ve âdil davranıyor, Gülhane meydanında babasının millete karşı olan vaitlerini tutnuya çalışıyordu.

Fakat Mithat Paşa, Kanunu Esasî vaz'ına itiraz eden südürdan Muhittin ve Şerif Efendilerle rüfekasını (arkadaşını) bir casus takririle nefiyde ısrar etmiş; ve Sultan Hamid, buna nihayet derecede muhalefetle bunların icrayı muhakemelerini emretmiş iken Mithat Paşa vükelâyî saire ile ittifak ederek o adaleti icrasız bıraktırmıştı. Mithat Paşa, sürülmelerini istediği adamları bir gece hanelerinden kaldırtıp menfalarına göndermiş olduğu gibi, şimdi de tıpkı olar gibi kendisi dahi evlâdü ayalile vedaa vakit ve imkân verilmeden vatan haricine teb'it ediliyordu. Zira bu muameleye en evvel Mithat Paşa yol açmış ve henüz cülûs eden genç ve haris bir padişaha memleketçe emniyet olunmuş olanların def ve teb'itlerinde beis olmadığını anlatmıştı. Hattâ Kanunu Esasî kaleme alınıyor iken bu ib'at salâhiyetine dair

olan yüz on üçüncü maddenin derç ve tahriri esnasında, bir gün gelip de o madde iktızasınca, padişahın emniyet etmediği kimseleri mülkünden tart ve uzaklaştırma iktidarını, böyle vükelâ hakkında da istimal edebileceği ihtimalini hiç nazarı dikkate almamıştı.

İşte, bu meseledeki tedbirsizliği son hâdiselerde de lüzumundan çok fazla gösterdiği gurur ve hotperestliği dolayısıyla, mabeyin başkâtibi Sait Beyin kurduğu tuzağa düşen zavallı Mithat Paşa, acı bir elem ve hüsrarla, lzzettin vapuruna bindirilerek yabancı bir diyara nefyü teb'it edilirken Sultan Hamid kendisini bu korkunç ihtilâlciden kurtaran zeki ve dessas başkâtibi-ne canı yürekten teşekkürler ediyor; her bunaldığı zaman Hızır gibi imdadına yetişen bu becerikli adanın, bir hükümdar için ne kıymetli bir vasıta olduğunu takdir ederek, ona dört elle sarılmaya karar veriyordu.

* * *

Fakat.. Bütün bu saray entrikalarının cezasını, zavallı bir millet çekmiye hazırlanıyordu.

Mithat Paşa gibi iki padişahı hal'etmek cür'etini gösteren kudretli bir şahsiyetin bir anda ortadan yok edilivermesi, saraydan gelecek darbelerin ne kadar ezici olacağını herkese gösteriyordu. Artık kimsede, şahsî nüfuz ve kuvvetine güvenecek kadar emniyet ve itimat kalmamıştı. Vükelâ, sarayla hoş geçinmek lâzımgeldiğini tamamen anlamıştı. Makam ve memuriyetlerinde devam etmenin çaresini düşünmiye ve bunun için de saraya devamla, zevk almaya ve merama hizmet etmiye başlamışlardı.

Başkâtip Sait Beyin mahirane plânları sayesinde, artık saray tamamen vaziyete hâkim olmuş, istibdada karşı Meşrutiyet ilân eden resmî hükümetin içinde, yeniden bir istibdat hükümeti kurulmuştu.

Ortada, buna mâni olacak kimse yoktu. Sultan Hamid en ziyade, amcasile büyük biraderini hal'edenlerden korkuyordu. Halbuki bunların en kudretli şahsiyetlerinden olan sabık Sadrâzam Rüştü Paşa iskat edilmiş; Mithat Paşa da artık korkulmayacak bir hale getirilmişti. Redif Paşaya gelince; o, çoktan satın alınmış ve altın bir zincir ile Sultan Hamid'in tahtına bağlanmıştı. Bu suretle meydan, geniş geniş saraya kalmıştı.

Taşkın zekâsını şevketli velinimetine dirhem dirhem satan Mabeyn Başkâtibi Sait Beyin önünde de geniş bir feyiz ve ikbal sahası açılmıştı. Efendisine ait en müşkül ve hayatî meselelerde tam mânasile sadıkane hizmet gösteren Sait Bey, artık bunun ilk mükâfatını ve rütbei samiyei vezaretle taltif olunarak devletlû Sait Paşa Hazretleri oluvermişti. Bütün bu işlerde, az çok âmil olmakla beraber henüz ümit ettiği mükâfatı göremiyen ve sırasını bekliyen biri vardı. O da, Damat Mahmud Paşa idi. Maamafih, şimdilik o da halinden memnundu. İstanbul'un bütün asayiş ve inzibatını bizzat elinde tutuyor, yavaş yavaş kökleşen istibdat idaresinin müstakbel hâkimi mutlaka olacağından emin bir halde neticeyi bekliyordu.

Beşiktaş sarayının yaldızlı tavanları altında birleşen bu üç şahsiyet, yani, Sultan Hamid, Sait Paşa, Damat Mahmud Paşa, bütün hüküm ve idareyi ellerine almakla beraber son bir oyun oynamıya hazırlanıyorlardı. Bu oyun, meclisi meb'usan salonunda oynanacaktı.

Meclisi Meb'usan açılacaktı. Fakat.. açıldıktan sonra, ne olacaktı?.. Mabeyn Başkâtibi Sait Paşa, bunun cevabını kolaylıkla veriyor:

— Hiç... Zira, Meclisi Meb'usanda bir şey olabilmek için, evvelâ meb'usluk şartını haiz adam bulmak lâzımdır. Halbuki, şu devirde memleketin dört köşesinde fenerle aransa, bu şartı haiz adam bulmak imkân ve ihtimali yoktur. Binaenaleyh, meb'us efendiler; gelsinler, toplansınlar. Ve gitsinler... Bunun bi-

ze, zararından ziyade faidesi dokunur. Evvelâ, üzerimizden mes'uliyetin yükü kalkar. Toplanacak adamların fikrî kabiliyetleri malûm olduğu için onları idare etmek ve noktai nazarlarımızı kabul ettirmek kolaydır.

Sonra... Bu işe Mithat Paşa başlamıştır. Onun yokolmasıyla bu meselenin akim kalması doğru değildir. Binaenaleyh hünkârın tamamen meşrutiyetperver olduğunu göstermek için meclisin derhal açılması lâzımdır, diyordu...

Sultan Hamid'e gelince o, daha tahta çıkmadan evvel gûya meşrutiyeti istiyor ve mes'uliyetten azade bir saltanat sürmeyi arzu ediyordu. Yalnız.. onu korkutan bir şey vardı. Ya, bu meclis aleyhine ittifak ederse...

Sultan Hamid'in dimağına çivilenmiş iki kelime vardı. Biri sukut, diğeri hürriyet... Bu iki kelimededen, tüyleri ürperiyordu.

Vâkıa bunlardan başka bir de suikast korkusu varsa da o tarihlerde henüz Sultan Hamid, bunu düşünmiye lüzum görmüyordu. Çünkü o zamana kadar henüz bir suikaste maruz kalmamış ve bu hususta evhamını tahrik etmek de moda olmamıştı.

* * *

Meclis, Dolmabahçe sarayında büyük bir tantana ile açıldığı gün Sultan Hamid, bütün şevket ve azametini meb'uslara göstermek istemişti.

Anadolunun, Rumelinin ve Arabistanın hücre köşelerinden gelen meb'usların, daha Dolmabahçe sarayına girerken gözleri kamaşmaya başlamıştı. Sarayın saltanat kapısından itibaren içerdeki hünkâr kapısına kadar kumlu yola dizilen maiyete efradının parlak üniformaları, güneşe karşı parıl parıl parlıyan silâhları, padişahlık azamet ve heybetini canlandırıyor, saray koridor ve salonlarının ziynet ve ihtişamı, meb'usları hayret ve haşyet içinde bırakıyordu.

Bu suretle Osmanlı İmparatorluğunun ilk meclisi meb'usarı, sarayın şevket ve azameti yanında pek sönük kalan millî mevcudiyetin, bütün aciz ve zâfını gösterecek bir şekilde açıldı ve meclis müzakeratı başlar başlamaz da, meb'usların derece ve kıratları anlaşıldı. Buna binaen, artık saray için, bu adamlardan endişe etmiye hiç lüzum kalmamıştı.

Aradan birkaç gün geçer geçmez, meb'uslar vükelâ konaklarındaki ziyafetlere, şurada burada tertip edilen içki ve saz âlemlerine devam etmiye başladı.

Bilhassa Necip Paşanın konağı meb'uslarla dolup boşalıyor; rütbe ve nişan almak sevdasına düşenler birbirinin aleyhinde söylemedik söz bırakmıyor, hattâ, mecliste söylenecek sözleri bile daha evvelden haber veriyorlardı.

Bu halleri gördükten sonra Hünkâr, millî denetim kuvvetine artık hiç ehemmiyet bile vermiyordu. Devlet ve siyaset işlerine biraz akli eren birkaç mebus ortada çırpınıyor. O tarihte git tikçe ehemmiyet kespeden malî, siyasî, askerî vaziyetlere karşı izahat isteme takrirleri veriyor, alâkadar nazırlar meclise davet ediliyor. Fakat, vükelâdan hiçbirisi, bu davetlere icabete ve usulen müdafaaya tenezzül etmiyorlardı. Saray, bu halden memnundu.

* * *

Meclisin birinci devresi, millet ve devletin hayrına yarar hiçbir iş görmeden dağılmıştı. Hattâ zavallı meb'uslar, meclis reisinin acı bir azarına da uğramışlardı.

Devrelerin hitamında, hükümdarın bir beyannamesile meclisin dağılması icap ederken, saray bu usule ehemmiyet bile vermedi.

Eski devirlerdeki mektep gözetleyicileri gibi -saray tarafından- mahza meclisin raptü zaptına memur edilen ve bu hizmet

tine mukabil de kendisine vezaret rütbesi verilen Ahmed Vefik Paşa, birinei devrenin son günü ayağa kalktı. Mutadî olan sert ve haşin bir lisan ile:

— Meclisin bu devresi bugünden itibaren hitam bulmuştur. Her biriniz vilâyetlerinize avdet ediniz. Gelecek sene için de söz anlar, memleketin ihtiyacına vâkıf meb'uslar gönderiniz.

Demekle iktifa etti ve meclis âzaları yavaş yavaş salonu terkettikten sonra doğruea saraya gitti. Başkâtîp Sait Paşaya tekml haberini verdi.

* * *

İkinci içtima devresinde meb'uslar biraz harekete gelmişlerdi. Fakat pek çoğu fikren basit ve iptidaî oldukları için meclisin müzakerelerine bir kudret ve selâmet veremiyorlardı. Bol bol vükelâyı zemmediyorlar, ara sırada ima tarikile saraya dil uzatıyorlardı.

Harp, bütün şiddet ve fecaatile devam ediyor, Kafkas hudutlarile bütün Rumeli kan ve ateş içinde yuğuruluyordu.

Moskof orduları Tunayı, çoktan geçmiş, büyük karargâhını Edirneye nakletmiş, İstanbul surları üzerine yürümiye hazırlanıyordu.

Bu büyük harbi idare eden kumanda merkezimiz, ordumuzun başında değil; sarayda, yeşil çuha örtülü masanın kenarında idi.

Ordu kumandanları, en küçük harekâtı harbiye hakkında bile doğrudan doğruya Mabeyn Başkâtibi Sait Paşaya müracaat ediyor ve aneak bu vasıta ile aldığı emir mucibince hareket eyliyordu. Vaziyet vahimdi. Vaziyetin bu vahametini gören ve hissedebilenler, neticenin nereye varacağını pekâlâ kestirebiliyorlardı. Sarayın içyüzüne vâkıf olan ve biraz da cür'et ve cesarete malik bulunanlar, artık Damat Mahmud ve Redif Paşalar hak-

kında acı bir lisan kullanıyorlar ve bunların iş başından çekilmesini istiyorlardı.

Harp sahnelerinden gelen fena haberler, İstanbul'da oturan o taraflar halkını heyecana sevk ediyor, bütün bunlar, çok imzalı mazbatalarla meclisi meb'usana müracaat ederek memleketlerinin uğradığı feci akıbetten hesap istiyorlardı.

Hatta bir gün yine softalar birleşmiş ve azim bir kütle halinde meclisi meb'usana girmek istemişlerdi.. Hükümet, asker kuvvetile bunları derhal dağıtmakla beraber, artık yavaş yavaş gözünü açıyor, gemi aزی almak istidadını gösterenlere karşı icap eden tedbirleri hazırlıyordu.

Aynı zamanda mecliste, yavaş yavaş başka türlü bir hava esmiye de başlamıştı. Meb'uslardan Halil ganem Efendi, kürsiye çıkarak kemali cesaretle vatanperverlerden bazı zevatın duçar olduğu muamelei keyfiyeden bahsediyor, bu sözlerle Mithat Paşayı kastetmek istiyordu. Bu sözler sarayın bütün bütün nazarı dikkatini celbetti.

Mecliste bir muhalif parti bile vücade gelmişti. Bazan iki taraf çarpışıyor fakat, iki tarafın da idare ve siyaset işlerinde ace mi olması hasebile, bütün bu şiddetli münakaşalar, kuru gürültüden ibaret kalıyordu.

Aradan bir müddet daha geçince, muhaliflerin grubu, birdenbire parlamıştı. Vükelâdan beş zata itimat etmiyorlardı. Bunu mecliste müzakereye koyacaklardı. Muhaliflerin istemedikleri vükelâ şunlardı:

Sadrâzam Etem Paşa

Tophane Müşiri Damat Mahmud Paşa

Bahriye Nazırı ve Mabeyn Müşiri Sait Paşa

Serasker Rauf Paşa

Ve bir de:

Sabık Mabeyn Başkâtibi ve halen Dahiliye Nazırı Sait Paşa..

Muhaliplerin tespit ettikleri bu kararı, bir iki saat sonra Sultan Hamid haber aldı. Bunlara güzel bir ders vermiye hazırlandı. Derhal Sait Paşaya haber yolladı. Sarayda akşamdan başlayan müzakere, gece geç vakte kadar devam etti. Bu müzakere neticesinde verilen karar üzerine derhal kabinede bazı değişiklikler icrasile beraber sadaret mesnedi ilga ve yerine başvekâlet ihdas edildi. Başvekîl vükelâ meclisine riyaset edecek ve vükelâ tarafından müştereken alınan kararlarla, meclisi meb'usandan çıkıp meclisi âyana giden ve oradan da tasdik olunan kanun lâ-yihalarını -iradei seniyyeye iktira etmek üzere- mabeyni hümayuna arzedecekti. Bu iş için her tarafı idare edecek ve her tarafa söz geçirebilecek bir adam lâzımdı. Bu karar verilir verilmez, sabık Meclisi Meb'usan reisi Ahmed Vefik Paşa saraya çağırıldı. Kısa bir müzakereden sonra başvekîl yapıldı.

Sultan Hamid'in bu kadar acele iş görmekten maksadı, meb'usların tesiri altında kalmış olmamak ve meclis tarafından yaptırılması ihtimali olan şeyleri, onların kararından evvel yaparak hiç kimsenin irşadına ihtiyacı olmadığını herkese anlatmaktı. Nitekim böyle oldu. Muhalipler birdenbire verilen bu kararı haber alır almaz, takrir vermekten vazgeçtiler.

Birkaç gün sükûnetle geçti. Bu sükûn, büyük bir fırtınadan evvel görülen ağır ve ezici durgunluğa benziyordu. Muhalipler, birdenbire yine harekete geldiler. 22 kânunusani içtimada şiddetli bir takrir verdiler. Bu defa da, harp sahalarındaki orduyu idare eden kumandanlar hakkında ağır ithamlarda bulunuyorlardı. Söz alan hatipler, milletin malen ve bedenen bunca fedakârlıklarına mukabil, ordunun ve paranın israf edildiğinden bahsediyorlardı. Hattâ, hatiplerden Yenişehirli zade, kürsüde coştukça coştı ve nihayet:

— Başımızda böyle hainler ve liyakatsizler bulundukça, ben ne kendi nefsimden ve ne de evlâtlarımın kanından bir damla feda etmim, diye haykırdı.

Meclisteki hava, değıştikçe değışiyor, haricî telkinlerle hergün ve hattâ her saat tebeddül ediyordu. Kumandanlar meselesi, büyüdükçe büyüdü. Takrirler, takrirleri takip etti. Şimdi de kumandanlardan bazılarının derhal divanı harbe verilmesi isteniyordu. Gariptir ki, itham olunan kumandanların arasında, büyük harp kahramanları da bulunuyordu.

Saray, meb'uslara alt perdeden bir ders daha verimiye karar verdi. Ahmed Vefik Paşa, meclise gönderildi. Paşa, vaziyeti hazıra hakkında uzun uzadıya izahat verdikten ve:

— Padişah, Kanunu Esasının icrayı ahkâmını ciddinden arzu ediyor. Bu sebeptendir ki, Sadaret mesnedini ilga ederek kendi imtiyazından bir tanesini daha feda etti, dedikten...

Ve icap eden meseleler hakkında ya bizzat vükelâyı devletin veyahut meşguliyetleri hasebile gönderecekleri vekillerin meclise gelerek meb'usları kiramı tenvir edeceğinden aydınlatacağından bahsile, memleketin selâmeti namına sükûn ve itidal tavsiye etti.

Ahmed Vefik Paşanın hafif tertip tehditlerle karışık olan bu nutku, alkışlarla karşılandı. Meclis reisi, meb'usanın namına teşekkür etti. Fakat muhalifler, yine köpürdü. Evvelâ Kudüs meb'usu Ziya Beyin ve sonra Yenişehirli Ahmed Efendinin kürsüye çıkması mecliste yeniden bir heyecan uyandırdı. Hattâ Yenişehirli, vükelâ taraftarı meb'uslarla meclis reisine karşı:

— Siz, daima Kanunu Esasîye riayetiniz olduğundan bahsediyorsunuz. Fakat hürriyete riayet etmiyorsunuz. Hattâ biz onu müdafaa ediyoruz, siz ise çığnıyorsunuz, diye haykırdı.

Aynı zamanda Kudüs meb'usu Ziya Bey tarafından 16 meb'usun imzasile bir takrir verildi ve Kanunu Esasının 27, 28, 29, 115, 113 üncü maddelerinin tadil ve tashih talebi edildi. Saray bunu haber aldı ve artık muhaliflere karşı kahir bir darbe indirmenin zamanı geldiğini anladı. Bu darbe ne olabilirdi? Bu,

belki düşünölmüş fakat henüz buna karar verilmemişti. Lâkin vukua gelen mühim bir hâdise, bu milletin otuz iki sene ıstırap ve istibdat içinde hayat geçirmesine sebep olan bir vak'a yarattı.

O gün sarayda mühim bir meclis vardı. Bu meclise, bütün nazırlarla vükelâyı sabıka, birçok devlet ricali, meclisi meb'usandan da beş zat davetli idi. Meb'usandan, meclis reisi ile iki reisi sani çağırılmış ve diğer iki meb'usun intihabı da reise bırakılmıştı. Reis, mecliste bir pot kırılmaması için muhalefette bulunmıya ve hatta bir mütalea bile dermeyerına kabiliyeti olmıyan astarcılar kâhyası Ahmed Efendi ile Musevi şekerçi Kemal Efendi namında iki zatı refakatine almış, saraya götürmüştü.

Mecliste müzakere edilecek mesele çok mühimdi. Devletin hayat ve mematına aitti. Bir taraftan Yeşilköye dayanan Rus orduları İstanbul'a girmek istiyor, diğer taraftan da İngiliz donanması, Çanakkale Boğazını geçerek buna mâni olmağa geliyordu. Bunların biri dost, biri düşmandı. Fakat dostun muaveneti inzimam etse bile, yine İstanbul muhitinin pek feci ve kanlı bir harp sahnesi olmak ihtimali vardı. Buna binaen Meclis bunu düşünerek ve böyle kanlı âkıbete meydan vermemek için tedbirler alacaktı.

Sarayın büyük salonu, bu mühim meseleyi müzakere edecek zevat ile dolmuştu. Sultan Hamid, meclise bizzat riyaset ediyordu. Evvelâ Başvekil kalktı. Vaziyeti tasvir etti. Devletin örsle çekiç -yani İngilizlerle Ruslar- arasında kaldığını izahtan sonra bu elîm vaziyetten kurtulmak için düşünölen tedbirleri söyledi.

Mecliste bulunanlar, hükümetçe düşünölen tedbirleri muvafık görerek makamı tasvipte başlarını salladığı sırada, meb'us Ahmed Efendi ayağa kalktı. Sultan Hamid'e karşı dönerek, Sultan Hamid'in o vakite kadar işitmemiş olduğı bir lisan ile irticalen şu sözleri söyledi:

— Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz. Felâketin önünü almak mümkün olduğu zaman, bize sureti ciddiyede müracaat etmeli idiniz. Meclisi meb'usan, kendi malûmatı haricinde olarak husulüne sebebiyet verilen bir halden dolayı asla mes'uliyet kabul etmez. Bundan başka, meclisin müzakere ettiği umur ve hususata dair verdiği reylerin hiçbir dikkate alınmamıştır. Verdiği kararların hiçbir icra edilmemiştir. Yine tekrar ediyorum, Meclisi Meb'usan, müşkülâtı hazıraya sebebiyet veren ahvalden dolayı hiçbir mes'uliyet kabul etmez.

Astarcılar kâhyası Ahmed Efendinin bu sözleri, Sultan Hamid'in suratında bir kırbaç gibi şaklamıştı. Herkes başını eğmiş, önüne bakıyor. Mecliste korkunç bir sükût hükiim ferma oluyordu. Sultan Hamid, evvelâ sarardı ve sonra kıpkırmızı oldu. Birdenbire ayağa kalktı. Yüzünün ve bütün vücudunun âsası gerilmiş bir halde, Ahmed Efendiye baktı. Gür ve hiddetli bir sesle bağırdı:

— Milleti ikna ve değişik müesseseler ihdas ederek ıslahat icrasına çalışan pederim Sultan Mecidin yolunu iktifa etmek istemekle meğer yanılmışım. Badema, ceddin Sultan Mahmud'un yolunu takip edeceğim. Onun gibi ben de şimdi anlıyorum ki, Cenabı Hakkın, muhafazasını bana tevdi ettiği akvamı, kuvvetten başka hiçbir şeyle yürütmek kabil olmayacak...(1)

* * *

Sultan Hamid'in bu sözleri, kuru bir tehditten ibaret kalmadı. Bu sözlerin ihtiva ettiği acı hakikat, ertesi günü Meclisi Meb'usan salonunda, heybetli bir bomba tarrakasile patladı.

O gün, şubat ayının ilk günü idi. Başvekil Ahmed Vefik Paşa askın bir çehre ile meclise geldi. Mevkii mahsusuna geçti.

(1) (Abdülhamidi Sani ve devri saltanatı) Osman Nuri. Cilt 1. Sayfa 346.

Elinde tuttuğu beyannamei hümayunu okudu. Bu beyanname ahvali hazıradaki vahamete binaen Meclisi Meb'usanın bilâ müddet tatil edildiğini ve Meclisin, derhal dağılması lâzım geldiğini emrediyordu.

Vâkıa bu beyanname -artık ziri idaresindeki kavimleri cediti Sultan Mahmud gibi idareye karar veren- Sultan Hamid tarafından imza edilmişti. Ancak, Ahmed Vefik Paşanın Sadarete getirilmesinde ve hünkârı Meclisi Meb'usandan kurtulup sarayda merkezîyet usulünü tesis için o beyanname ile kanunu esasiyi mer'iyetten kaldırmıya sevketmekte, Sait Paşanın oynadığı rol matûmdur.⁽¹⁾

Sait Paşanın yazdığı ve Sultan Hamid'in imzaladığı bu beyanname, yalnız meşrutîyet ve Osmanlı meclisi meb'usanın feshetmekle kalmamış; o günden itibaren Osmanlı ülkesinde, yeni bir zulüm ve seyyiat devrinin açılmasına sebep olmuştur. Kanunu Esasîdeki 113 üncü maddeyi Sultan Hamid'in eline bir silâh olarak veren ve bu silâhı da sarayın kudret ve nüfuzu üzerinde biliyen Sait Paşa, Meclisi Meb'usanın fesholunduğu gece istikbaldeki parlak programını hazırlarken Kabataş önündeki Fevâit vapuru hazırlanıyor.. İstanbul'un muhtelif semtlerine dağılan zabıta memurları, Beyrut Meb'usu Bedran, Halep Meb'usu Manuk, Beyrut Meb'usu Ganem, Halep Meb'usu Nafi, İzmir Meb'usu Yenişehirlizade Ahmed, Selânik Meb'usu Mustafa, Yanya Meb'usu Mustafa, kudüs Meb'usu Yusuf Ziya Bey ve Efendileri yataklarından kaldırıyor, kapalı arabalarla Tophane meydanına getiriyor. Hazır duran tersanei âmire sandallarına bindiriyor, harekete müehyaya olan Fevâit vapuruna naklediliyordu.

Bu meb'uslardan bazıları, hakkında sadır olan kararın, Ka-

(1) (AbdülHamid ve Yıldız hatıraları) esbak mabeyin başkâtibi Tahsin Paşa. Sayfa 78, (Abdülhamidi sani ve devri saltanatı) Osman Nuri. Cilt 2 - sayfa 710. (Esvatı sudur) esbak Dahiliye Nazırı Mehmed Memduh, sayfa 90. (Esbak mabeyin erkânından N. Beyin hususî notları.)

nunu Esasîye mugayir ve keyfi olduğunu ileri sürerek tebliğ edilen emre itaat göstermemek istediler. Fakat, yakalarına yapışan kuvvete mukavemet edemediler. Mağlûp, muzmahil ve perişan bir halde ebediyen İstanbul'a veda ettiler.

Artık, ne Meşrutiyet kalmıştı; ne de bunu müdafaa eden... Bu uğurda yeniden mücadeleye girmek te mecnunane bir hareketti. Çünkü, hükümetin bütün idaresini eline alan saray, kahir bir nüfuz ve kudret kesbetmiş; koca memaliki mahrusei şahane-de yaşıyan her ferdin, lisan ve efkârını çelikten bir mühürle mühürlemişti.

Bu kahir nüfuz ve kudret, yalnız bir şey istiyordu:

(Sükûn ve itaat...)

Son defa olarak bu sükûn ve itaati ihlâl etmiye teşebbüs eden Ali Suavi, yüzlerce zavallının katili olmuş ve kendisi de süngü darbeleri altında parçalanarak, Çırağan sarayının dehlizlerinde köpüren al kanlar içinde boğulmuştu. Bugünden itibaren sarayda temel tutan seyyiat ve istibdat idaresi tam otuz iki sene devam etti; ve bu müddet zarfında da yavaş yavaş saraydan taşarak memleketin her tarafında saraya mensup denilen bir unsur vücade getirdi.

Sırası geldiği zaman izah edeceğimiz veçhile, Sultan Hamid'in başkâtipliğinden sadaret mevkiine yükselen Sait Paşa'nın, sadrâzam olur olmaz ilk icraat olmak üzere vücade getirdiği hafiye teşkilâtı, saraya mensup denilen bu unsurun esasını vazetmişti.

Az zaman zarfında, Ortaçağ hükümetlerinin idare tarzına benziyen bir teşekkül husule geldi. Anadolu, Rumeli, Arabistan, şu tarafa dursun; İstanbul bile, birtakım derebeylerinin elinde taksim edilmişti.

Ne kadar sabır ve mütehammil bir milletmişiz, Yarabbi!.. Bugün o idarenin içyüzüne ve bilhassa cereyan eden birçok vekayie dair elimize geçen vesikalara bakıyoruz da, o hayata nasıl tahammül ettiğimize hayrette kalıyoruz.

Bu idareyi temin eden adamların hayat ve maceralarında öyle karışık esrar vardır ki bunları tetkik ederken gülmek mi, ağlamak mı lâzım geldiğini insan bir türlü kestiremiyor.. Her saray, az çok bir entrika merkezidir. Fakat bu hususta hiçbir saray, Yıldızın derecesine yükselmemiştir.

Yıldız sarayı, gerek seviye ve gerek mefkûre itibarile tamamen birbirine zıt olan binlerce insanın haşrolduğu bir yerdi. Hiçbir hükümdarın sarayı, Yıldız sarayındaki binaların damlarının altında barınan insanlar kadar, birbirine benzemiyen adamları bir araya toplamamış ve beraberce, bir gaye uğrunda yaşatmamıştır. Parmaklarının ucundan kan damlıyan bir katille ömründe bir karıncayı bile incitmemiş olan bir adam, burada senelerce yanyana yaşamıştır... Bu garip yaşayışın, şüphesiz büyük bir sır ve hikmeti vardır.

Sultan Hamid'in ilk başkâtibi Sait Paşanın zekâ ve maharetile kurulan bu sır ve hikmet, Yıldız tepelerinde, emsalsiz bir mektep vücude getirdi ve bu mektep, otuz iki sene mütemadiyen saraya uygun adam yetiştirdi. Bunlar da, yarım asır evvel yaşadığımız hayatta bizi idare ettiler.

Bu idare, aklın ve hayalin kabul edemiyeceği garip hâdiselerle doludur. Biz şimdiye kadar bu hâdiselerin üstünü örten esrar perdelerini birer birer açarken, okuyucularımızdan tekrar bir ricada bulunuyoruz ve diyoruz ki:

— Okuyacağınız satırlar, ne bir efsane ve ne de bir hayal mahsulü değildir. Gözle görülmüş, kulakla işitilmiş.. Ve, bir gün gelir de lâzım olur, diye o devrin mühim zevatı tarafından not edilmiş hakikatlerdir. Hayat ve maceralarından bahsedeceğimiz adamlarla en küçük bir münasebetimiz olmadığı gibi, hiçbirine

zerre kadar husumetimiz de yoktur. Birçokları, dünyadan elini çekmiş mütebakisi de tarihe karışmıştır.

Biz yazacağımız yazılarla hiçbir şahsın, ne iyi ve ne de fena bir adam olduğunu söylemek istemiyoruz. Sadece bu adamların ahval ve e'falini, karıştırdıkları hâdiseleri, bunlara temas eden vak'aları naklederek o devrin hususiyetlerini tesbite çalışacağız. Tamamen bitaraf olarak hareket edeceğimiz bu işin neticesinde, bizden sonra gelecek nesillere hazin bir ibret levhası göstermiye muvaffak olabilirsek, ne mutlu bize...

SARAY ve ERKÂNI

Başkâtib Sait Paşanın himmetile teessüs eden saray hâkimiyeti, ilk zamanda idare işlerinde pek o kadar hissedilecek derecede değil iken, gün geçtikçe şiddetini arttırmıştı.. Sultan Hamid, esasen böyle idare kabiliyetine malik bir adamdı. Başkâtibi Sait Paşadan aldığı dersleri, pek az bir zamanda hazmetti. Hem de o derecede ki, az zaman zarfında, talebe hocayı geçmişti.

Damat Mahmud Paşa feci bir akıbete kurban olarak sahnedен çekilmişti. Buna binaen ilk saltanat senelerinde müştereken çalışan üç dimağ şimdi ikiye inmişti; biri, Sultan Hamid; diğeri de Sait Paşa...

Sultan Hamid, saray siyasetini bizzat idareye kadir olabileceğini anlar anlamaz, Sait Paşayı derhal Sadaret mevkiine yerleştirdi.

Bu suretle resmî ve mes'ul idare ile gayriresmî ve gayrires'ul idareyi birleştirdi...

Sadaret mevkiine çıkabilmesi için Sait Paşa ile Sultan Hamid arasında ne gibi bir pazarlık cereyan ettiğini bilmiyoruz. Fakat, cereyan eden ahvalden anlıyoruz ki, Sultan Hamid Sait Paşayı, pek büyük ümitlere kapılarak bu mühim makama geçir-

mişti. Fakat Sultan Hamid'in bu ümitleri, pek çabuk menfi netice verdi.

Sultan Hamid, aldanmıştı. Hem de pek feci bir surette aldanmıştı. Gerek başkitabetinde ve gerek Dahiliye nezaretinde iken Sultan Hamid'in bütün arzularına körükörüne itaat eden ve Sultan Hamidi müstakillen idareye sevkeden Sait Paşa, Sadrâzam olur olmaz Sultan Hamid'e karşı hâkim bir vaziyet almıya başlamıştı.

Sait Paşa bu hareketle Sultan Hamidi büsbütün nüfuz ve kudreti altına almak istiyor; tehditkâr teşebbüslerle hünkârı mağlûp ederek, saltanat mevkiinin fevkinde bir vaziyet almıya çalışıyordu.

Sultan Hamid, Sait Paşayı sadaret mevkiine getirtmekle ne kadar aldandığını pek çabuk anlamıştı. Buna binaen — Sait Paşanın Sadareti bahsinde izah edeceğimiz veçhile— Sultan Hamid en büyük selâmet çaresini, sarayı kuvvetlendirmekte aradı.

* * *

Sultan Hamid, saltanatının ilk senelerinde Dolmabahçe sarayında oturuyor, ancak arada sırada Yıldız'a çıkıyordu. Ali Suavi vak'asını müteakıp büsbütün Yıldız Sarayına çekildi.

Sarayı kuvvetlendirmeye karar veren Sultan Hamid bir taraftan Yıldız sarayını istediği şekilde tevsi ve etrafını da asker kuvvetile tahkim ederken, diğer taraftan saray teşkilâtını tanzime başladı.

Sultan Hamid tahta çıktığı zaman, saray erkânı pek derme çatma adamlardan mürekkepti. Cülûs vuku bulur bulmaz hemen, makamı mehti ulya tesmiye olunan analığının sarayı ile hemşiresi Cemile Sultanın sarayına haber göndermiş, sadık, emektar adamlardan birkaç kişi toplanmış bunlara vazife vermişti.

Sultan Hamid, saray teşkilâtını ıslaha başladığı vakit çok dikkatli davrandı. Muhitine alacağı adamlarda ilim ve irfan kudretlerinden ziyade sadakat aradı. Ayrı zamanda bunların arasında liyakatli olanlar da vardı.

O tarihte, Sultan Hamid'in muhitini işgal edenlerin içinde, Gazi Osman Paşa ilk safta bulunuyordu. Plevne müdafaasında gösterdiği kudret ve şecaatle tarihte pek şerefli bir nam bırakan bu büyük Türk kahramanına Sultan Hamid pek ehemmiyet veriyor ve onu sarayından ayırmıyordu. Sultan Hamid, Osman Paşayı bir aralık Serasker de yapmıştı. Fakat idare işlerine pek o kadar akli ermediğini anlar anlamaz, yapacağı bir hata ile şöhetini sarsmamak için onu Seraskerlikten çekmiş, Mabeyin Müşirü sıfatile yanına almıştı.

Sultan Hamid'in bu hareketi, biraz da kurnazlıktı. Çünkü, Osman Paşanın, kendi şahsına karşı sadık olduğuna dair bir kanaati vardı. Sultan Hamid, günün birinde bir tehlikeye maruz kalırsa, Osman Paşanın derhal kılıcını çekerek Plevne kalesini nasıl müdafaa etti ise, kendi şahsını da o suretle müdafaa edeceğinden emindi. Aynı zamanda Osman Paşanın halk nazarında kazanmış olduğu şöhet ve muhabbetten de istifade ediyor, Paşanın her türlü taarruzdan masun kalacağını biliyordu. Bunun için cuma, bayram, Hırkaisaadet alaylarında onu daima yanında bulunduruyor, arabasına alarak karşısında oturtuyordu. Bu suretle bir taraftan, büyük bir kahramana karşı ne derece takdirkâr hareket ettiğini halka gösterirken, diğer taraftan da o kahramanın vücudunu kendine siper itihaz ediyordu.

Osman Paşa, hünkârın kendisine karşı olan vaziyetini tamamen bilmekle beraber bu hallerden şımarıyor, yaradılıştaki safveti tamamen muhafaza eden asil bir Türk hareketile, vazifesinden başka hiçbir şeye karışmıyordu.

Sultan Hamid, Yıldız sarayının duvarına bitişik olan büyük bir konağı Osman Paşaya vermişti. Marmara denizine ve bütün

İstanbul'un cazip ve sahhar manzarasına hâkim olan bu konakta, Osman Paşa sakin bir hayat yaşıyordu. Sabahları erkenden saraya geliyor, odasına giriyor, akşama kadar orada sessiz, sadasız oturuyor, selâmlık günlerinde toplanan arzuhalleri icap eden makamlara havale ediyor. Boş zamanlarında gazete ve kitap okuyor. Nadiren odasına gelen misafirlerle afakî şeyler konuşuyor. Tam, Sultan Hamid'in memnun olacağı bir şekilde ve tam bir sükûn ve inziva içinde ömür geçiriyordu.

Mebayn müşîrlüğü ismi çok parlak olmakla beraber, vazifesi esasen pek mahdûd ve şunlardan ibaretti: Selâmlık günlerinde toplanan arzuhalleri tetkik ederek icap eden yerlere havale etmek.. Selâmlıklarda, hünkâr arabaya binerse, karşısında oturmak.. Ata binerse, o da atlı olarak hünkârın sol tarafında ve yanbaşında bulunmak.. Muayede merasimlerinde, tahtın saçağını tutmak.. Bazan fevkalâde olarak teşekkül eden askerî komisyonlarda riyaset sandalyesinde oturmak...

Osman Paşa, hiçbir zaman mevki ve nüfuzundan istifadeye kalkışmamış ve bilhassa saray entirakalarına kat'iyen karışmamıştır. Sultan Hamid, kendisine gayet bol tahsisat verdiği için bununla kanaat etmiş, hırs ve tamaa mağlûp olmamıştır. Eğer Osman Paşanın yerinde bir başkası olsaydı, padişahın kendisine karşı gösterdiği büyük teveccühden azamî derecede istifadeye kalkar ve evlâdî ahfadını ebediyen refah içinde yaşatacak büyük bir servet yapardı.

Sultan Hamid, Osman Paşaya karşı teveccüh ve muhabbetini sadece para ve mevki vermekle bırakmamış; Nurettin ve Kemalettin isimindeki iki oğluna pek genç yaşlarında iken paşalık vermekle beraber damadı şehriyarî zümresine ithal etmişti. Fakat bu iki genç, nail oldukları bu büyük ikbali hazmedemiyecek bazı kanlı hâdisata sebebiyet vermişlerdir. Sırası geldiği zaman bunlardan da ayrıca bahsedeceğiz.

Sultan Hamid'in eski emektarlarından biri de Başmabeyinci Osman Bey idi. Avrupa saraylarında, mabeyincilerin ve bilhassa başmabeyincilerin dirayetli, malûmatlı, çok zarif giyinen, çok güzel söz söyleyen, yakışıklı, sevimli, ince işleri ihata ve idare edebilen zevat meyanından intihap edilmesi âdet olduğu halde Sultan Hamid bu noktalara hiç ehemmiyet vermemiş; sadece sadakat ve emektarlığına binaen, Osman Bey gibi cahil ve kabasaba bir adamı kendisine başmabeyinci yapmıştı.

Osman Bey, velinimetine karşı fevkalâde merbuttu. En âdi bir sebeple bile hünkârın canını sıkmaktan ihtiraz ederdi. Bir gün Sultan Hamidle aralarında mühim bir hâdise olmuştu.. Sultan Hamid, tahta çıktığının ilk senelerinde, haftada bir veyahut iki defa veliaht Reşat Efendiyi huzuruna kabul eder. Bazan da beraberce yemek yerd. Velihtın saraya geldiği günlerden birinde Osman Bey bazı maruzatta bulunmak için büyük mabeyn dairesinin merdivenlerini çıkarken, nezdi şahanede bulunan Reşat Efendi de Sultan Hamid'e veda etmişti, merdivenlerden iniyormuş. Osman Bey, merdivenin ortlarına geldiği zaman, yukardan veliahtın indiğini görür görmez, hemen ellerini göğsüne kavuşturarak hürmetkârane bir vaziyet almış, onun geçmesini beklemiş, Reşat Efendi, Osman Beyin hizasına gelir gelmez, başmabeyinci ye iltifatta bulunmak istemiş:

— Nasılsınız Osman Bey.. İnşallah âfiyettesiniz?.. Demiş...

Osman Bey de nezaketle mukabele ederek:

— Allah, ömrü afiyetinizi müzdat buyursun.. Efendimizin duasile meşgulüm, diye cevap vermiş...

Meğer, Reşat Efendiyi merdiven başına kadar teşyi (yolcu) eden Sultan Hamid o esnada henüz oradan uzaklaşmadığı için bu sözleri işitmiş. Fena halde müteessir olmuş.

Veliaht, geçtikten sonra, Osman Bey acele acele merdivenleri çıkmış.

Her zaman olduğu gibi, kemali beşâşetle huzura girmiş.

Fakat girer girmez, Sultan Hamid'in mutadı olan munis çehresine mukabil büyük bir şiddet ve infial ile karşılaşmış... Sultan Hamid, daha Osman Beyin söz söylemesine meydan vermeden:

— Ben, zaten sarayımda yılan beslediğimi biliyordum. Demek ki senin gözüün, Reşat Efendide... Onların makamı saltanata gelmesi için afiyetinin devamına dua ile meşgulsün öyle mi?.. Çık.. gözüüm bir daha seni görmesin, diye haykırmış.

Zavallı Osman Bey, birdenbire şaşırmış. Hem o kadar şaşır-
mış ki, bir söz bile cevap bulamamış. Ağlıya ağlıya huzurdan çıkmış. Doğruca konağına giderek kapanmış. Tam bir ay müte-
madiyen hıçkıra hıçkıra ağlamış.

Onun bu halini Sultan Hamid haber almış. Tekrar saraya çağırtmış. Bu sadık bendesile tekrar barışmış.

Bu hâdiseden bir müddet sonra tesadüfen aynı merdiven-
de ve aynı şekilde Reşat Efendi ile tekrar karşılaşmış. Bu defa Osman Bey, sanki hiç tanımadığı bir adama rastgelmiş gibi hiç aldırmamış. Reşat Efendiyi hayretler içinde bırakan bir tavırla, kollarını sallıya sallıya merdivenleri çıkmış. Merdivenin başına ayak basar basmaz Sultan Hamidi karşısında bulmuş. Her za-
manki gibi veliahdi merdiven başına kadar teşyi eden ve bu ve-
sile ile merdivenlerde ve sofalarda tesadüf eden bendegândan, kimlerin ne suretle muamele ettiğini görmek istiyen Sultan Ha-
mid, Osman Beyle karşılaşınca onun yüzünü okşamış:

— İşte böyle.. Herkesin, ancak bir efendisi olmalı... Demiş
ve..

Osman Beyin bu muamelesine o kadar ehemmiyet vermiş
ki.. Şişlideki o geniş araziye o zaman ihsan etmiş.

Elyevm bu büyük arsa, Osman Beyin ismile tevsim edilen
büyük bir mahalle olmuştur.

Böyle ehemmiyetsiz bir meseleden dolayı bu büyük ihsan,
pek çok büyük görünür değil mi?.

Vâkıa öyle olmakla beraber Sultan Hamid'in bunda mühim bir maksadı vardır. Bu da, diğer bendegânın, bundan bir ibret dersi almasıdır.

Osman Bey saray hayatında oldukça iyi bir nam bırakmıştı. Bütün mes'uliyeti, Efendisine sadakatle hizmet etmek ve bu suretle de şahsî menfaatini temin eylemekten ibaretti. Can yakmamış ve hiç kimsenin rızkına mâni olmamıştır.

Sultan Hamid, Osman Bey vefat ettiği zaman çok acı duymuş ve bu sadık bendesinin hatırasını bir hayli zaman unutmamıştır.

* * *

Başmabeyincilik makamı münhal olur olmaz Sultan Hamid'e birçok kimseler tavsiye edilmişse de o, bunların hepsini reddetmiş ve bu mühim mevkie, Ürgüplü Hacı Ali Ağa isminde birini geçirmişti. Gençliğinde benli Ali tesmiye olunan ve bir aralık Topkapı Sarayında teberdaran hassa kâhyası Hacı Mustafa Efendinin tablakârlığında bulunan bu Hacı Ali Ağa gözü açık ve işgüzar bir adam olduğu için, kolayını bularak Sultan Hamid'in analığının sarayına intisap etmişti.

Sultan Hamid, Efendilik zamanında sık sık analığının Maçkadaki konağına devam ederdi. O esnada Hacı Ali Ağayı görmüş, tanımış ve becerikliliğini de takdir etmişti.

Padişah olur olmaz genişliyen saray kadrosunun noksanlarını kısmen analığının, kısmen de hemşiresi Cemile Sultanın bendegânından seçerek ikmal ederken Hacı Ali Ağayı da oradan maiyetine almıştı.

Az zaman zarfında Sultan Hamid'e fevkalâde emniyet ve itimat telkin eden Hacı Ali Ağa, bir gün birdenbire talihin büyük bir lûtfu ile karşılaştı:

Uhtesine rütbei balâ tevcihi ile ikinci mabeyincilik..

Hacı Ali Ağa, fitraten pişkin ve zeki bir adam olduğu için, hiç ümit etmediği bu talih darbesinden asla şaşırmadı; bilâkis bu mühim ve ince vazifeyi de çarçabuk kavradı.. Gün geçtikçe Sultan Hamid'e hulûl etti ve daima hünkârın nabzına göre şerbet verdi. Onun içindir ki, Başmabeyinci Osman Beyin vefatı üzerine, bu mühim ve mutena vazifeye, Sultan Hamid derhal Hacı Ali Ağayı geçirdi. Hem de, uhdei istihsaline, rütbei samiyeyi vezaret tevcihi ile..

Artık Hacı Ali Ağa; Ser Kureyni Hazreti Şehriyâri Devletlû Hacı Ali Paşa Hazretleri olmuştu. Hacı Ali Paşa, dindar bir adamdı. Beş vakitte namaz kılar; her namazdan sonra da yüksek sesle, Padişahın devamı afiyet ve saltanatına dua ederdi. Epeyce zeki olduğu halde safderun görünür; vazifesile alâkadar olmıyan işlerden daima uzak bulunurdu.

Herkesi iktidar ve liyakatine göre işlerde kullanmayı çok iyi bilen Sultan Hamid, Hacı Ali Paşayı basit işlerde istihdam ederdi. Hiçbir zaman onun vasıtasile devlet umuruna ait irade tebliğ etmez, nazik meseleler hakkında şuraya buraya göndermezdi. paşa esasen cahil, gayetle kaba bir adamdı. Âdabı muâşeret namına, kendinden büyük olanların yanında önünü kavuşturup divan durmak, biribirinin arkasına yerle beraber temennah etmekten başka bir şey öğrenmemişti. Merhum Recep Paşa ile aralarında geçen mühim bir vak'a, buna pek belîğ bir misal teşkil eder.

1324 inkılâbını müteakip Trablusgarp'ten Harbiye Nezaretine gelen Recep Paşa, bir zamanlar Manastır, Kosova ve İşkodra havalisi kumandanı idi. O esnada bir gün Paşa mabeyin başkitabetinden bir telgraf almış, beklenmedik bir zamanda İstanbul'a çağırılmıştı. Recep Paşa, büyük bir telâş ile İstanbul'a gelince, derhal hünkâr yaverleri tarafından istikbal edilmiş; istasyonun önünde bekliyen bir saray arabasına bindirilerek doğrucu Yıldız sarayına ve Hacı Ali Paşanın odasına götürülmüştü.

Köşe minderinde bağdaş kurarak oturan Hacı Ali Paşa, Recep Paşayı görür görmez, gûya iltifat etmek istiyerek:

— Ooo.. gel bakalım Paşa... Herkes, Recep Paşa.. Recep Paşa.. dedikçe, biz de heybetli, azametli bir adam tasavvur ederdik. Meğer sen, pek ufaktefek bir adammışsın.

Derdemez Recep Paşa fena halde kızmış; artık her şeyi gözüne alarak:

— Biz de, zatı şâhânenin başmabeyincisini terbiyeli nazik bir adam zannederdik. Meğer bildiğimizin tamamen aksi imiş, diye cevap verir.

Biraz sonra Recap Paşa huzura çağırılır. Sultan Hamid kendisile bir müddet görüşür. Fakat bu mülâkatı müteakıp Paşa evvelâ Bağdada ve sonra Trablusgarba nefyedilir.

Recep Paşanın bu suretle nefyedilmesi hakkında iki rivayet vardır. Bu rivayetin biri; gûya, Recep Paşanın verdiği cevabı Hacı Ali Paşa derhal Sultan Hamid'e yetiştirmiş. Onun da gücüne gitmiş. Paşayı nefyetmiş... Halbuki Recep Paşadan intikal eden diğer rivayete nazaran Paşa huzuru hümayuna kabul edilip Rümeli ahvali hakkında talep olunan izahata cevap verirken, Sultan Hamid, birdenbire durmuş:

— Şayet Rümeliye anî bir tecavüz vaki olursa, Anadoludan asker toplanıp gönderilmesi bir hayli zamana tevakkuf eder. Acaba böyle bir hâl vaki olursa, ne yapılabilir?.. Bu, beni çok düşündürüyor, diye bir sual sormuş...

Recep Paşa da:

— Bunda, düşünülecek hiçbir cihet yoktur padişahım... Anadoludan kâfi miktarda asker gelinciye kadar, Arnavutlardan yetmiş, seksen bin kişi kadar cesur ve cengâver gönüllü toplanız. Herhangi bir düşmana karşı mukabele ve müdafaada bulunuruz.

Şeklinde bir cevap vermiş. Fakat bu cevap, Sultan Hamidi

derhal pirelendirmiş. Recep Paşanın yüzüne dikkatli dikkatli bakarak:

— Bunu siz yapabilir misiniz? Diye sormuş.

Recep Paşa da işgüzarlık olsun diye:

— Ne zaman ferman buyurursanız hazırım, şevketpenahım, demiş...

Sultan Hamid, Recep Paşanın bu sözlerinden fena halde ürkmüş. İsteddiği zaman Rumeliden ve bhusus Arnavutlardan yetmiş seksen bin gönüllü çıkarabileceğini söyleyen Recep Paşanın, herhangi bir sebeple kendisine kızarak bir kıyam ve isyan husule getirebileceğini ve hatta bir Alemdar Mustafa Paşa rolü oynayabileceğini düşünmüş. Böyle tehlikeli bir adamı Rumelide bırakmanın büyük bir ihtiyatsızlık olacağına hükmetmiş ve Paşayı derhal, Arabistana nefyeylemiş.

Bize kalırsa, bu rivayetlerin ikisi de doğru ve birbirine bağlıdır. Herhalde Recep Paşa, evvelâ Hacı Ali Paşaya ve sonra da Sultan Hamid'e söylediği sözlerin cezasını çekmiştir.

Hacı Ali Paşa, büyük mikyasta saray entrikalarına karışmamakla beraber, Sultan Hamid'e bazı dedikoduları yetiştirmekte gecikmezdi. Onun en çok çekindiği adam, ikinci mabe-yinci Nuri Paşa idi. Nuri Paşanın, bir sebeple kendi ayağını kaydırarak başmabeyinciliği elinden alacağını zanneder ve onu hiç sevmezdi. Hattâ bir aralık gözden düşmesinin sebebini de Nuri Paşa ile Başkâtip Tahsin Paşadan bildi.

Hacı Ali Paşanın odası, sarayın haylice işlek yerlerinden biri idi. Birçok jurnalcı ve padişaha duacılarla beraber genç ve münevver zevattan bazıları da onun odasının müdavimlerindendi. Bunlar, Paşanın yüzüne gülerler, bol bol padişaha dua ederler, beş on mecidiye alıp giderlerdi.

Paşanın vazifelerinden biri de sadakai şahane tevzi etmekti. Sultan Hamid, fukara ve muhtacine tevzi edilmek üzere her

ay ciybi hümayundan bir miktar para ayırır ve bunu Hacı Ali Paşaya verirdi. Paşa, bu parayı odasındaki konsolun üst gözüne istif eder; hakikaten muhtaç ve fakir olanlardan ziyade, odasına devam eden zevata atiye olmak üzere tevzi eylerdi. Fakat verdiği para, hiçbir zaman beş yüz kuruşu geçmezdi.

Hacı Ali Paşa Sultan Hamidten iki yüz elli altın yani bugünkü para ile sekiz bin beş yüz liraya yakın bir maaş ve bir o kadar da tahsisat alırdı. Fakat Paşa, bununla iktifa etmezdi. Ecnebilerin büyücek işlerine tavassut etmiş ve bu yüzden mühim bir servet elde etmişti.

Gariptir ki, Sultan Hamid'in bu kadar büyük lûtfunu gören ve teveccühünü kazanan bu adamın Sultan Hamid idaresine karşı emniyet ve itimadı yoktu. Abdülâziz ve Sultan Murat nasıl haledildi ise, bir gün gelip Sultan Hamid'in de öylece halledileceğine dair Hacı Ali Paşada bir kanaat vardı.

Bunun içindir ki, daima saraya gidip gelen sefirlerin ve sefaret erkânının yüzüne güler, onlarla dostluk temin ederdi. Ve şayanı hayrettir ki İngiltere sefareti baş tercümanı Air Adam Bloktaki bu cahil ve kabasaba adamı pek çok severdi. Hacı Ali Paşanın İngilizlere bu derece temayül ve temellûku, boş değildi. O İngiltere sefarethanesinde kendisine emin bir ilticagâh hazırlıyor; şayet günün birinde Sultan Hamid'e bir hal olursa, İngilizlerin nüfuz ve kudretine iltica ederek bu suretle başını kurtarmayı düşünüyordu. Nitekim Sultan Hamid bunu hissetmekte gecikmedi. Hacı Ali Paşa, birdenbire gözden düştü. Vâkıa azledilmedi, bir yere sürülmedi. Fakat artık Sultan Hamid'in teveccühünü, ebediyen kaybetti.

* * *

Sultan Hamid'in muhiti, bir pislik ve rezalet yuvasına dönmeyen evvel, Yıldız sarayında temayüz eden bazı mühim simalar vardı. Bunlardan biri de başkâtip Süreyya Paşa idi.

Sait Paşa, daha mühim işler görmek için başkâtiplikten ayrıldıktan sonra bu mevkie Ali Fuat bey isminde pek muhterem ve pek mükemmel bir zat gelmişti. Fakat Ali Fuat Beyin memuriyeti pek uzun sürmedi. Başkitabet, Rıza Paşaya verildi. Rıza Paşa da, kendi halinde, müteazı, etliye sütlüye karışmaz bir zattı. Bu da, kısa bir müddet bu vazifede kaldıktan sonra Defterihakani nezaretine nakledildi. Yerine, Şûrayı Devlet Başmuavinlerinden Süreyya Bey getirildi.

Süreyya Bey, Sultan Hamid'in sevgili Başmabeyincisi Osman Beyin damadı idi. Osman Bey, damadını Sultan Hamid'e bizzat tavsiye etti. Sultan Hamid, Süreyya Beyi görmek istedi. Gördü ve pek beğendi. Derhal başkitabet mevkiine geçirdi ve rütbei vezaret verdi.

Bu suretle ikbale nail olan Süreyya Paşa, mevkiini dolduracak bir şekil ve vaziyette idi. Orta boylu, az şişmanca, beyaz ve sevimli yüzlü, ağırbaşlı bir zattı. Yürüyüşü, oturuşu, söz söyleyişi azametli idi. Görüşüklerinin hürmet hislerini celbederdi. Gençliğinde epeyce hovardalık âlemlerinde bulunmuş, fakat sonra birdenbire durmuş ve oturmuştu. Gayet temiz gezer, tuvaletine son derece itina ederdi. Az zaman zarfında sarayda mühim bir mevki tuttu.

Süreyya Paşa, resmî vazifesinden başka hiçbir şeye karışmaz, bilhassa dedikoducu adamları, odasına ayak bastırmazdı. Esasen halindeki gurur ve azamet, buna mânidi. Saray erkânı şu tarafa dursun, Sultan Hamid bile kendisinden çekiniyordu. Hünkâr, diğer başkâtiplerini günde birkaç defa huzuruna çağırtağı halde Süreyya Paşaya vakitli vakitsiz haber göndermezdi. Ancak mühim işlerde kendisini ister ve paşa huzuruna girdiği zaman da Sultan Hamid daima ayakta bulunarak o suretle söyliyeciğini söylerdi.

Süreyya Paşanın pek kuvvetli bir kitabeti resmiyesi vardı. İfade tarzı ne kadar selis ve vazih ise yazısı da o kadar güzeldi.

Aynı zamanda gayet vazifeperverdi. İşlerini büyük bir itina ile görür, bilhassa evrak muamelâtının intizamına fevkalâde dikkat ederdi.

Sabahleyin erkenden saraya gelerek gece yarılarna kadar oturduğu yerde çalıştığı için az zamanda fazlaca şişmanlamaya başlamıştı. İş olmadığı zamanlar mütemadiyen odasında geziniyorsa da bu ufak odadaki kısa gezintiler, şişmanlığı eritmiye kâfi gelmiyordu. Saray doktorları kendisini muayene ettiler. Açık havada uzunca yol yürümek lâzımgeldiğini söylediler. Fakat, vazife dolayısıyla bu tavsiyeyi tatbik etmeğe imkân yoktu. Düşünüldü, taşınıldı; nihayet sabahları saraya gelirken Paşanın müsait yerlerde arabadan inerek yayan yürümesine karar verildi.

Artık Süreyya Paşa sabahları konağından çıkıyor, kendisi yaya kaldırımlarından yürüyerek saraya gelirken, arkasından da yavaş yavaş arabası takip ediyordu.

Süreyya Paşa, bu yüzden mühim ve gülünç bir hâdiseye maruz kaldı.

Bir gün yine konağından çıkmış, önde kendisi, arkasında da ağası, arabası, altı uşağı olduğu halde yavaş yavaş yürüyor, saraya gidiyordu.

Birdenbire önüne, bir kupa arabası çıktı. Bu arabayı, dört atlı hademe takip ediyordu. Süreyya Paşa derhal arabayı ve arabadikini tanıdı. Veliaht Reşat Efendi geliyordu. Paşa ne yapacağını şaşırdı. Durup selâm verse, gazabı şahaneye uğrayacağı muhakkak. Çünkü, kayınpederi baş mabeyinci Osman Beyin geçirdiği merdiven hâdisesi malûm. Hiç görmemiş gibi hareket ederek aldırmayıp geçse, bu da pek büyük bir hürmetsizlik olacak. Buna da kendi fitrî nezaket ve terbiyesi mâni. Oralarda, hemen sapıverecek bir sokak ta yok.

Zavallı Süreyya Paşa, bir anda vücudu ateş kesilerek sağına soluna bakınıp kaçacak bir yer ararken, orada gözüne bir hal-

laç dükkânı ilişti. Hallaç, yere diz çökmüş, kirisini germiş, muntazam bir eda ile tokmağını kirisine çarpıyor, önünde büyük bir yığın teşkil eden pamukları atıyordu.

Paşa, hiç tereddüt etmeden koştu, kendini dükkândan içeri attı. Ve pamukların ortasına yuvarlandı. Hallaç birdenbire şaşırıldı. Böyle koskoca bir adamın, önündeki pamukların içine yuvarlandığını görür görmez, onu deli zannederek, yerinden fırladı. Dükkânın bir köşesine kaçtı ve elindeki tokmakla kendini müdaafaya hazırlandı.. Hallaç dükkânında bu sahne cereyan ederken Reşat Efendinin arabası da ağır ağır geçiyordu.

Velihat geçer geçmez, paşanın ağasile at uşağı dükkâna koştular. Daha hâlâ pamuklar içinde boylu boyuna yatan Paşanın kollarına girerek kaldırdılar. O azametli Süreyya Paşanın simsiyah elbisesine sarılan pamuk parçalarını ayıkladılar. Fakat tabii, tamamen temizlemeye muvaffak olamadılar. Paşa, pek ziyade korkan hallaca bir şey hissettirmemek için:

— Birdenbire üzerime bir fenalık geldi. Galiba, seni de korkuttum. İşinden alakoydum.. Al şunu da bir kahve içersin...

Diye birkaç meci diye bahşişle nazikâne bir öziir diledikten sonra, kimse görmeden arabasına bindi. O halde saraya geldi.

Paşa saraya giderken, at uşağı da başka bir takım elbise getirmek için konağa koşmuştu.

Paşa, saray kapısına gelip de arabadan inerken, kapıda bulunanların nazarı dikkat ve hayretini celbetti. Şimdiye kadar üzerinde en küçük bir iplik parçası bile görülmemiş olan temiz, titiz Başkâtip Paşanın, böyle pamuk parçalarıyla alaca bulaca bir halde saraya gelmesi gayritabiî görüldü ve bu garip vaziyeti, derhal Sultan Hamid'e arzedildi.

Süreyya Paşa, bu halde görünmekten sıkılarak acele acele dairesine gitti. O esnada, uşak da koşa koşa gelerek Paşaya bir takım temiz elbise getirmişti. Paşa derhal elbise değiştirdi. Tam o anda da Mabeyinci Arif Bey gelerek, kendisini huzura şahane ye davet etti.

Süreyya Paşa, huzura girdiği zaman Sultan Hamidi -bermutat- ayakta buldu. Hünkâr, Süreyya Paşayı beşuş ve mültefit bir çehre ile karşılayarak yazıhanesinin karşısındaki sandalyeye oturttu. Hiçbir mukaddemeye lüzum görmeden şu sözleri söyledi:

— Sadık hizmetlerinizden pek memnunum. Bu yolda devam edeceğinizden de eminim... Birkaç çocuğunuz olduğunu biliyorum. Vâkıa, aldığınız para idarenize kâfi geliyorsa da, biraz müşrif olduğunuzu.. ailenizin istikbalini temin edecek surette idareli hareket etmediğinizi de haber alıyorum. Halbuki, bu cihetleri düşünmek lâzım... Beyoğlunda Caddeikebirde iyi bir arsa varmış. [Şimdi, Karlman mağazasının yeri.] O arsayı size ihsan ettim. Şunu da alınız, o arsanın üstüne iyi bir bina yapınız.

Sultan Hamid, son sözleri söylerken, Süreyya Paşaya bir de uzunca zarf uzatmıştı. Süreyya Paşa derhal ayağa kalktı. Bu lûtfundan dolayı Sultan Hamid'e teşekkür ederek uzattığı zarfı aldı.

Odasına geldiği zaman saydı. Zarfın içinde tamam iki bin beş yüz liralık banknot vardı.

Süreyya Paşa, evvelâ Reşat Efendiyi görür görmez korku ile başlıyan, sonra hallaç dükkânında kendisini gülünç bir vaziyete sokan ve en nihayet, böyle büyük bir lûtfu ve ihsan ile netice bulan bu hâdisenin meserret ve memnuniyeti içinde iken kapı açıldı. Mabeyinci Arif Beyin mütebessim çehresi görüldü. Süreyya Paşa, yine bir iradei seniye tebliğ edileceğini anladığı için derhal ayağa kalktı.

Arif Bey, Süreyya Paşayı selâmladıktan sonra, gülerek:

— Paşa hazretleri.. Efendimiz irade buyuruyorlar. (Paşa; sakın bir daha Beşiktaştan Akaretler civarından geçmesin.. Eğer yayan gezmesi lâzım geliyorsa, İhlamur tarafındaki şosede gelsin..) buyuruyorlar, diye bir irade tebliğ etti.

Süreyya Paşa da bir daha o taraflardan geçmedi.

Süreyya Paşa, nefis ve değişik yemekleri pek severdi. Buna binaen sarayda çıkan yemekleri yemiyerek, konağında hususî ahçısına pişirttiği yemekleri saraya getirtir, onları yerdi. Paşayı çekemiyenler tarafından bu mesele hakkında Sultan Hamid'e jurnal verildi. Sultan Hamid, bundan müteessir oldu. Mabeyinci Arif Beyi göndererek:

— Paşa, bizim yemekleri beğenmiyor mu.. Niçin konaktan yemek getiriyor?.. Diye sordurdu. Süreyya Paşa, bu sualden fena halde şaşırarak beraber kendisini derhal topladı:

— Estağfirullah.. Böyle birşeyi akla getirmek bile, velinimetimize nankörlük etmek demektir. Evimde pişirilen yemeklerin parasını nereden alıyorum? Efendimizden değil mi?. O yemekler de kendi lûtfü ihsanıdır. Yalnız bir mesele var. Malûm ya, ben, boğazına düşkün bir adamım. Bugün canım bir yemek ister, tesadüfen o yemek o gün sarayda yapılmaz.

Halbuki sayei şahanede canımın istediği her yemeği yiyecek kudretim varken, niçin ondan nefsimi mahrum edeyim. Onun için aklıma bir yemek gelir gelmez, hemen ahçıya söyler pişirtir, yerim. Bunu başka bir şeye atfetmek, füzulî yere günahımı almak olur.

Cevabını verdi.

Süreyya Paşa, en büyük tehlikeyi 1308 senesinde atlatmıştı. O tarihte Sadrâzam Kâmil Paşa Şeyhülislâm da Bodrumîzade Ömer Lûtfi Efendi idi.. Bir akşam, Babiâlden ve sair nezaretlerden gelen resmî ve hususî maruzatın mutat olan muameleleri yapılarak arzedildikten sonra, Süreyya Paşamın sarayda işi bitmiş, konağına gitmişti.

Ertesi sabah saraya geldi. Arzedilen evrakın iradei seniyelerinin şerefsüdur etmesini bekledi. Her zanan, saraya gelip de makamına oturur oturmaz; musahipler, mabeyinciler sıksık gidip gelirken, bugün aradan bir saat, iki saat, hatta üç saat geçtiği halde odasına kimse gelmedi. Halbuki, yarım saatte bir, da-

irei seniyyeye dühule mezun olanların sıklık iradei seniye tebliğ etmeleri icap ederdi. Paşa bu hale, öğle vaktine kadar sabretti. Yine bir irade tebliğ edilmeyince, sıhhat ve afiyeti hümayûnun muhtel olması hatırına geldi. Gizlice sordurdu. Bilâkis.. Afiyeti hümayun, gayetle yolunda gidiyordu. Şu halde?.

Zavallı Süreyya Paşa, aklına bin türlü şeyler getirerek gecenin tam saat dördüne kadar odasında yalnız oturdu. Hiç kimse, odanın semtine uğramıyordu... Her gece, aynı saatte avdet ettiği için, saat dörde gelir gelmez ayağa kalktı. Odadan çıkmıya hazırlandı. Fakat tam o anda oda kapısı açıldı. Arif Bey içeri girerek kendisini selâmladı.

Sabahtanberi devam eden inatçı bir sükûttan sonra gecenin bu vaktinde birdenbire Mabeyinci Arif Beyi görür görmez Süreyya Paşanın eli ayağı buz kesildi. Dikkatle Arif Beyin yüzüne baktı. Mutat olan tebessümden hiç eser bulamadı. Artık o zaman, başının üstünde bir felaket dolaştığını anladı.

Arif Bey çekingen ve müteessir bir vaziyette:

— Paşa Hazretleri.. Efendimiz irade buyuruyorlar.. Beş aydanberi Dairei Kitabetten Babı Meşihate yazılmış olan resmî ve hususî bütün tezkerelerin birer suretlerini istiyorlar. Bu iş sabaha kadar bitecek ve sabahleyin erkenden huzuru şahaneye takdim edilecek.. Zinhar, hiçbir tezkerenin unutulmamasını da ayrıca irade buyurdular, dedi.

Babı Meşihat (Şeyhülislamlık)... Süreyya Paşa, bunu işitir işitmez, hafifçe titredi. Çünkü Sultan Hamid'in bu makama ne kadar ehemmiyet verdiğini, buradan ne kadar çekindiğini bilirdi. Demek ki, hünkârı pek çok korkutacak bir hâdise zuhura gelmişti.

Süreyya Paşa hemen pardesüsünü çıkararak bir koltuğun üstüne attı. O gece nöbetçi olan kâtip beyleri çağırdı. Tebliğ edilen iradei seniyyeyi anlattı. Zavallı kâtipler, kolları sıvadı. O gece hiçbir gözlerini kırpmadan bütün tezkere suretleri çıkarıldı. O

geceyi ıstırapla geçiren Süreyya Paşa, daha şafak sökerken saraya geldi. Hazırlanan evrakı harfbeharf tetkik etti.

Fakat hiçbirinde zülfüyare dokunacak bir tek nokta bile bulamadı. Derhal tezkerelerin altını tasdik etti. Zatı şâhâneye takdim edilmek üzere Arif Beye gönderdi. Ve helecanlarla neticeyi bekledi.

Halbuki... Ne, o gün ve ne de o gece hiçbir irade çıkmadığı gibi tam on beş gün ve on beş gece zavallı başkâtibin semtine, bir tek Allah kulu uğramadı. Artık, başta Süreyya Paşa olmak üzere, Başkitabet dairesinde bulunanların hepsi, vaziyetlerinin pek vahim olduğunu anladılar. Hepsi de başbaşa vererek:

— Bağdat... Basra... Yemen... Trablusgarp... Bakalım bunlardan hangisine gideceğiz?..

Diye kendilerine birer yer beğenmeye başladılar.

Bu ıztıraplı intizarın (bekleyişin) on beşinci günü ikindi vakti mabeyinci Arif Bey geldi. Süreyya Paşayı huzuru şahaneye davet etti. Süreyya Paşanın rengi; kireç gibi bembeyaz kesilmişti. Huzuru şahanede güzelce bir tekdir işittikten sonra doğruca Beşiktaş'a indirilerek oradan da vapura bindirileceğini ve derhal bir semti meçhule gönderileceğini tahmin etmişti. Bunun için, bu kadar senedir beraberce can ve baş ile çalıştıkları kâtip beylerle pek suzişli bir surette veda etti. Elleri ve ayakları titreye titreye, melûl ve mahzun bir halde. Başkitabet dairesinden çıktı. Çit köşküne doğru yürümeye başladı.

Düşüne düşünce giderken, birdenbire şürefadan, seyyit Abdülmecit Efendi ile karşılaştı. Daima sarayın her türlü dedikodularından en evvel haberdar olan bu zat, gülerek Süreyya Paşayı durdurdu. Sağ eliyle paşanın arkasını sıvayarak:

— Korkma... Korkma. Artık her şey geçti... Müsterih ol... Dedi.

Paşa, bu müjdeden az kalsın çıldırıyordu... Hemen şerifin ellerine sarıldı. Kulağına eğildi:

— Aman efendi hazretleri... Hiçbir şeye vâkıf değilim. Me-seleden bir nebze olsun ağâh edin, dedi.

Fakat, Seyyit Mecit Efendi, yalnız gülmekle ve:

- Korkma dedim ya... Hadi git... Efendimiz seni bekliyor, demekle iktifa etti.

Vaziyet nazikti. Daha fazla durmak ve konuşmak imkân-sızdı. Paşa, yürüdü. Hâlâ korku ve tereddütle titreyerek acele acele bahçenin merdivenlerini çıktı. Çit köşkünün camlı kapısı önüne geldiği zaman geniş geniş nefes alıyor, bir türlü helecânı-nı zaptedemiyordu.

Paşa, bitap bir halde huzura girdiği zaman, Sultan Hamid'i bermutat ayakta buldu. Hünkâr, yüzünde geniş bir tebessümle Süreyya Paşaya bakarak:

— Gel bakalım Paşa... Biz de üzüldük... Seni de üzdük amma, hakikat meydana çıktı... Sadakat ve ubudiyetin, bir kere daha tahakkuk etti... Bu gibi vak'alar, tâbi ile metbu arasındaki rabıta'yı takviye eder.

Dedikten sonra, önünde durduğu masanın üstünden beyaz bir zarf aldı. Süreyya Paşaya uzattı:

— Şu zarfı al... Amma, israf etme... Mahlûlden (hazine malı), münasip birkaç akar bul, arzet... Haydi bakalım, bundan sonra, eskisinden daha fazla sadakat âsarı göstereceğine emi-nim. Allah sâ-yini meşkûr etsin, dedi.

Süreyya Paşa, bu sözleri dinlerken başı dönüyor, âdeta rü-ya gördüm zannediyordu... Beş dakika evvel meyus, bitkin bir halde, hangi çöllere sürüleceğini düşünen Süreyya Paşa, şimdi huzurdan çıkarken meserretinden şıkır şıkır oynamak istiyordu. Elindeki zarfın, fazla dolgunca olduğunu hissetmekle beraber buna bile ehemmiyet vermiyor; en çok sürgün felâketinden kur-tulduğuna seviniyordu. Paşa o kadar memnun ve mesrurdu ki, başka vakitlerde huzurdan çıkarken, kapıda ve koridorda duran

yaverlerin, muhasiplerin, hademelerin önünden büyük bir gurur ve azametle geçerken, şimdi oralarda duranlara ayrı ayrı iltifatlar ediyor ve büyük bir ıztırapla kendisini bekleyen arkadaşlarına müjde vermek için, koşarcasına Başkitabet dairesine dönüyordu.

* * *

Süreyya Paşa, on beş gün ve on beş gece ıztırap çektirmesine mukabil, tam yirmi bin liralık bir ihsanı şahane kazandıran bu garip hâdisenin sebebini, şüphesiz okuyucular merak etmişlerdir.

Bu merakı tatmin etmek ve o devrin haleti ruhiyesini mükemmel bir nümüne ile göstermek için bunu da hikâye edelim. O devirde, mahkemelerde ve sair devlet dairelerinde işlerine bakılmayan, yahut resmî makamlara derdini anlatamıyan veyahut zaruret içinde kalarak padişahıdan bir ihsan koparabileceğini umanlar; büyük itinalarla bir arzuhal hazırlarlar; bayram veyahut Hırkai Saadet alaylarında padişahın geçeceği yolun bir köşesinde zabitanın nazarı dikkatini celbetmeyecek bir mahalde pusu tutarlar; tam hünkâr geçerken:

— Padişahım çok yaşa... Arzuhalim var...

Diye haykırarak oldukları yerden ellerindeki kâğıdı uzatırlardı. Padişahın maiyetinde bulunan ve rikâbı hümayun memurları tesmiye olunan, yaver ve hademei hümayun zabitleri, bu arzuhalleri alırlar ve boyunlarına asılı üstüvane şeklinde al renkli bir kutu içinde toplarlardı. Bazen adedi yüzlere baliğ olan bu arzuhaller, alaydan sonra mabeyin müşiriyetine teslim edilir, orada, müşiriyet maiyetine memur zabitler tarafından bunlara şöylece bir göz gezdirilerek hangi mazeretlere taallûk ediyorsa arkasına şerh verilerek oralara gönderilirdi. Bu arzuhallerden bazıları pek uzun yazıldığı için ekseriya uzun uzadıya tetkik

zahmeti ihtiyar edilmiyerek sudan bir havale ile gönderildiği de vâki olurdu.

Mecidiye Camisine yapılan bir bayram alayında yine birçok arzuhal toplanmış, ertesi günü de bunlar tetkik olunarak ait olduğu makamlara yollanmış. Meğer, bunlar arasında Maliye ketebesinden Hüseyin Hüsnü imzalı bir arzuhal de Makamı Meşihate havale olunmuş. Meşihatın evrak memuru, bu istidayı kaydederken mündericatı nazarı dikkatini celbetmiş. Bu arzuhalin sahibi; Balıkpazarında kâin Maksudiye hanının kendisine ait olduğunu ve bu iddiasını da tevâtür beyyinesi ile isbata hazır bulunduğu halde, derdini kimseye anlatamadığından ve hatta bu hususta makamı sadarete de istida verdiği ve istidası da makamı meşihate havale edildiği halde buna da kulak asılmadığından uzun uzadıya şikâyet ediyordu.

Evrak memuru zeki, kurnaz ve o devrin cereyanlarına vâkıf bir adammış. İki kelimedenden derhal büyük bir mana çıkarmış, hemen şöyle bir jurnal donatmış:

Mabeyni hümayunu cenabı mülûkânelerinden makamı meşihate havale olunan bir istidada, Maksudiye hanına istihkak kazanmak için tevâtür beyyinesi ikame edilmekten bahs olunuyor. Bu istida münderecatı serapa zatı şahaneleri aleyhindedir. Çünkü istidada bahs olunan maksut kelimesinden maksat mu-rattır. Tevâtür beyyinesi ikamesile ve kırk şahidin aynı şekilde şahadet etmesile sabit olan bir keyfiyet ise şer'an makbul olup nakabili itirazdır. Binaenaleyh, bu istida, birtakım eşhası leime tarafından bir fikri mahsus ile tertip edilmiştir. Bunların maksatları, mahkemei şer'iyede tevâtür beyyinesi ikamesine yol açmak ve bu suretle de Sultan Murad'ın deli olmayıp akıllı olduğunu şer'îşerif huzurunda ispata muvaffak olmaktır. Sultan Murad'ın halen deli olmadığı şer'an sabit olunca, zatı şahanelerini hal'ile hakanı sabık iclâs edilecektir. Bu meselede en hayret edilecek cihet, böyle garazkârane ve mürettep bir istidanın mabeyni hü-

mayunu cenabı mülûkâneleri tarafından gönderilmesidir.

Sultan Hamid, bu jurnalı okur okumaz, birdenbire fena olmuş, sarayda devairle muhabere eden yalnız başkitabet dairesi olduğu için, bu tertibatın Yıldız'da bazı kimseler tarafından düşünülerek başkitabet vasıtasile meşihate gönderildiği zehabına kapılmış. Başkitabet dairesini, göz hapsi altına aldirmekle beraber, beş ay zarfında başkitabetten meşihate yazılan tezkerelerin suretini istemiş. Bunları bizzat kendisi birer birer haddei tetkikten geçirmiş. Tabii, bunlar da şüpheyi calip (şüphelenilecek) bir şey görememiş. Tahkikatını tevsi etmiş. Nihayet meselenin hakikatini öğrenmiş.

Bu suretle, bu meselde hiçbir alâkası olmıyan Süreyye Paşa ile arkadaşları, bol bol ihsanlar alarak on beş günlük azap ve ıstırabın acısını çıkarırlarken, mahut arzuhalı iyice tetkik etmeden Makamı Meşihate gönderen Süleyman Bey ismindeki binbaşı da Trablusgarp fırkai hümayununa misafir olarak sevk ve izam olunuyordu.

Fakat iş bu kadarla kalıp da kapanmadı. Bu hususta Sultan Hamid'e yeniden jurnaller yağmıya başladı.

Zaten sarayda âdetti. Böyle mühim bir hâdise oldu mu, birçokları ondan kendi hesaplarına da istifadeye kalkarlar ve mesele etrafında Sultan Hamid'e jurnaller yağdırırlardı.

Ebülhüda Efendi, kavuğu bastırınca derhal huzuru hümayuna dayandı:

— Bu, ne gaflettir, padişahım... Şeyhülislâm olan zatın bu gibi mühim meseile alâkadar olması icap etmez mi? Bu arzuhal sahibi olan adam, evvelce de aynı mealde iki istida tertip ederek Sadrâzam Kâmil Paşaya vermiş. O da böyle tehlikeli bir talebi havi istidaları doğrudan doğruya makamı meşihate ve Evkaf Nezaretine havale etmiş.

Şeyhülislâmın hâli malûm. Haydi onun yaptığına gaflet diyelim. Fakat Kâmil Paşa gibi zeki ve müdekkik bir adamın bu suretle hareketi, açıktan açığa bir ihanet değil mi?..

Diye Sultan Hamid'in evham ateşlerini körükleyecek telkinata başladı. Ebülhüdanın bu suretle hareketinde iki maksat vardı. Birincisi, bu adam Şeyhülislâm olmak için yanıp tutuşuyordu. İkincisi de Sadrâzam Kâmil Paşayı bir fincan suda boğmak istiyordu. Bunun için Sultan Hamid'e karşı müfrit sıyanetkâr görünerek teveccühünü celbedeceğini ve Şeyhülislâmı azlettirerek onun yerine geçebileceğini ümit ediyordu.

Herkesi söyleten, herkesi dinleyen ve fakat yine kendi düşündüğünü yapan Sultan Hamid, Şeyhülislâm Bodrumîzade Ömer Lütî Efendi ile Sadrâzam Kâmil Paşayı derhal azletti. Fakat bu iki zatın azli, Ebülhüdanın telkini neticesi olmayıp, esasen Sultan Hamid'çe kararlaştırılmıştı.

Çünkü, Ömer Lütî Efendi, dünya entrikalarından bihaber ve derviş meslek bir adam olduğu için esasen vazifesinin inceliklerini ihata edemiyordu. Günün birinde bilmeyerek telhikeli bir vaziyet ihdas edivermesi muhtemeldi. Kâmil Paşaya gelince: O da, iki seneden beri gemi azıya almış mabeynden tebliğ olunan iradelere karşı itirazkâr bir vaziyet takınmıştı. Bu esbaba binaen Sultan Hamid, ikisini de azletmek istiyor, bunu yapmak için mühim bir sebep bekliyordu.

İşte, iki kelimeden mürekkep olan bir tevatür beyyinesi, bir müfsidin elinde mühim bir tezvir aleti, birbirine merbut olan bu mühim hâdisatı husule getirdi.

* * *

Süreyya Paşa, ilim ve irfan sahibi olan birçok zevatı himaye ederdi. Bütün dostları, temiz adamlardan mürekkepti. Bilhassa Abdurrahman Şeref Beyi pek çok severdi. Ekseriya Süreyya Paşa olmasaydı, bu kıymetli tarihçimizin feci bir akıbeti uğrayacağı muhakkaktı.

Abdurrahman Şeref Bey, mektebi mülkiyede müdür iken müdürü sani olan zat mütemadiyen mabeyne jurnallar veriyor ve Şeref Beyin ayağını kaydırarak müdüriyete kendi geçmek istiyordu. Fakat her defasında Süreyya Paşa tehlikenin önüne geçiyor; bu ilim adamına karşı sürülmek istenilen lekeleri, kıymetşinas bir dost eliyle temizliyordu.

Bir kış günü, Abdurrahman Şeref Bey, çok büyük bir tehlikeye atlatmıştı. O gün hava soğuk ve yağışlı idi. Mektebin teneffüşhanesi, bahçenin alçak ve zemini de toprak olduğu için bahçenin suları teneffüşhaneye sızmış, orayı çamurla pislenmiş bir hale getirmişti...

Talebe heyeti idareye müracaatle şikâyet etti. Esasen heyeti idare, bu vaziyetten daha ziyade müşteki idi. Çünkü böyle fena havalarda mektebin nezafet ve taharetini muhafaza etmek mümkün değildi. Bunun için kaç defa Maarif Nezaretine müracaat edilmiş, teneffüşhanenin zeminine taş veyahut çimento döşetilmek istenilmiş, fakat bu müracaatlar, hiçbir semere vermemişti.

O gün de, talebe son olarak heyeti idareye müracaat ettikten sonra, kâmilten ittifak ederek teneffüse çıkmamayı kararlaştırmışlardı. Akşam müzakeresinden sonra, teneffüs trampeti çaldı. Fakat talebe hiç aldırmadı. Geceleri mektepte yatan sermubassır muavini Agop Efendi dersaneleri dolaşarak efendileri dışarı çıkarmıya çalıştı, fakat kimse yerinden kımıldamadı. Agop Efendi, evvelâ talebeyi ikna etmek istedi, buna da muvaffak olamadı.

Nihayet tehdide başladı... Son sınıf talebesi, bu tehdide dayanamıyarak:

— Talebeyi bu suretle tehdit eden bir mubassır tanımıyoruz.

Diye haykırdılar; hattâ vukuu hali müdüre yazmak için odasına giden Agop Efendinin arkasından soba odunları fırlatılar.

Agop Efendi vaziyetten fena halde korktu. Kadıköyünde ikamet eden Müdür Abdurrahman Şeref Beye hitaben: Mektebi Mülkiye’de ihtilâl çıktı. Hemen yetişiniz diye bir telgraf yazdı. Bir hademenin eline verdi; o tarihte Soğukçeşme’de bulunan telgrafhaneye koşturdu.

Telgrafhane, bu mühim telgrafı, Abdurrahman Şeref Beye çekmekle beraber, bir suretini de derhal mabeyn telgrafhanesine keşide etti.

Bu telgraf kopyesi, saniyesinde Sultan Hamid’e arzedildi. Sultan Hamid, okur okumaz fena halde müteessir oldu. Çünkü, kendisinin tesis ettiği ve hiçbir lûtfunu esirgemediği bu mektepte, böyle bir hâdisenin zuhur edebileceğini kat’iyyen ümit etmiyordu... Derhal Babı zaptiyeye ve merkez kumandanlığına emirler verildi. Yarım saat geçmeden mektebin etrafı, polisler, zaptiyeler ve bir bölük de süvari askeriyle ihata edildi. Aynı zamanda mabeyni hümayundan hususi kâtip Hüseyin Kâzım Bey ve yaveranı hazreti şehriyariden Binbaşı Kenan Bey ile birkaç tüfekçiden mürekkep bir tahkik heyeti gönderildi.

Heyet, mektebe yaklaştığı zaman sokak başlarının kâmilen asker ve polis tarafından tutulmuş olduğunu gördüler. Mektep tarafını dinlediler. Fakat silâh sesine benzer hiçbir şey işitmediler. Maamafih, ihtiyata riayet ederek yavaş yavaş mektep kapısına gittiler. Pencerelerden hafif bir ışık görünüyor, fakat mektep dahilinde derin bir sükût hükümferma oluyordu. Kulaklarını kapıya dayıyarak bir daha dinlediler. Bu defa, kapıcının derin derin horlamasını işittiler... Kapıyı çaldılar. Güç hal ile kapıcıyı uyandırdılar. Kapı açılır açılmaz, ihtilâlcı talebenin nerede olduğunu sordular.

Bir taraftan uyku sersemliğinden, öbür taraftan da hiç beklemediği bir zamanda böyle sırmalı, kordonlu adamları karşısında görmekten korkan zavallı kapıcı, adeta dili tutularak, yatakhaneler tarafını gösterdi:

— Efendileri mi soruyorsunuz? Hepsi de orada, uyuyor...
Diyebildi.

Heyet içeri girdi. Bütün yatakhaneleri gezdi. Talebenin hepsi de mışıl mışıl uyuyordu.

Bu esnada mubassır Agop Efendi de uyanmış, ortalığı bu suretle velveleye vermeye sebep olduğunu anlıyarak, heyetin önünde yaltaklanmaya başlamıştı.

Hüseyin Kâzım Bey, Agop Efendiye sordu:

— Efendi! Haniya ihtilâl nerede?

Agop Efendi belki bir küllâh kaparım ümidiyle:

— Efendim, sayei şahanede bendeniz teskin ettim.

Diye cevap verdi. Yok yere bu kadar gürültüye sebep olan Agob'un, şimdi de bu küstahça cevabı, Kâzım Beyi fena halde kızdırdı:

— Efendi... Galiba sen, ihtilâlin manasını bilmiyorsun...

Diye bağırmaya mecbur oldu. O esnada, Kadıköy'den kayıkla Sirkeci'ye çıkan Abdurrahman Şeref Bey de büyük bir helecana mektebe gelmiş, her tarafı derin bir sükûnet içinde bulunca pek çok sevinmişti. Sevinmişti amma, ne de olsa, ortada koca bir vak'a vardı. Mabeyni hümayunu, Zaptiye Nezaretini ve merkez kumandanlığını birbirine katan, Sultan Mahmud türbesi civarını, şakır şakır askerle dolduran bu vak'a, tabiidir ki sükûnetle geçiştirilemezdi.

Evvelâ Agop Efendi sorgulandı ve ihtilâlin safahatı tespit ettirildi. Sonradan Agob'un müşevvik ve muharrik olarak gösterdiği talebe birer birer uykudan uyandırılarak isticvaptan geçirildi. Talebenin bir iki kere bağırıp çağırdıktan sonra kendi kendilerine yatakhanelerine çekilip yattıkları anlaşıldı. Lâzımgelen evrak ve zabıt varakaları tanzim edildi. Sabaha karşı da heyet, mabeyne avdet etti.

Bu suretle meselenin kapanması lâzımgelirken bilâkis ertesi sabah iş alevlenmiş, gerek talebe ve gerek Abdurrahman Şeref Bey hakkında birçok jurnaller verilmişti. Fakat, yine Süreyya

Paşa işe müdahale etmiş, hem talebeye, hem de Şeref Bey'e gelecek zararın önüne geçmiş. Ancak talebeden birkaç tanesine mektepçe hafif ceza verilmesiyle mesele hitam bulmuş; fakat mubassır Agop Efendi de mektepten tardolunmuştu.

Süreyya Paşa, iyiliği pek çok seven bir zattı. Hikâye edeceğimiz şu vak'a da, onun ne kadar yüksek bir kalp ve seciyeye malik olduğunu göstermeye kâfidir. Mektebi Mülkiye'den neşet eden E. Bey, iki arkadaşıyla mabeyni hümayun kitabetine tayin edilmişlerdi. Bu bey, bir müddet sonra Paris'e kaçtı... Sultan Hamid, tabii fevkalâde hiddetlenerek kaydının terkin edilmesi için Süreyya Paşaya irade gönderdi. Fakat, Süreyya Paşa bu iradeyi infaz etmedi. Birkaç gün bekledi.

Hünkârın hiddeti geçtikten sonra huzura gitti. Ne yaptı, yaptı; Sultan Hamid'i ikna etti. İkmali tahsil için Paris'e giden E. Beyin, Mabeyn kâtibi sıfatile eski maaşını almakta devam etmesine dair yeni bir iradei seniye istihsaline muvaffak oldu.

Bu suretle Paris'te yaşayan E. Bey, bir müddet sonra, gûya Sultan Hamid'e bir şükran takdimesi olmak üzere Fransa Kralı On Altıncı Lui ile Kraliçe Mari Antuvanet'in hususî hayatlarını ve katledildikleri mahalleri gösteren bir albüm takdim etti.

Sultan Hamid, bu albüme kemali dikkatle tetkik ettikten sonra fena halde hiddetlendi. Derhal Süreyya Paşaya haber gönderdi. Huzura celbetti. Albümü gösterdi:

— Bakınız Paşa. Himaye ettiğiniz adam, bana ne gönderiyor. Yani bana, senin akıbetin de böyle olacak demek istiyor. Bu ne küstahlık, dedi.

O esnada huzurda mabeyinci Rağıp Paşa da vardı. Süreyya Paşa, Rağıp Paşayla birlikte çalıştılar. E. Beyin böyle bir maksat taşımayacağına, Sultan Hamid'i kandırdılar. Onun hiddetini teskine muvaffak oldular.

Süreyya Paşa, dürüst bir adamdı. Dedikoduyu sevmez, hele jurnalcilere kat'ıyyen yüz vermezdi. Sultan Hamid, Paşanın

jurnalcileri sevmeyi bildiği için başkitabete göndermek mecburiyetinde kaldığı jurnalların altındaki ismi keser, çıkarır o suretle gönderirdi.

Mabeynde esaslı bir surette ıslahat yapmak, hüknân her te-sirden azade ve hür bir surette yaşatmak, Süreyya Paşanın en büyük arzu ve temennisiydi. Mütemadiyen verilen jurnallarla, Sultan Hamid'in evhamı tahrik edildikçe fena halde müteessir olur:

— Böyle yapa yapa, günün birinde onu, ya çıldırtacaklar, yahut yüreğine indirip öldürecekler, derdi.

Fakat bütün meaisine rağmen, bu münasebetsiz ahvalin öniüne de geçemezdi. Süreyya Paşa, başkitabet dairesini her türlü pislik ve kötülükten uzak yaşatmıştır. Günden güne kirlenen saray hayatında, kendisi nasıl temiz kalmışsa, arkadaşlarını da öylece lekelenmekten sıyanet etmiş; Sultan Hamid de bunu takdir ettiği için kendisine daima hürmet göstermiştir.

Süreyya Paşa, 1310 senesi teşrinisanisinin (1893 kasımının) 12 nci günü sabahı, saraya gitmek üzere hazırlanırken:

— Aman bana bir fenalık geliyor.

Demiş ve birdenbire düşerek vefat etmiştir. Ölümünün bu şekilde olması, birçok dedikodular husule getirmiş, hatta bir gün evvel içtiği kahvenin içine zehir koydurmak suretiyle Sultan Hamid tarafından öldürüldüğü de rivayet edilmiştir. Fakat, kendisini muayene eden doktorlar, sekai kalpten vefat ettiğine dair rapor verdikleri gibi, uzun müddet refakatında bulunan zevat da Paşanın daima kalbinden şikâyet ettiğini söylemektedirler.

Sultan Hamid, bu kıymetli başkâtibinin vefatından çok müteessir olmuş, ona hayatında gösterdiği hürmeti, ölümünden sonra da unutmamış, cenazesini muhteşem bir alayla kaldırarak Sultan Mahmud türbesinin bahçesine defnettirmiştir.

SERHAFİYE AHMED CELÂLETTİN PAŞA

Sultan Hamid'le beraber ikbal şahikasına çıkan, fakat ondan evvel, talihin idbarına uğrayan şahsiyetlerden biri de Ahmed Celâlettin Paşadır.

Bu paşanın hayat ve macerası ise, baştanbaşa bir romandır.

Sultan Hamid, daha şehzade iken bir gün ava çıkmıştı. Avda gözlerinin içi gülen munis ve sevimli bir çocuğa tesadüf etti. Üstü başı, lime lime olan bu sefil çocuğa sordu:

— Senin adın ne?

Çocuk, zeki ve terbiyeli bir tavırla cevap verdi:

— Ahmed.

— Ne iş görürsün?

— İşte görüyorsunuz ya. Bu koyunları güdüyorum.

— Daha...

— Akşam olunca çiftliğe gittikten sonra atları da tımar ederim.

— Daha?.

— Su taşıyorum.

— Daha?.

— Ne iş buyururlarsa, hepsini yaparım.

— Peki, sen kimin oğlusun?..

Çocuk derin derin içini çekti ve önüne bakarak cevap verdi.

— Kimsenin oğlu değilim. Ben, bir köleyim.

Sultan Hamid, çocuğa acılamakla beraber, birdenbire onu pek sevmişti. Adamlarından birini derhal çiftliğe yolladı. Küçük Ahmed'i sahibinden satın aldı.

Ahmed sefil, perişan ve bakımsızdı. Başı, kulaklarına kadar sıvama keldi. Sultan Hamid bu Kel Ahmed'i doğruca harem dairesine götürdü. Saraylıların şefkat ve ihtimamına tevdi etti.

Çerkes saraylılar, bu küçük Çerkes çocuğunu yıkadılar, arıttılar. Başına ziftli takkeler giydirerek onu iğrenç kıyarlardan kurtardılar. Az zamanda, eli ayağı düzgün ve tertemiz bir hale koydular.

Ahmed, çok hassas ve anlayışlı bir çocuktur. Kendisini sefil ve meşakkatli bir hayattan kurtararak böyle temiz ve müreffeh bir hayata kavuşturan efendisine karşı kalbinde büyük bir minnet ve şükran hissi doğdu.

Ahmed büyüdükçe bu his de büyüyor; artık Ahmed velinimetini memnun etmekten başka bir şey düşünmüyor; gece, gündüz Sultan Hamid'in etrafında bir pervane gibi dönüyordu.

Sultan Hamid tahta çıkar çıkmaz, etrafına has bendegânından mürekkep bir zincir çevirirken, bu sadakat zincirinin bir halkası da Ahmed Bey olmuştu. Artık Ahmed Bey büyümüş, güzelleşmiş; zarif endamı, kıvrak ve terbiyeli tavırlarıyla göze çarpıyordu. Aynı zamanda güzel ata biniyor ve bütün silâhları, büyük bir maharetle kullanıyordu. Cesur ve atılgandı. Doğruluk ve sadakate meftun, yalan ve riyaya karşı en biaman bir düşmandı.

Ahmed Beyin bu meziyetlerini, Sultan Hamid yakından görüyor ve takdir ediyordu. Bunun için ilk tüfekçi bölüğünü teşkil ederken ona da bir yer ayırdı ve kendisine yaver yaptı.

Artık Sultan Hamid'in saltanat devri başlamıştı. Selâmlıklarda ve bayram alaylarında, al cepkenli elbisesi, sırmalı kordunlarıyla yaver Ahmed Bey temayüz ediyor, rikâbı hümayunda daima Sultan Hamid'in arkasında gidiyordu. Sultan Hamid de onu böyle gördükçe memnun oluyor ve günden güne teveccühünü arttırıyordu.

Ahmed Bey, pek az bir zaman zarfında miralay oldu. Lâ-

kin, Sultan Hamid'in sık sık tekerrür eden bu teveccüh ve muhabbet eserleri de, onun hasetkârlarının kalbini gayız ve kin ile dolduruyordu.

Ali Suavi vak'asını müteakip, Sait Paşanın ilhamıyla efkârı umumiyeyi gizlice anlamak lüzumu hissedilmişti.

Bunun için yüz yirmi lira bütçeli bir hafiye teşkilâtı yapılmasına karar verildi. Yalnız Sultan Hamid, bir noktada tereddüt ediyor:

— Acaba bu teşkilâta alınacak adamlar, bize her şeyi hakikat olarak söyleyebilirler mi? Diyordu...

Bunu düşünürken aklına yaveri Miralay Ahmed Bey geldi. Bu işin başına onu geçirdi. O günden itibaren de Ahmed Beye, serhafiye Ahmed Celâlettin Bey ünvanı verildi.

Ahmed Bey, gizli işlerden tiksinen bir adamdı. Kendisine tevdi edilen bu vazifeden büyük bir nefret ve istikrah duymakla beraber kabul etmeye mecbur oldu. Çünkü Ahmed Bey şöyle düşünüyordu:

— Eğer bu vazifeyi ben deruhte etmesem, başkası kabul edecek. Bu, öyle bir iş ki, eğer vicdansız bir adamın eline geçerse, herkese her türlü fenalığı yapabilir. Ben, hiç olmazsa bu fenalığın önüne geçebilirim.

Aynı zamanda, velinimetinin hayat ve saltanatı da mevzu-bahisti. Eğer efendisi aleyhinde hakikaten muhalif bir cereyan varsa, bunun önüne geçmek, hatta icap ederse, buna karşı vücudunu siper etmek de elzemdi.

Ahmed Bey, bu düşüncelerle bu vazifeyi deruhte etti. Teşkilâtını yaptı. İşe başladı... Ayda üç yüz ilâ beş yüz kuruş aylık alan saray hafiyeleri her tarafa girip çıkıyor, halkla temas ediyor; her gün görüp işittiklerini bir raporla Serhafiye Celâlettin Beye bildiriyorlardı.

Serhafiye, bu raporları tetkik ediyor; mahiyeti, gevezelik hududunu aşmayan cürüm sahiplerini dairesine getirtiyor, sıkı bir tekdîr ve tehditten sonra koyveriyordu.

Bazen bu gevezelikte azıtanlar da oluyordu. Bunları hünkâra arz etmekle beraber, yine bizzat kendisi şefa'at ederek birkaç gün hapis cezasıyla tecziyelerini kâfi görüyor, hiçbir meselede vicdan hududuna tecaviüz etmiyordu.

Fakat... Bu esnada Ahmed Beyin rakipleri de boş durmuyorlardı. Serhafiye'yi, bazen aciz ve zâf ile, bazen de zatı şahane'nin düşmanlarına temayülle itham ederek bu makamın ehli olmadığına dair hümkâra jurnaller veriyor, telkinlerde bulunuyorlardı.

Sultan Hamid, bütün bu tesvilâtı büyük bir sekinet ve ihtiyatla karşılıyor, sevgili kölesine karşı olan emniyet ve itimadını sarsmıyor.

Yine nimet ve iltifatlarına bolca devam ederek az zaman zarfında, Ahmed Beyi ferik rütbesine çıkarıyor, Ahmed Celâlettin Paşa yapıyordu.

* * *

Maamafih, Sultan Hamid de anlıyordu ki, Ahmed Celâlettin Paşa, bu işin ehli değildir. Buna binaen, onun ne unvan ve ne de memuriyetine hiç ilişmeden hafiyelik işini tabî cereyanına bıraktı. Çünkü birçok ikbalperest serseriler, saray kapısını aşındırmaya başlamıştı. Koskoca serhafiye Ahmed Celâlettin Paşa'nın o kadar ücretli adam istihdam etmesine rağmen duyup işitmediği şeyleri, meselâ alelâde bir serseri görüp işitiyor, koşa koşa gelip haber veriyordu.

Celâlettin Paşa, bu suretle verilen jurnallardan haberdar olursa, derhal kendi vesaitile tahkikata girişiyor, vuku bulan ihbarın yalan olduğunu tesbit ediyor. Doğruca padişaha gidiyor, hakikati anlatıyor, bu suretle birçok âciz ve zayıf insanları kurtarıyordu.

Hem iyileri, hem de fenaları aynı şekilde dinlemek, Sultan

Hamid'in âdeti olduğu için, hünkâr bir taraftan Ahmed Celâlettin Paşayı dinlerken, diğer taraftan da verilen jurnalları reddetmiyor, artık saray hayatında jurnalcılığın revaç bulmasından mütevellit yeni bir devir açılıyor ve çok gariptir ki, bu jurnalcıların en başında da Ahmed Celâlettin Paşanın kâtibi bulunuyordu.

Celâlettin Paşa, zeki ve terbiyeli bir adam olmakla beraber cahildi. Vazifesinin nazik olduğunu bildiği için –her nasılsa emniyet ve itimat ettiği– Çerkez Kadri isminde birini hususî kâtip sıfatıyla yanına almıştı. Halbuki Kadri, şeyten ve fettan bir adamdı.

Bir taraftan Celâlettin Paşanın emniyet ve muhabbetini celbetmeye çalışırken diğer taraftan da onun nüfuzlu rakiplerine hulûl ediyor, kendi efendisi aleyhinde jurnallar da veriyordu.

* * *

Fakat ne olursa olsun talih, Celâlettin Paşayı zorla ikbal şahikasına çıkarmak istiyordu.

Paşanın, gençlik arkadaşlarından Çerkez Mahmud isminde bir adam vardı. Vaktiyle paşanın delâletiyle has ahıra yerleşmiş, esbanı şahanenin terbiyesinde ihtisas kespmişti. Çerkez Mahmud Kafkas güzelliğinin bir erkeğe verebileceği bütün bedayie malik olan bir gençti. Bilhassa, dürüst ve mevzun endamı, zarif ve ahenktar tavırları kadınlar arasında ona epeyce bir şöhrat temin etmişti. İlkbaharda has ahırın atları Kâğıthane'ye çıkarıldığı zaman, İmrakor Köşkünün önündeki manej yerinde Çerkez Mahmud hayvan terbiye ederken birçok konak arabaları parmaklığın önünde durur; içindeki hanımefendiler, onun ata binişini derin bir hayranlıkla seyredерlerdi.

Çerkez Mahmud bir gün koş a koş Celâlettin Paşaya geldi:

— Haberin var mı, kâpım yoldaşı... Benim başıma büyük

bir kuyruklu yıldız doğuyor, dedi...

Çerkez Mahmud'la Celâlettin Paşanın mevkileri müsavi olmamakla beraber aralarında derin bir samimiyet vardı. Biri-birlerinden hiçbir şey saklamazlardı. Celâlettin Paşa, merak ederek sordu:

— Hayrola?..

— Vallahi bilmem. Hayır diyelim de, hayrolsun.

— Hele anlat bakalım?..

— Anlatacağım şu ki, bir haftadan beri, bizim oraya bir hanımefendi dâdandı. Kendisi, varda kosta bir şey. At, araba da yerinde, her gün ayrı bir harem ağası...

— Eyyy?.

— Eysi, böyle... Evvelâ, bir iki defa işmar etti... Ben hiç alıdım... Sonra ra artık açıktan açığa gülmeye, karşısındaki kalfalarla şakaşmaya başladı.

— E, sen ne yaptın?..

— Ben evvelâ korktum. Belki saraydan Aliyyetüşşam Hazretlerinden birine mensuptur diye ödüm patladı. Sonra, at uşaklarından birine usulcacık takip ettirdim. Bu hanımefendinin Mısırlılardan olduğunu anladım.

— Ey, sonra?..

— Sonra efendim. Dün yine geldiler. Parmaklığın yanındaki ceviz ağacının dibinde durdular. Ben, efendimize yeni gelen doru atı biraz oynattıktan sonra attan iner inmez, hemen arabanın arkasında duran harem ağasını çağırdılar. Eline bir bohça verdiler. Bana yolladılar...

Ahmed Celâlettin Paşa, başındaki takma saçlarını karıştıırarak sordu:

— Eyyyyy.

— Harem ağası yanıma geldi. Yerden bir temenna etti. Ha-

numefendimiz, iyi ata binenlere çok meraklıdır. Maşallah, siz de çok iyi ata biniyorsunuz. Her gün gelip sizi seyrediyorlar.

— "Yoruludular. Terlediler. Şu bohçayı, alsınlar da bir çamaşır değıştirsinler..." buyuruyorlar, dedi.

— Sen de hemen...

— Tabii, ben de hemen bohçayı aldım. Arabadan tarafa döndüm. Boynumu büktüm. Yerle beraber üç defa temenna ettim. Geri geri gittim. Birdenbire süratle geri dönerek koş a koş a kapıdan içeri girdim... Bir de kapının aralığında baktım ki, hanumefendinin yüzü al çuha gibi olmuş... Katıla katıla gülüyor. Hemen odama koştum. Bohçayı açtım. Bir de ne bakayım?.. Som ipek bir kat çamaşır... Amma, çamaşır derim sana...

Celâlettin Paşa, sabırsızlıkla sordu:

— Çamaşırını bir tarafa bırak şimdi. Kadın güzel miydi onu söyle...

— Güzel demek de söz mü. Eğer bugün pazara çıkarıp da halayık diye satsalar, tam bin altın değer... Arabada oturuşundan belli, herhalde uzun boylu olacak. Vücut, hafifçe dolgun. Kıvrık kirpiklerinin arasında parlayan, iki siyah göz. Hele burnun, sanki dökme balmumundan yapılmış. Mercan gibi kırmızı dudaklarını arada sırada dilinin ucu ile ıslatmıyor mu, insan, rengine hayran oluyor. Haaa... Renk dedin de aklıma geldi. İlle renk. İlle renk... Sanki bir pembe gülü havana koymuş, dövmüşsün. Sonra da eritmişsin. Bundan, incecik bir deri yapısı, mübarek kadının yüzüne geçirmişsin.

Yemin etmeyim, belki günaha girerim; su içerken görmedim amma... belki de içtiği su boğazından geçerken görünecek...

Bu tarif ve tasvirlerden, Ahmed Celâlettin Paşanın aklına heyheyler geliyordu... Büyük bir alâka ve merak ile sordu:

— Peki, iş bu kadarla mı kaldı?..

— Düne kadar, iş bu kadarla kalmıştı. Bu sabah, kelli felli bir ağa geldi. Benimle biraz hususî görüşeceğini söyledi. Kendisini aldım. Köprüye doğru çıkardım, köprüünün parmaklıklarına dayandık, konuşmaya başladık. Evvelâ maaşımı, aldığım ihsanların miktarını sordu. Söyledim. Ağa, hesap etti, kitap etti. "Senede bunun iki mislini verse, bizim hanımefendinin maiyetine gelmez misin?" dedi... Ben derhal işi anladım. Kendimi ağır satmaya başladım.

— Ben, efendimizin maiyetinden ayrılamam. Hem ayrılısam da efendimiz beni bırakmaz. Atları bana alıştı, benim gibi onlara kimse bakamaz, dedim.

Ağa ısrar etti. Alacağım parayı üç misline çıkardı. Hattâ:

— Eğret bunları az görüyorsan, sen ne istersen iste, dedi...

Nihayet düşündüm, taşındım.

— Hele bugün müsaade edin de, size yarın cevap veririm, dedim.

İşte şimdi de, koşa koşa sana geldim... Söyle bakalım kapım yoldaşı... Şimdi ben ne suretle hareket edeyim?

Celâlettin Paşa, çenesini avucunun içine aldı. İğreti saçlarını birkaç defa parmaklarıyla taradı. Ve sonra söze başladı:

— Vallahi Mahmud... Bu, herkese nasip olur şey değil. Eğer gözünü açar, kendini dirhem dirhem satarsan, bu işte kazanırsın... Yok, eğer birdenbire kendini kaldırıp atarsan, sadece bir rüya görmüş olursun. Şimdi benim anladığım, bu hanımefendi, seni yanına alacak. Sanki, dostlar alış verişte görsünler gibi, ehemmiyetsiz bir iş gösterecek, sonra, büyük adamların hâli malûm ya, günün birinde sana da yol verecek.

— Orası malûm.

— Beni dinle... Şimdi senin yapacağın bir iş var. Sen, bu hanımefendinin aklını torbaya koyup da nikâhla alabiliyor musun?

— Eh, pekâlâ. Yarın cevap almaya gelen ağaya: “Hanımefendiye söyle. Bana nikâhla varsın” mı diyeyim!..

— Hayır. Sen, yarın da işi salla. “Daha henüz bir karar veremedim” de... Eğer şayet fazla ısrar karşısında kalırsan “Ben, efendimizin maiyetinden çıktıktan sonra, başka kapıda hizmet edemem” diye cevap ver.

— Haaaaa... Şimdilik şöyle bir çıtlatmış olayım?

— Şüphesiz. Söyle bana, yarın sana kaçta adam gelecek?

— Sabahleyin, üçte.

— Pekâlâ. Sen, benim dediğimi yap. Alt tarafına karışma.

* * *

Ertesi günü Ahmed Celâlettin Paşanın adamlarından biri, Çerkez Mahmud’a gelen ağayı takip etti. Geldiği yeri öğrendi. Akşama doğru da şu raporu verdi:

“Ağayı merkum takip edildi. B.’de bir sahilhaneye girildi. Mezkûr sahilhane tahkik olundukta Mısırlı prenses ... Hanımefendiye ait olup mumaileyha zevci ... Paşanın vefatından beri orada sakin olduğu ve serveti cesime ashabından olup elyevm bir mahdum ve bir kerimeden mürekkep iki nefer evlâdıyla evkatgüzar bulunduğu maruzdur; ferman.”

Bu malûmat Celâlettin Paşaya kâfi geldi. Çünkü bu aileyi esasen uzaktan tanıyor ve bazı Mısırlı zengin kadınların böyle çılgınlıklar yaptığını da biliyordu.

Paşa, Mahmud’a bir iyilik yapmaya karar verdi. Bu işi bizat mahirane idare ederek vaziyeti o şekle getirdi ki, nihayet prenses Mahmud’u zevçliğe kabul etti. Kısa bir müddet zarfında, esbanı şahane mürebbisi Mahmud, prenses hazretlerinin zevci Mahmud Beyefendi oluverdi.

* * *

İkbal ve servet, –az çok istidadı olanlara– şüphesizdir ki akıl ve dirayet de getirir... Mahmud Bey milyarder zevcesini sımsıkı elinde tutabilmek için büyük bir dirayet ve kıyasle hareket etti. Yavaş yavaş prensesin zevk ve sefahate meyyal hislerini –kendisine hissettirmeden– birer birer kırarak bunların yerine ona fevkalâde dindarene telkinler verdi.

Prenses, az zaman zarfında elini eteğini saz ve söz âlemlerinden çekti, artık bütün hayatını zevci Mahmud Beye hasretti.

Lâkin, Prensesin bir elemi vardı. İlk zevci, namı şanlı bir paşa idi. Bütün akran ve emsalinin zevçleri arasında da, paşa olmayan yoktu. Şimdi ona, zevcinin sadece bir beyefendi olması pek hafif geliyor; Mahmud isminin önüne bir de paşa ilâve ettirmeyi âdeta bir haysiyet meselesi telâkki ediyordu. Prenses, zevci Mahmud Beyi, vezir Mahmud Paşa yapabilmek için kesenin ağzını açtı. Bütün nüfuzu bol zevata, su gibi para ve hediyeler akıttı. Hattâ, merhum zevci ... paşanın sünnetlik murassa fesini bile tam otuz bin liraya satarak onu da bu uğurda harcadı. Vâkıa zevci Çerkez Mahmud'a rütbei samiyeyi vezaret alamadı amma, hiç olmazsa Miri Miran, Mahmud Paşa Hazretleri yaptı.

* * *

Mahmud Paşa, nankör çıkmadı. Kendisine bu kadar iyiliği dokunan Ahmed Celâlettin Paşaya eskiden daha büyük bir kuvvetle ve tamamen dört elle sarıldı.

Şimdi, Mahmud Paşanın da bir arzusu vardı. Hünkârın gözüne girmek ve şöyle bir çalımına getirerek rütbesini vezarete tebdil ettirivermek... Bu emeline nail olmak için evvelâ hünkârın büyük mikyasta gözüne çarpmak lâzımdı... Mahmud Paşa, bunun çaresini düşünüp dururken aklına üvey kızı ... hanımefendi geldi. ... hanımefendi de annesi gibi kusursuz bir güzeldi.

Ahmed Celâlettin Paşa, henüz dünya evine girmemişti. Şehzade Selim Efendi ile gizli gizli Kâğıthane âlemleri yapıyor, gençliği, güzelliği, parlak üniformasıyla, bütün kadınların hisleri üzerinde tatlı izler bırakıyordu. Şu halde, sanki şu mümtaz iki şahsiyeti bir araya getirivermek mümkün olamaz mıydı?

Mahmud Paşa, bunda iki fayda görüyordu. Bu izdivaç vuku bulduğu takdirde, evvelâ, Ahmed Celâleddin Paşaya güzel ve zengin üvey kızını vermiş olmakla ona karşı vicdan borcunu ödemiş olacak. Sonra, aralarına yabancı bir damat sokulmayacak, daha sonra, Sultan Hamid'in bir hususî bendesine kayınpeder olmak suretiyle hükâmın iltifatına mazhar olacak. Ve daha sonra da... Allah:

— Yürü, kulum...

Dedikten sonra, artık durup dinlenmek kabul olur mu... İnsanlığın, doymayan hırısı, hiç tatmin olunur mu?..

* * *

Mesele, Sultan Hamid'e arz ve izni talep edildi. Hünkâr, bu izdivacı büyük bir memnuniyetle tasvip etti.

Debdebe ve haşmeti, dillere destan olan bir düğünden sonra iki eski dost, kayınpeder, damat olmuşlar, artık birbirlerine kopmaz ve kırılmaz bir bağ ile bağlanmışlardı.

Mahmud Paşa, zevcine verdiği dinî terbiyeyi, üvey kızı ... hanımefendiye de teşmil ettiği için, Celâlettin Paşa sakın ve mütevekkil bir zevce ile karşılaştı. Büyük bir servet ve saman içinde her türlü üzüntü ve ihtirastan azade, memnun ve müsterih bir hayat geçirmeye başladı.

Paşa, artık tam mânasıyla ikbal ve saadetin şahikasına çıkmıştı. Ezelî kanun mucibince bundan sonra, şüphesiz bir iniş başlayacaktı. Nitekim de başladı.

Celâlettin Paşa, bir taraftan talih ve mukadderatın bu mucizevî lûtfuna şükrederken diğer taraftan da yine velinimet, Sultan Hamid'in hizmetinde kusur etmiyor, yine serhafiye markasını taşıdığı halde, yine masum ve mazlumlara müdafaa ediyor, Yıldız Sarayını bir yalan ve fesat yuvası haline getirenlerle pençeleşiyordu.

Lâkin. Onun bu ikbal ve ihtişamını hazmedemeyenlerin adedi gittikçe artıyor, aleyhinde hümkâra verilen jurnalların yekûnu, her gün biraz daha kabarıyordu.

* * *

Celâlettin Paşanın mevki ve ikbaline göz diken ve onu Sultan Hamid'in gözünden düşürmek isteyenlerin içinde bir kişi vardı ki; tam bir erkânıharp gibi evvelâ bir mücadele sahâsı hazırlıyor ve sonra ince hesaplarla o sahada zaferyap olmaya çalışıyordu. Bu da bizzat Celâlettin Paşanın hususî kâtibi Çerkez Kadri Beydi.

Sultan Hamid, Celâlettin Paşa hakkında verilen jurnalların çoğunu dudak bükiüp atıyordu. Çünkü kısa bir düşünce ve tahlilden sonra, paşaya atıf ve isnat olunan şeylerin, onun tarafından yapılmış olamayacağını anlıyordu.

Fakad Kadri... Bu yaman adam şeytanî zekâsıyla Sultan Hamid'in en zayıf damarlarını keşfediyor ve o damarlarda gezen evham ve endişeyi harekete getirmenin yolunu buluyordu.

Celâlettin Paşa, ayda bir kere Çırağan Sarayına gider, Sultan Hamid namına Sultan Murad'ı ziyaret ederdi. Bu vazife o kadar mühim ve mahremdi ki, Sultan Hamid, bunca candan bendegânı arasında Celâlettin Paşadan daha emin kimseyi bulamamış, doğrudan doğruya şahsına taallûk eden bu işi, ona tevdi etmişti.

Kadri evvelâ bu meseleyi parmağına doladı. Şu şekilde jurnaller vermeye başladı:

Ahmed Celâlettin Paşa kulları her ne kadar zatı şâhânelerine karşı sadık ve merbut görünüyorsa da, bilâkis gözü Murat Efendi?'dedir. Efendimizin kendisine gösterdiği emniyeti, su-iistimal ediyor.

Sultan Murad'ı ziyarete gittiği günler, kendisine cebinde ilaçlar götürüyor, bu suretle, onun iadei afiyet etmesine çalışıyor.

(... Hakanı sabık Murat Efendiyi iclâs etmek için teşekkül eden bir komite, büyük bir meblâğ mukabilinde Ahmed Celâlettin Paşa kullarını satın almıştır. Paşa bu komite ile Murad Efendi arasında münasebet tesis etmiştir...)

(... Ahmed Celâlettin Paşa kulları, Murad Efendi ile her temas ettikçe zatı şahaneleri hakkında garazkârane beyanı mütaalea etmekte ve aralarında daima hal ve iclâs hakkında müzeke-reler cereyan eylemektedir...)

Kadri, bu şekillerde verdiği jurnallarla Sultan Hamid'in evham ve endişesini tahrik ederken, Çırağan sarayında bir facia oldu.

Vakit vakit en şiddetli cinnet nöbetlerine tutulan Sultan Murad, bir gün yine bir buhran arasında kendi kızlarından küçük bir sultanı boğmuş, öldürmüştü. Yapılan tahkikatta bu meselenin hakikati anlaşılmakla beraber, bu da ayrıca bir jurnala zemin teşkil etti:

(... Hakanı sabık Murad Efendi, Ahmed Celâlettin Paşa kullarıyla mühim ve mahrem bir müzakerede bulunurken merhum sultan her nasılsa yanlarında bulunmuş ve bu mülâkata şahit olmuştur. Murad Efendi, bilâhare işin farkına vararak ve sultanın ifşaatta bulunmasından korkarak çocuğu boğmuş, öldürmüştür...)

Mealinde bir jurnal daha verildi.

Sultan Hamid, bu jurnallerden gittikçe kuşkulanmakla be-

raber Ahmed Celâlettin Paşaya bir şey hissettirmemeye çalışıyor, lâkin paşa hakkındaki emniyet ve itimadı da yavaş yavaş azalıyordu.

Nihayet bir gün, sarayda kulaktan kulağa yayılan bir havadis, herkesi hayret ve dehşet içinde bıraktı:

— Ahmed Celâlettin Paşa, tevkif edilmiş...

— Sebep?..

— ...

Sebep, çok mühim. Yine Kadri tarafından Sultan Hamid'e müthiş bir jurnal verilmişti. Jurnal, şu mealde idi:

(... İliklerine ve kemiklerine kadar nanü nimetinizle perverde olan Ahmed Celâlettin Paşa, Efendimize azim bir ihanet hazırlamaktadır.

Hakanı sabık Murad Efendiyi, zatı şahaneleri aleyhine bir silâh gibi kullanmak isteyen Çerkezlerden mürekkep bir komite, Mısırlıları elde etmiştir. Sabık bendegânınızdan ve halen Mısırlı prenses ... Hanımefendinin zevci olan Çerkez Mahmud Paşa bu komitenin başındadır. Mahmud Paşanın, Ahmed Celâlettin Paşayı kendisine damat yapması da bu maksat altındadır. Bunların yegâne gayeleri, hakanı sabık Murad Efendiyi kaçırıp Mısır'a götürmek, orada bir saltanat ilân etmek ve müşarünileyhi âlet ittihaz ederek bir Çerkez saltanatı vücuda getirmektir. Mahmud Paşa ile Ahmed Celâlettin Paşa bu hususta gece gündüz müzakerat ile meşgul olmaktadır. Bütün ihzarat yapılmıştır. Mütecasirler buna cüret edenler yakında icraata girişeceklerdir. Taç ve tahtınız ve belki de hayatı şahaneniz gayet büyük tehlike içindedir. Sadakat ve ubudiyet namına arz olunur, ferman...)

Sultan Hamid, artık bu jurnalı hazmedemedi. Tahkikatı işkâl etmemek için evveleminde Ahmed Celâlettin Paşayı ve sonra da Mahmud Paşayı tevkif ettirdi. Kendi hususî vesaiti ile tahkikata girişti.

İki paşanın, sık sık görüştükleri tahakkuk etti. Fakat bütün bu mülâkatlarda, acaba ne görüşmüşlerdi?..

Her iki tarafa mensup adamlardan birçok kimseler tevkif edildi. Saraya getirildi ve sorguya çekildi. Fakat, hiçbir ipucu elde edilemedi...

Nihayet, sıra Ahmed Celâlettin Paşa ile Mahmud Paşanın isticvabına geldi. Bunlar, gayet mahirane suallerle istintak edildi. Sultan Hamid, sualleri bizzat tertip etti. Bunlar sorulurken, kendisi de paravana arkasından dinledi. Ahmed Celâlettin Paşa açık ve pervasız cevaplar verdi:

— Velinimetim, efendime söyleyiniz. Benden yana tamamen müsterih olsunlar. Bütün dünyanın serveti, benim bir kılımı bile onun aleyhinde harekete getiremez. Ben, çırılçıplak bir kel. Çerkez iken beni aldı, adam etti. Evlâdı gibi besledi, büyüttü. Onun bu lûtuflarını unutup da kime bende olabilirim. Sultan Murad'ı iclâsa çalışırsam sanki bana ne lûtufta bulunacak. Halim, bugünden daha mı iyi olacak. Bunlar yalandır, iftiradır. Bu yalanlarla efendimi zehirliyorlar. Yüreğine indirip öldürecekler. Efendimin asıl düşmanı ona jurnal veren alçaklardır. Alimallah bir gün kılıcımı sıyırıp, şu mabeyni hümayunu al kanlara boyıyacağım. Ne kadar hafiye varsa, hepsini ktır ktır doğrayacağım. Bunu, hem vallahi, hem billâhi yapacağım... Yapacağım ama, sonunu düşünüyorum. Efendimin bütün dünyaya karşı küçük düşmesinden korkuyorum.

Diye, ağzına geleni söyledi.

Celâlettin Paşa, kendisini o kadar samimane ve hâlisane bir şekilde müdafaa etti ki, bu sözleri paravana arkasından dinleyen Sultan Hamid'in birkaç kere gözleri sulandı. Olduğu yerden çıkarak Celâlettin Paşanın boynuna sarılmasına ramak kaldı.

Böyle olmakla beraber, Sultan Hamid, Celâlettin Paşanın Sultan Murad'la olan alâkasını kesti. Onu, yine şahsan pek çok alâkadar olduğu başka bir işe memur etti.

Artık Celâlettin Paşa, Avrupaya firar edenleri takip edecek, bunları zarar gelmeyecek bir hale getirecekti... Avrupaya firar etmenin ne olduğunu sırası gelince izah edeceğiz. Şimdilik şu kadar söyleyeyim ki, Celâlettin Paşanın bu hususta oynadığı rol, oldukça iyi neticeler verdi.

Ahmed Celâlettin Paşa, Avrupaya ve Mısır'a kaçanlarla uyuşmayı ve onları da beş on para mukabilinde uyuşturmaya maharetle idare ediyordu. Kendilerine vatanperver süsü veren ve bu suretle Avrupa ve Mısır'da geçinen bir zümre, Ahmed Celâlettin Paşayı kendilerine merci itti haz etmişlerdi.

Bunların arasında, birbirlerini jurnal edenler de bu jurnalları Celâlettin Paşaya gönderiyordu. Sultan Hamid'e takdim olunan bu jurnallarla Hünkâr bunları iyice tanıyor; bunlardan ehemmiyet verilmeğe lâzımgelenlerle, ka'le alınmaya değeri olmayanları ayırıyor ve icabedenlere ona göre para yolluyordu.

Avrupada Jön Türkler tarafından bilâhare Kancık tesmiye edilen, Mizancı Murad Beyin Avrupaya firarı Sultan Hamid'i biraz telâşa düşürmüştü. Hem Murad Beyi ikna ederek İstanbul'a getirmek, hem de Paris ve İsviçre'de neşriyatta bulunanların oralardaki hal ve mevkilerini bizzat görüp tetkik etmek maksadıyla, Sultan Hamid, Celâlettin Paşayı Avrupaya gönderdi.

Celâlettin Paşa, bir hayli miktarda parayı hâmil olarak İstanbul'dan hareket etti. Evvelâ İsviçre'ye ve sonra da Paris'e gitti. Sultan Hamid'in tertip ettiği bir liste mucibince, oradakilerin mevki ve liyakatine göre on liradan iki yüz liraya kadar ihsanı şahaneyi dağıttı. Bu vatanperverlerin damağına, birer parmak daha Yıldız balı çaldı. Mizancı Murad Beyle de kısa bir müzakereden sonra mutabık kaldı. Bu büyük vatanpervere derhal Sultan Hamid'e hitaben bir arıza yazdırdı... Murad Bey bu arıza-

sında ,rizayi âliye muhalif hareketinden dolayı büyük bir nedamet gösteriyor, yüce merhameti şahaneye dehalet ediyordu.

Sultan Hamid bu arizayı alır almaz, şüphesiz büyük altından güldü. Ve Murad Beyin İstanbul'a avdetini münasip gördü.

Celâlettin Paşa, Murad Beyi aldı, İstanbul'a getirdi. Paris'te Sultan Hamid'e karşı şahlanan Murad Beyin başı, Yıldız sarayında büyük bir tevazu ve ubudiyetle eğildi. Bunun mükâfatı olmak üzere de üç bin lira atıyei şahane ile uhdesine lütfu seniyei mülûkânedden Şûrayı Devlet maliye dairesi âzalığı tevcih ve fevkalâdeden olmak üzere on bin kuruş maaş tahsis edildi. Bu para ile –o devirdeki– vatanseverliğin kaç a satın alınacağı gösterildi.

Murad Beyin bu suretle İstanbul'a gelmesi, yalnız kendisinin ve Sultan Hamid'in hakkında hayırlı olmakla kalmamış, daha bir çoklarına da büyük bir iyilik olmuştu. Ana vatanla hiçbir alâkası olmayan bu türedi vatanperverin, Avrupadaki vaziyeti yüzünden İstanbul'da ve Anadolu'da birçok kimseler zarar görmüş; birçok Türk evlâtları, hapislerde, menfalarda sürünmüştü... Buna binaen, Murad Beyin çenesini altın bir kilitle kapayan Ahmed Celâlettin Paşa, bu münasebetle de hayır ile yadedilmeye sezadır.

Celâlettin Paşa Avrupadan avdet ettikten sonra oradaki müşahade ve mülâkatlarını uzunca bir rapor halinde Sultan Hamid'e arzetti ve şifahen de bir hayli izahat verdi. Paşa, fikrini şu suretle hulâsa ediyordu:

Bu adamlara ehemmiyet vermek ve para göndermek hatadır. Bunlara karşı lâkayt davranılırsa, artık bir ticaret halini alan Avrupaya firar modası derhal sukuta mahkûmdur.

Bunu Sultan Hamid de biliyor, fakat bazı mütalealara binaen bu husustaki prensibini ihlâl etmek istemiyordu. Meselâ, bunların arasında bir Damat Mahmud Paşa vardı ki, buna bakmaya, beslemeye mecburdu.

Damat Mahmud Paşa hemşiresi Cemile Sultanın kocası idi. Sultan Hamid, öteden beri hemşirelerine düşküncüydü. Onları her vesile ile memnun etmek isterdi. Hemşiresinin hatırı için eniştesi Damat Mahmud Paşa'ya da birçok iyilikler yapmış, fakat bir türlü bu zata yaranamamıştı. Çünkü Mahmud Paşanın kalbinde sönmeyen bir ateş vardı. O da: Sadrâzamlık...

Sultan Hamid ise Mahmud Paşaya sadrâzamlık vermiyordu. Çünkü onda, o makamı idare edecek bir liyakat göremiyordu. artık devlet umuru, gittikçe incelmış nezaket kespemmişti.

Sultan Hazretlerinin sayei ismetpenahilerinde, sarayın selâmlık dairesinde yağlıca külbastıları yiyerek ense şişirmekten başka hiçbir iş ve güçle meşgul olmamış olan adamların, koskoca Devleti Aliyei Osmaniye'nin kâfi umurunu çevirmeye muktedir olamayacağı muhakkaktı.

Bu meseleden dolayı enişte ile kayınbiraderin arası açıldı. Sultanın bu husustaki ricaları da tesirsiz kaldı. Bunun üzerine Mahmud Paşa, Sultan Hamid'e karşı moda olan oyunu oynadı. Günün birinde, oğlu Sabahattin Beyin elinden tutarak, soluğu Paris'te aldı.

Bu hal, Sultan Hamid'in fena nalde sinirlerine dokundu. Milleti efradından en âciz bir ferden bile Avrupaya gitmesini hoş görmeyen Sultan Hamid, hanedanı Âli Osmana mensup bir şahsın bu suretle firar etmesini bittabi hazmedemedi. Alelhusus kaçan adam, yanında bir de prens kaçırmıştı. Vâkıa, kaçırılan bu prensin Osmanlı tahtı ile alâkası pek uzaktı. Herhangi şekilde olursa olsun bu genç sultanzadenin alnında bir Osmanlı armasından müteşekkil yaldızlı bir damga vardı.

Damat Mahmud Paşa ile Sabahattin'in firarı üzerine, saray, karmakarışık oldu. Bir taraftan zabıta memurları, bu işteki mesuliyetten yakalarını kurtarmaya çalışırken, diğer taraftan da Sultan hazretleri saçını başını yoluyor:

— Teessiüf ederim biraderime... Aslan gibi kocama, bir

sadrazamlığı çok gördü. Acaba onun vezirleri içinde, kocamın bir eşi, menendi var mı?.. Ben, kocamı isterim... Evlâdımı isterim... Ne yapsın yapsın, onları getirtsin... Eğer getirmezse, hem vallâhi, hem billâhi, ben de giderim.

Diye haykırıyordu.

Sultan Hamid, hemşiresinin hâlini biliyordu. O da bütün hanedan âzaları gibi sinirli ve fazla olarak da hoppa mizaçtı. Bir skandal çıkarmak ihtimali vardı. Buna binaen Sultan Hamid düşündü, taşındı. Mahmud Paşayı her ne suretle olursa olsun ikna ederek getirtmek için Ahmed Celâlettin Paşayı Paris'e yolladı.

Celâlettin Paşa Paris'e gitti. Mahmud Paşayı ikna etmeye pek çok gayret etti. Fakat Paşa, fikrine yerleşen idealini feda etmiyor; kendisinin kaydi hayat şartıyla meclisi hası vükelâya memur edilmesini ve mahdumları Sabahattin ve Lûtfullah Beylere de Şûrayıdevlet âzalığı verilmesini istiyordu.⁽¹⁾

Celâlettin Paşa, Mahmud Paşanın inadı karşısında hiçbir iş beceremedi. Meyusen İstanbul'a geldi. Neticeyi Sultan Hamid'e arzetti. Sultan Hamid, bu kırılmaz inat karşısında, küplere bindi:

— Yaaaa, öyle mi?.. Pekâlâ... Elinden ne gelirse yapsın... Dedi.

Mahmud Paşanın istediklerini vermedi.

* * *

Enişte ile kayınbiraderin bu çarpışması, zavallı Ahmed Celâlettin Paşanın başında, küçük bir kabak gibi patlamıştı.

Bermutat, Kadri Bey paçaları sıvadı. Sultan Hamid'e jurnaller yağdırmaya başladı. Hem de bu meselede yalnız kalma-

(1) Abdülhamid'in son tabibi hususisi Doktor Atıf Beyin notları. [Abdülhamid'in ifadesine atfen.]

dı. Daha birçoklarıyla anlaştı; bunlardan huzuru hümayuna girmeye mezun olanları Sultan Hamid'e yolladı.

Sultan Hamid, bu tereddütler içinde iken Paris sefiri Münir Beyden de şifreli bir telgraf aldı. Münir Bey de, hemen hemen bu sözleri teyit edecek mealde bir jurnal veriyor, Ahmed Celâlettin Paşayı beceriksizlikle itham ederek, Damat Mahmud Paşanın şimdilik kendi halinde bırakılmasını ve az zaman zarfında onu yola getirmenin imkânı bulunacağını söylüyordu.

Aynı zamanda sarayda yeni yeni sivrilen Çerkez Mehmed'le Fehim de bu mesele hakkında müteaddit jurnallar veriyorlar, Sultan Hamid'in zihnini ve fikrini bütün bütün altüst ediyorlardı... Artık Sultan Hamid'in gözü kararmış; değil sevgili kölesi, hattâ öz evlâdı bile olsa, Ahmed Celâlettin Paşayı feda etmeye hazırlanmıştı.

* * *

O esnada Ahmed Celâlettin Paşanın, böyle ifsadat ile çarpışacak hâli yoktu. Çünkü, başında ateş yanıyordu. Genç ve güzel refikası, gırtlak veremi idi. Avrupada en meşhur doktorlara avuçlarla altın akıttıkları halde hastanın derdine bir türlü derman bulunamıyor; bilâkis ölüm tehlikesi arttıkça artıyordu.

Hastayı, Mısır'a getirmişlerdi. Her gün ölüme doğru biraz daha kaydığını hisseden hasta kadın, şu ızdıraplı demlerinde sevgili zevcini başının ucunda görmek istiyor, üst üste gönderdiği mektuplarla Celâlettin Paşanın Mısır'a gelmesini rica ediyordu.

Celâlettin Paşa, saadetini tehdit eden bu büyük felâket karşısında muztarip ve perişan bir halde Sultan Hamid'e müracaat etti. Mısır'a gitmek ve bir müddet hasta zevcesinin yanında ikamet etmek için izin istedi.

Fakat... Bu mesele sarayda şayi olur olmaz, bütün yalan ve

fesat membaları yeniden kaynamaya başladı:

— Yalan... Bu bahane ile Celâlettin Paşa Mısır'a gidecek... Oradan Avrupa'ya geçecek... Oradan da Jön Türklerle birleşecek... İstanbul gibi âbü havası, sayei şahanede binlerce becerikli tabipleri bulunan bir yer dururken, hastanın Mısır'da ne işi var?.. Ahmed Celâlettin Paşa kulunuz oraya gideceğine, hastayı buraya getirsinler...

Diye, Sultan Hamid'e telkinler yapıldı ve jurnaller yağdırıldı.

Sultan Hamid, Ahmed Celâlettin Paşa hakkında artık doyma noktasına gelmişti. Ne yapacağını bir türlü kestiremiyor, hiçbir şeye karar veremiyordu.

Paşa da, aleyhinde çevrilen fırladıkları haber alıyor, vaziyetinin büyük bir vahametle neticeleneceğini hissediyordu... Artık saray tefessüh etmişti (bozulmuş, çürümüş). Ne mertlik ve ne de mücadele... Bunların hiçbirisi insana hak kazandırmıyor, mülevves (pis) bir hal alan bu muhitte ismet, yavaş yavaş derin bir uçuruma doğru kayıyordu.

* * *

— Serhafiye Ahmed Celâlettin Paşa, Mısır'a firar etmiş...

Bu havadis, mabeyni hümayun dairelerinde, bir bomba gibi patladığı zaman esdikayı bendegân da Sultan Hamid'e şu suali sormuşlardı:

— Gördünüz mü efendim... Biz size bu adamın ne mal olduğunu söylememiş miydik?..

Bu vaziyet karşısında Sultan Hamid için yapılacak yalnız bir şey kalmıştı. O da, sekinetle hareket etmek ve Ahmed Celâleddin Paşadan gelecek fenalığı beklemek...

Aradan epeyce zaman geçti. Fakat Sultan Hamid'in Celâ-

lettin Paşadan beklediği fenalık, zuhur etmedi... Ancak, 1321 senesi mayıs ayının sonlarına doğru, hünkâra takdim edilmek üzere mabeyin başkitabetine bir mektup geldi. Bu mektup Mısır'dan, Ahmed Celâlettin Paşadan geliyordu.

Paşa, Sultan Hamid'e karşı kalben çok küskün olmakla beraber yine onun efendilik hakkını unutmamıştı. Vatan haricinde onun hakkında cereyan eden dedikoduları takip ediyor ve ekseriya avantüriye genç Türklerle mücadeleye girişiyor; fakat bütün bunları vicdanî bir vazife olarak yaptığı için Sultan Hamid'e bildirmeye hiç lüzum görmüyordu. Fakat bu defa vaziyet ciddi idi. Alelâde bir dedikodudan ibaret değildi. Bu sebebe binaen Sultan Hamid'e şu mektubu yazmaya mecburiyet hissetti:

"Maruzu çakeri kemineleridir.

Kulları, her ne kadar teveccühü şahaneden mahrum ve birtakım kimselerin haysiyetime tecavüzleri yüzünden münkesir ve mağdur isem de pek küçük yaştan beri nimeti hümayunlarile perverde olduğundan Jön Türk ve ermeni komitalarının birleşmesi neticesi olarak Cenova'da son verilen karar mucibince nefsi hümayunlarına suikast için tertibat alındığını arzetmeyi bir nimet borcu biliyor ve bendegânı şahanelerinden Diran Kelekyan Efendinin de bu haberi teyit ettiğini arz ediyorum. her halde emrî ferman ve lûtfü ihsan velinimet efendim hazretlerindir."

17 Mayıs 1321

Kahire

Abdi memlûkleri

Ahmed Celâlettin

Sultan Hamid, bu mektuba cevap vermedi. Belki de bunu, Ahmed Celâlettin Paşanın tekrar kendisine hulûl etmek istediğine hamletmişti. Fakat, aradan iki ay geçmeden hakikat teza-

hür etti. Bir cuma selâmlığında müthiş bir tarraka ile Yıldız'da patlayan bir takım masum Türklerin ve askerlerin hayatına malolan bomba, Ahmed Celâlettin Paşanın ne kadar doğru söylediğini gösterdi.

* * *

Yapılan bütün tedavilere rağmen Celâlettin Paşanın refikası İsmet Hanımefendi vefat etmiş ve Paşaya da büyük bir servet bırakmıştı.

Paşanın etrafını birçok dalkavuklar aldı. Bunların en başında da mahut –ve bihakkın maktul– Ali Kemal vardı.

Bunlar, –gûya ıstırabını unutturmak için Paşayı sefahatten sefahate sürüklüyorlar, bir taraftan da elindeki parayı çekiyorlardı. Paris'te, Sen Jermen Pavyonunda ziyafetler veriliyor, şenlikler tertip ediliyor, zavallı İsmet Hanımefendiden kalan kıymettar elmas ve altınlar, bu suretle eritiliyordu.

Paşa, esasen cömert ve saf kalpli bir adamdı. Etrafını alan bu çanak yalayıcılarının arzularını kırmıyor, onları memnun etmek için bol bol para sarfediyordu. Aynı zamanda, her yerde kendisinden bahsedilmesi de hoşuna gidiyordu. Bir aralık, hastalanmıştı. Tedavi için Kontresvil kaplıcalarına gitti. Tedaviden fayda gördü. Memnun oldu. Bu memnuniyetini alenen göstermek için kasabanın Belediye reisini bir öğle yemeğine davet etti. Yemekten sonra da beş yüz lira çıkarıp reise vererek:

— Bunu, kasabanın fukarasına dağıtınız, dedi...

Paşanın bu sahaveti, beş dakika zarfında bütün kasabaya yayıldı. Yalnız fakirler değil, zenginler bile Paşaya müteşekkirkaldı. O gece vakit geçirmek için Paşa tiyatroya gitmişti. Halk onu locada görür görmez hararetle alkışlamış:

— Viv li sultan...

Diye haykırmışlardı.

Bir gün Paris'te yine Ali Kemal'le birleşmişler, bir sefahat merkezine gitmeye karar vermişlerdi. Gidecekleri yere araba ile gidip de orada arabadan indikleri zaman Paşa, para vermek için arandı. Bozuk para bulamadı. Eline geçen beş lirayı arabacıya verdi.

Arabacı, parayı evirdi, çevirdi, bunu bozacak kadar parası olmadığını söyledi. Paşa, paranın üst tarafını almıya lüzum görmeden yürüdü. Fakat Ali Kemal, derhal arabacının elinden parayı aldı. Üç franktan ibaret olan araba ücretini kendi parasından vererek Paşanın beş lirasını cebine attı. Arabacı buna kızdı. O beş lirayı, Paşanın kendisine bahşiş olarak verdiğini söyledi. Ali Kemal, arabacıyı derhal şu sözlerle iskât etti:

— Sen ona ne bakıyorsun... O, bir delidir. Ben de onun gardiyanıyım.

Arabacı, Ali Kemal'i yukardan aşağı kadar süzdükten sonra:

— Hakikaten öyle olduğunu şimdi ben de anladım.

Cevabını vermekle iktifa etti.

Az zamanda servetini tebah eden Ahmed Celâlettin Paşanın elinde yalnız bir pırlanta tespih kalmıştı. Büyük bir ihtiyaç içinde kaldığı halde bir hayli zaman bunu satmadı. Lâkin öyle bir gün geldi ki, nihayet bunu da fedaya mecbur oldu. Artık etrafını alan dalkavuklar dağılmış, Paşa büyük bir zaruretle başbaşa kalmıştı.

Yıldız Sarayının iğrenç levsi içinde, bir çiçek gibi saf ve temiz kalan Ahmed Celâlettin Paşa bu büyük zaruret içinde olduğu halde yine Yıldız'a boyun eğmedi. Sultan Hamid'den hiçbir yardım ve muavenet istemedi. Efendisine karşı kızgın olmakla beraber, hiçbir zaman ona karşı kin beslemedi. Sultan Hamid'in son nefesine kadar derin ve samimî bir sadakat gösterdi.

Nihayet, bütün faniler gibi Sultan Hamid de hayata veda ettiği zaman, Ahmed Celâlettin Paşa, en acı bir melâl ve ıstırap hissederek, onun tabutunu mezarına kadar kızgın gözyaşlarıyla takip etti.

DERVİŞ PAŞA

Sultan Hamid'in üzerinde müessir olan şahıslardan biri de Derviş Paşa idi. Bu paşa Lofça âyanından İbrahim Ağanın oğlu olup zekâsı ve girginliği hasebile kendisi de genç yaşında memleketin âyanı sırasına geçmişti.

Böyle olmakla beraber İstanbul'da gönüllü olarak asker silkine girmiş, az zaman zarfında binbaşı rütbesini ihraz etmişti. Yaradılışında, büyük bir asker ruhu vardı. Eğer bütün hayatında sadece asker olarak kalsaydı, hiç şüphesiz, tarihte ebedî nam bırakan kumandanlar arasında sayılacaktı.

Fakat o, bir taraftan askerlik hayatında terakki ederken, diğer taraftan da siyaset işlerine karışmış ve daha ziyade şahsi menfaatinin teminine çalışmıştı.

Bu adamın en zayıf damarı, ikbal ve servetti. Bunu temin etmek için gözünü budaktan sakınmazdı. Her işte muvaffakiyet kazanmanın bütün sırrını bilir ve ona göre hareket ederdi. Karadağ muharebelerinde, Rumeli ve Anadolu valiliklerinde çok kıymetli hizmetler gören Derviş Paşa, Kozan isyan ve ıslâhatında da büyük işler görmüş; zekâ ve şecaati sayesinde az zaman zarfında devlet ricali arasında temayüz etmişti.

Sultan Aziz'e büyük bir aşk ile merbuttu. Sultan Aziz de onu pek çok seviyordu. Hattâ, Serasker yapmayı bile düşünüyordu. Eğer Sultan Aziz bu düşüncesine derhal karar vererek fikrini husule getirmiş olsaydı, o acı akıbete uğramaktan kurtulacaktı. Fakat, bir günlük tereddüt, onun taç ve tahtına ve nihayet hayatına malolmuştu.

Sultan Hamid, daha şehzadeliği zamanında Derviş Paşayı tanıyordu. Paşanın, bir taraftan askerlik hayatının menkıbeleri, diğer taraftan da zekâ ve fetaneti, Sultan Hamid'in nazarı dikkatini celbetmişti. Sultan Hamid esasen bu fitratte adamlara meftundu. Zekâ, kuvvet ve şecaat; onun nazarında emsalsiz hasletlerden sayılırdı. Nitekim tahta çıktıktan sonra yavaş yavaş kendisine bir muhit yapmaya hazırlanırken Derviş Paşayı da bu muhite almayı unutmadı.

Sultan Hamid'e nazaran Derviş Paşanın büyük bir kıymeti daha vardı. O da, Sultan Aziz'e muhabbet ve sadakatiydi. Her Nedense Sultan Hamid, Sultan Aziz taraftarlarına karşı büyük bir temayül ve teveccüh gösteriyor, onları ya birer suretle taltif veyahut maiyetinde istihdam ediyordu.

Sultan Aziz'in hal'i vak'asına iştirak edenleri birer birer cezalandıran Sultan Hamid, amcasına sadık kalanları da ihmal etmiyor, onların sadakatini yavaş yavaş kendi lehine çeviriyordu.

* * *

Derviş Paşa, Sultan Hamid'i daha efendilik zamanında lâ-yıkile tetkik ve onun bütün ruhî temayüllerini keşfeden bir adam olduğu için az zaman zarfında hem Sultan Hamid'in mizacını ve hem de saray hayatının icabatını kavramakta gecikmedi. Birçokları gibi saraya yerleşerek dedikodu ile hünkâra yaranmak istemedi. Ancak mühim hâdiselerde iş görmek ve bu suretle temayüz etmek için daima fırsat bekledi.

Bunun için saray hâdiselerini günü gününe takip ediyor ve ehemmiyetlice bir mesele zuhurunda hemen saraya koşarak Sultan Hamid'e karşı icap eden tavır ve vaziyeti alıyordu. Bu esnada bazen saf ve sadık bir nasih oluyor, uygun sözlerle Sultan Hamid'in kalbini okşıyarak onu hissettiği elem ve ıztırab-

tan tecride çalışıyor; bazen de dindarane misaller getirerek hünkârı sabır ve tevekküle alıştıırıyordu.

Derviş Paşa, esasen kaba ve batıl itikatlara mütemayıl bir adamdı. Sultan Hamid'in de ancak bu yaradılıştta insanlara karşı itimadı vardı. Buna binaen onun sözlerini daima hoş görüyor, kendisine sık sık ihsanlar vererek, oğullarının da esker rütbelerini terfi ederek bu eski müşirü daima lûtfuna garkediyordu.

Derviş Paşa, 1277 (1860) senesinde müşir olmuştu. Bu suretle meratibi askeriye'nin en son derecesine vâsıl olan ve geniş göğsü, devletin bütün murassa nişanlarile tezyin olunan Paşa, fazla olarak Sultan Hamid'in yaveri ekremlik payesini de kazanmıştı.

Buna binaen Paşa için hayatta bir tek gaye kalmıştı; para...

Paşa, bunun nasıl kazanılacağını çok iyi biliyordu. Hiçbir fırsatı öldürmeden Sultan Hamid'i memnun ediyor. Cebi hümayundan ihsan buyurulan çil altınlarla malâmal kırmızı atlas keseleri, mütemadiyen Yüksek Kaldırım'daki şatosuna taşıyordu.

Etrafı yüksek duvarlarla çevrili olan bu şato, cidden calibi dikkatti. Küçük bir mahalleyi andıran binaları, bahçe ve bostanları, değirmen ve büyük su havuzları ve birtakım hususî tertibatı havi olan şato; çok dikkatli bir hesap ile uzunca bir muhasaraya mukavemet edebilecek şekilde vücuda getirilmişti. Paşanın şahsına mahsus olan bina, mühim bir san'at eseri idi. Oda ve salonların tavanları som altın yaldızlı nakışlarla müzeyyendi. Duvarlara kâmilan muharebe resimleri tersim edilmişti. Bunlar, paşanın iştirak ettiği iki yüz yetmiş dört tane harbin en canlı sahnelerini tasvir etmekte idi. Hariçte taassup ve dindarlığın en koyu sofuluklarını gösteren paşa, bu müzeyyen bina dahilinde sezarat bir hayat yaşar; hayatın kahraman-

lık levhalarını gösteren bu tablolar karşısında, uzun uzun nargile içmekten büyük bir zevk duyardı.

* * *

Bir tek acı soğanın, koca bir hâdisei siyasiyede mühim bir rol oynadığını söylersek, acaba okuyucularımız buna inanırlar mı?..

Biz, bu meselenin doğru veya yalan olduğunu iddia etmeden meseleyi Sultan Hamid'le Derviş Paşanın ifadelerine atfen nakledeceğiz ve neticeden çıkarılacak manayı, okuyucularımızın muhakemelerine tevdi eyleyeceğiz.

1880 senesinde Rusya ve Avusturya'nın teşvikiyle Karadağ ve Arnavutluk'ta bir karışıklık çıkarılmıştı. Maksat, bu vesile ile büyük devletlerin müdahalesini celbetmek ve Karadağ'ın hudutlarını genişletmekti.

Gosina'daki camiide bir cuma namazı kılınırken camiye bir domuz yavrusu koyvermekle başlayan bu hâdise, derhal İslâmlar ve Hristiyanlar arasında kanlı bir mücadeleye başlangıç olmuştu... Vak'a birdenbire büyüdü; genişledi; müşevviklerin (teşvikçilerin) istedikleri şekli aldı. İstanbul'da bulunan sefirler, Babîâli'yi sıkıştıırırlarken, büyük devletlerin donanması da Ragoza Limanı önünde toplanarak nümayiş yapmaya başladı. Vaziyet vahimdi. Devletler, evvelâ ıslahattan ve sonra da Ölgün limanının Karadağ'a tesliminden bahsederlerken yavaş yavaş metalibâtı tezyit ettiler (taleplerini artırdılar). Karadağ hudutlarının tashihi, Yunanlılarla muallâkta kalan meselelerin intacı, Ermenilerle meskûn olan mahallerde yeni idareler tesisi, idare ve maliye işlerinde ıslahat icrası ve saire gibi devletin istiklâline tecavüz addolunacak işler çıkarmaya başladılar.

Sultan Hamid, bütün bu taleplerin içyüzünü biliyor, Almanlarla gizlice uyuşarak meseleden bir üslûbu hakimane ile

şıyılmak istiyordu. Bu esnada, İngiltere hükümeti diğer devletlere yeni bir teklifte bulundu: Büyük devletler tarafından İzmir'in muvakkaten işgali...

İngiltere'nin bu teklifi yapmaktan maksadı, Babilî'yi daha büyük bir tazyik altına lamak ve istenilen şeyleri bir an evvel yaptırmaktan ibaretti.

Sultan Hamid, Almanlar vasıtasıyla bu teklifi haber alır almaz, büyük bir manevra çevirdi. Kısa bir müddet zarfında devletlerin taleplerini kabul ve tatbik edeceğini vadetti. Aynı zamanda Alman ve Avusturyalılarla gizlice uyuşarak büyük devletler arasındaki ittifaka halel getirdi. Evvelâ Avusturyalılar, sonra da Almanlar, İzmir'in işgali hakkındaki teklifi reddetmekle beraber, Arnavutluk sahilindeki deniz nümayışından de sarfınazar edeceklerini ileri sürdüler; ve ancak bu kadar gürültüden sonra boşuboşuna dönmüş olmamak için Ölgün limanının Karadağ'a terkedilmesiyle bu meseleye nihayet verileceğini söylediler.

Sultan Hamid, buna da razı olmuyor:

— Ecdadımdan aldığım emaneti olduğu gibi sahibine teslim etmek isterim. Ben sağ iken bir karış bile toprak vermem!.. Diyordu.

Fakat, büyük devletler de, hiçbir iş görmeden dağılmak istemiyorlardı... Aynı zamanda da Arnavutlar arasında da bir hareket başlamıştı. Ecnebi teşvikiyle hareket eden bir kısım Arnavut rüesas (reisleri), Arnavutluk birliğini ileri sürüyor, bu suretle o havalide yeni bir takım gaile ve hadiselerin zuhur edeceği anlaşıyordu.

Vaziyet bu şekilde devam ettikçe vahamet artıyor, adeta Arnavutluğun devlete olan rabitası zayıflıyordu. Devletlerin son bir teşebbüsü üzerine Sultan Hamid biraz yumuşar gibi göründü.

— Pekâlâ. Ölgün limanının Karadağ'a terkine rıza göste-

riyorum. Lâkin kendi elimle veremem. Ben sadece oradaki hükümet memurlarını geri çekerim. Devletler, ne yaparlarsa yap-sınlar.

Cevabını verdi.

Lâkin bu defa da, o havalideki Arnavutlar ayak dirediler.

— Kabil değil... Biz, Karadağ idaresine geçmeyiz. Dedi-ler...

Bu vaziyet karşısında müttefik devletler düşündüler. Arnavutları silâh kuvvetiyle yola getirmek istediler. Halbuki Sul-tan Hamid, buna da mâni oluyor. Arnavutlar üzerine kurşun attırmak istemiyordu.

Bu zaman arasında Sultan Hamid mütemadiyen Derviş Paşa ile görüşüyor. O havalinin bütün cereyanlarına vukufu hasebiyle onun verdiği malûmat ve fikirlerden istifade ediyordu. Meselenin bu şekilde uzayıp gitmesi, vaziyetteki vahame-ti arttırmak istidadını gösteriyordu. Buna binaen bu işe nihayet vermek için Sultan Hamid Derviş Paşayı oraya göndermeye karar verdi. Vali ve kumandanlığını onun uhdesine vererek İş-kodra'ya gönderdi.

Derviş Paşa, Sultan Hamid'in tertip ettiği oyundaki rolü-nü kemali maharetle oynadı. Gizli maksatlarla hareket edenler hakkında şiddetli muamelelerde bulunmakla beraber, Kara-dağ'a iltihak fikrini reddedenleri mahirane bir tarzda idare et-ti. Hükümet memurları Ölgün'den çekildi. Karadağ askerleri de sessiz sedasız Ölgün'e girdi.

Karadağlılar bu suretle Ölgün'a işgal ederlerken en küçük bir hâdise bile olmadı. Hattâ birkaç gün evvel Karadağlılara muhalif olanlar, yeni metbularını memnuniyetle selâmlıyor ve hattâ gelenlere hüsnü kabul göstermeye çalışıyorlardı.

Bu büyük hâdise bu suretle kapandı; bütün Arnavutluğu bir kan ve ateş deryası haline getirmek istidadını haiz olan hâ-

disatın önü de alındı.

Gelelem bu muazzam hâdisei siyasiyenin ne suretle hallü fasledildiğine... Acaba bunda âmil olan, Derviş Paşanın siyasi mahareti mi... Yoksa idarî ve askerî tedabiri mi?... Hayır, bunların ikisi de değildi. Bütün bu işleri gören ve bütün o havalide dökülecek masum kanların önüne geçen, bir tek acı soğandı.

Bu işlerin hal ve faslından sonra muvaffakiyetle İstanbul'a avdet eden Derviş Paşa, bu mesele hakkında Sultan Hamid'e izahat verirken şu sözleri söylemişti:

— Karadağ'a iltihak etmek istemeyen muhalifleri bir araya topladım. Onlara vaziyetin vahametini güzelce anlattım. Padişahımız, değil sizden, sizin bir kılınızdan bile vazgeçmez... Eğer bu yüzden Avrupa devletleriyle bir harp olursa, şüphesiz onlar galip gelecek ve Padişahımızın şerefi de sukut edecek. Sizi bu kadar seven, sizi bu kadar düşünen padişahımıza acıamaz mısınız? Ne yapalım... Padişahımızın selâmeti için bugün her şeye katlanalım. Kalbimize taş basarak muvakkaten birbirimizden ayrılalım. Vakti, saati, gelince inşallah yine birbirimize kavuşuruz. Padişah hepinize ayrı ayrı selâm ediyor:

— Evlâtlarım beni unutmasınlar. Ben de onları unutmam. Yakında yine onları kanadımın altına alır, göğsüne bastırırım diyor.

Derdemez, elimden mendili yüzüme kaldırdım; ağlamaya başladım. Gözlerimden ip gibi yaşlar boşanıyor, sakalıma doğru akıyordu.

Söz buraya gelince, Sultan Hamid de müteessir oldu. Derin derin içini çekerek sordu:

— Vah, Paşa vah... Demek o kadar acındın ki... Kendini tutamadın da ağladın ha...

Derviş Paşa, hafif bir tebessümle önüne bakarak cevap verdi:

— Eh, Şevketlim... Ne kadar olsa, müteessir olmamak kabîl değil... Fakat Allah biliyor ya, ne yalan söyleyeyim. Ağlamadım...

— Ya, gözlerinden akan yaşlar?..

— Acı bir soğanı ezmiş, mendilimin içine saklamıştım...

* * *

O günden itibaren Yıldız Sarayında Derviş Paşaya bir daire ayrıldı ve bu Müşiri Felâtın tedbir (Eflatun tedbirli müşir), Rumeli şâhânei fevkalâde kumandanı diye tumturaklı bir unvan da kazandı. Artık Derviş Paşa sabahleyin erkenden mabeyni hümayuna geliyor, akşama kadar odasında oturarak Rumeli'den gelen askerî raporları tetkik ediyordu. Acaba bu tetkikat, ordunun lehine olarak müspet bir netice veriyor muydu?.. Hayır; bilâkis ordunun terakkisine mâni oluyordu. Çünkü Derviş Paşa, her türlü teceddüde karşı müthiş bir düşmandı. Avrupadaki askerliğin terakkiyatından bahsedenleri derhal susturur; başını bir tarafa çarpıtıp hafif hafif sallayarak:

— Bunlar hep, aldatan şeylerdir. Kurşun yağmuru altında, ne hesap kalır, ne kitap... Askere, şöylece süngüyü taktırıp Allah Allah diye düşmanın üstüne saldırabiliyor musun?.. İşte zafer ondadır, derdi.

Bir gün mabeyinden çıkarken henüz Almanya'dan avdet etmiş olan genç bir erkânıharp livasına tesadüf etti. Bu genç liva (tuğgeneral) Almanya'da iktisap ettiği yüksek askerlik terbiyesinin verdiği itiyat ile dimdik yürürken, Derviş Paşanın hizasına gelir gelmez sert bir tavırla sağ elini sağ kaşının üstüne kaldırdı; bu ihtiyar Müşirü büyük bir askerî hürmetle selâmladı. Fakat o anda Derviş Paşa durdu, kaşlarını çattı. Bir adım

ilerlemiş olan genç livanın arkasından bağırdı:

— Bana bak Paşa!..

Genç liva, derhal soldan geri döndü. Sert bir hakeketle topuklarını birbirine vurarak tekrar paşayı selâmladı:

— Emir buyurunuz, Müşir Paşa hazretleri.

Diyerek olduğu yerde durdu. Derviş Paşa, kaşları çatkın bir halde genç livaya bakıp hafif hafif başını sallayarak:

— Paşa... Paşa!.. Dört gün Almanya'da oturmakla bizim askerî selâmımızı unuttuveriyorsunuz. Bizim selâmımızda usul, bir nizam iki hareketdir. Mâfevka üste selâm verirken, kendini kasar; sağ elinin parmaklarını şöylece sımsıkı yumarsın. Elinin ayasını göstermeden kolunu sertçe kaldırır, evvelâ çenene, sonra da altına koyarsın. İşte şöyle... Bir... Kiii... Anladın mı?..

Derviş Paşanın bu ıkalâca takrir ve taklidine gülmemek için dişlerini sıkın, dudaklarını ısırın genç liva, derhal Derviş Paşayı takliden sağ elinin parmaklarını sıkıp evvelâ çenesine ve sonra da elinin orta yerine koyduktan sonra:

— Anladım, Müşir Paşa hazretlidir. Teşekkür ederim.

Demeye mecbur kalmıştı. Derviş Paşanın en büyük mahareti, Sultan Hamid'e hoş görünmektir.

İkide bir de:

— Aman padişahım... Sakın şu heriflere uyup da askerlikte teceddüde heves etme. Bu ocağın nizamını hangi padişah değiştirmeye kıyam etti ise, felâkete duçar olmuştur. Nene lâzım. Sen, babandan gördüğünü yap da, geri kusuruna karışma, derdi.

Derviş Paşanın, şu herifler... dediği, Alman ve Fransız askerî muallimleriyle, Avrupada tahsil görmüş olan erkânıharp-lerdi.

Derviş Paşanın bu muhafazakârane fikri yalnız bir defa

işe yaramış ve İstanbul'da büyük bir kan dökülmesinin önünü almıştı. 311 - Ermeni ihtilâli esnasında Derviş Paşa hasta idi. Çapa'daki konağında yatıyordu.

Bir taraftan vukuatın safahatını takip eden Paşa, diğer taraftan da ihtilâli bastırmak için ittihaz olunan tedbirleri öğreniyordu. Bu meyanda Paşaya bir havadis geldi.

— Almanya'dan gelen mavzer tüfekleri, askere tevzi edilecek... Ve bu suretle silahlanan askerler, Ermeni asilerinin tedibine gönderilecekti.

Paşa, bu havadisi alır almaz hemen yatağından fırladı. Arabasını hazırlattı. Humma nöbetleriyle cayır cayır yanmasına rağmen arabaya bindi. Hayvanları dörtmala sürdürerek Yıldız'a gitti. Derhal huzura kabul için Sultan Hamid'e haber gönderdi.

Sultan Hamid, Paşanın hastalığını biliyordu. Böyle gaili bir zamanda, hastalığına ehemmiyet vermeyerek saraya kadar gelmesine memnun oldu. Paşayı derhal huzura istedi. Paşa, musahip Cevher Ağanın koluna dayana dayana bimecal bir halde huzura girdi. Sultan Hamid, onu bu halde görünce:

— Vah... Vah... Vah... A Paşam... Bu halde niçin geldin? Senin sadakatin zaten malûmu şahanemizdir. Keşke yatağından hiç çıkmasaydın, dedi.

Derviş Paşa, bu mültefitane sözlere teşekkürden evvel, ellerini semaya kaldırarak titreye titreye cevap verdi:

— Senin uğruna bin tane Derviş kulun feda olsun... Öyle bir şey işittim ki az kalsın, deli oluyordum.

— Hayrola Paşa?

— Yeni gelen mavzer tüfekleri askere verilecek, asi Ermeniler bu silâhlarla tedip edilecekti...

— Vâkıa, bazıları böyle bir teklifte bulundular amma...

Derviş Paşa, maruzatının ehemmiyetine ve padişah nez-

dindeki mevkiine binaen derhal Sultan Hamid'in sözünü keserek haykırdı:

— Zinhar şevketlim... Zinhar, bu teklifi kabul etme... Bunu sana söyleyenler, senin düşmanlarıdır. Askere yeni silâh tevzi etmek meş'um bir şeydir. Sultan Selim, bu yüzden gitti. Merhum amcan, Martin tüfeklerinin tevzi edilmesini müteakıf hal'edildi. Böyle bir zamanda bu silâhların askere dağıtılmasına katıyen rızam yoktur. Alimallah, hakkımı helâl etmem... Hem Ermeni asileri kim oluyor da bunlara karşı asker çıkarılıyor. Askerin namusu var. Asker, ancak muharebe zamanında düşman ordularına karşı sevkolunur. Üç beş serserinin tedibi için polisle zaptiye, ne güne duruyor. Hattâ onlara bile hacet yok. Şimdi, hemen itfaiye alay kumandanına irade buyurun. Tulumba arabalarını toplasın, asilerin içtima mahallerine giderek üzerlerine su sıksın da dağıtsın.

Eğer kahkaha ile gülmek Sultan Hamid'in âdeti olsaydı, Derviş Paşanın bu heyecanına karşı şüphesiz parlak bir kahkaha atardı. Maamafih Sultan Hamid, yüzünde geniş bir tebesümle Paşanın yanına kadar gitti. Eliyle onun sakalını okşayarak:

— Teşekkür ederim Paşa... Bilirim, daima beni düşünürsün... Pekâlâ, sözünü dinleyeceğim, askere yeni silâhları tevzi ettirmeyeceğim... Rahatsız olma, haydi konağına git de istirahat et, dedi.

Ve Paşa şüphesiz dolgun bir ihsan alarak memnun bir halde konağına avdet etti.

* * *

Talihi her zaman yaver olan, bu Sultan Hamid'in yaveri ekremi, bir defa müthiş bir hayal kırıklığı karşısında kalmıştı.

Mısır'da Ârabi Paşa hâdisesi zuhur ve devam ederken,

Yıldız sarayının تنها köşelerinde de mühim ve hararetle bir mesele müzakere ediliyordu.

Bu müzakerenin mevzuu hulâsaten şundan ibaretti: Bu fırsattan bilistifade, Hidiv'in bütün kuvvetini kırmak. Hattâ Mısır'dan kovmak... Mısır'ı tekrar bir Osmanlı vilâyeti haline koymak... Bu suretle de o zengin ülkenin milyarlara balığ olan varidatını, doğrudan doğruya Hazinei Celilei Maliyeye almak.

Bu muazzam ve kârlı iş, herkesten evvel Sultan Hamid'in ağzını sulandırıyor.

Bu hayali Sultan Hamid'e ilham edenler, aynı zamanda kendi menfaatlerini de düşünüyorlardı. Devlete bu kıymetli hazineyi kazandırırken, tabii olarak bal tutacak ve parmaklarını yalayacaklardı. Bu mahrem müzakereye iştirak edenler, parlak projeler düşünüyor, hepsi de muvaffakiyetlerinden emin görünüyorlardı.

Bu işe muvaffak olan, şüphesiz, Mısır valiliğine hak kazanacaktı. Bunun için de birçok talip vardı. Sultan Hamid, maiyetinde bulunanların kudret ve kabiliyetlerini çok iyi bildiği için bu işe Derviş Paşayı memur etti ve Derviş Paşanın kuvvetini takviye etmek için Ferâseti Şerife vekili, Ahmed Esat Efendi ile birlikte Mısır'a gönderdi.

Tertip edilen plân, çok mükemmeldi. Hidiv Tefvîk Paşayı şüphelendirmemek için tarafı şahaneden kıymetli hediyeler götürülüyordu. Hidiv, bunlarla avutulruken, gizlice Ârabi Paşa ile de müzakereye girişilecek... Ona da tarafı şahaneden ih-san buyurulan birinci rütbede Mecidiye nişanı verilerek makamı hilâfeti seniyeye merbutiyet ve itaati temin edilecek... Elbirliği ile çalışılacak. Hidiv sukut ettirilecek ve yerine Mısır Valisi nam ve unvanıyla Derviş Paşa geçecekti.

Plânın birinci kısmı, muvaffakiyetle tatbik edildi. Hatta, İskenderiye limanı önüne gelen İngiliz ve Fransız filolarından kuvvet alan Fransız ve İngiliz komiserlerinin ısrarı üzerine

Ârabi Paşa Harbiye nazırlığından azledildiği halde, taraftarlarının ve bilhassa Mısır askerlerinin tehdidimiz bir tavır almasından korkularak Paşa, tekrar Harbiye Nezaretine getirildi.

Artık, birdenbire harekete geçilecek ve Hidivin sarayı muhasara edilerek evvelâ tevkif ve sonra da bir semti meçhule gönderilecekti... Fakat, İskenderiye'deki İngiliz Konsolosu Kokson'un uşağı, bütün bu parlak hayali birdenbire kırverdi.

Bu uşak Maltızdı (Malta'lı)ydı. Herkesin âsabının gergin ve kulağının kırışte olduğu bu günlerde, bir gün bu adam meyhane meyhane dolaşmış, fena halde sarhoş olmuştu. En son defa olarak bir arabaya bindi. Bir Maltız tarafından işletilen bir meyhaneye gitti. Arabacı Araptı. Araba parasını istemek için meyhaneye girdi. Fakat konsolosun sarhoş uşağı, araba parasını vermedi. Bunun üzerine ikisi arasında bir kavga başladı. Maltız uşak, hemen bıçağını çıkardı. Arap arabacının karnına sapladı. Meyhanede birkaç Arap vardı. Bu zavallı arabacının kanlar içinde yere serildiğini görür görmez, bu Araplar da sabredemediler; uşağın üstüne hücum ettiler. Bu defa da meyhanede bulunan Maltızlar katilin etrafını alarak bir cephe vücuda getirdiler.

Her iki taraf, bıçak ve tabancalarını çıkardı. Kanlı bir kavga başladı.

Hiç şüphesizdir ki, bu hâdisе bir tertipti. Onun için bu kanlı mübareze, başladığı yerde kalmadı. Derhal genişledi. Şehrin her tarafına yayıldı. Araya istihkâmlar meselesi ve saire gibi birtakım hâdisat da karıştı. Derviş Paşa ile Hidiv Tevfik Paşa, Kahire'den süratle İskenderiye'ye gelerek bu müthiş kıtalin önünü almaya çalıştılsa da bunların nüfuz ve müdahalesi hiçbir işe yaramadı. Fransız ve İngiliz filoları da esasen bu gibi bir hâdiseyi bekliyordı. Bu kıtal derhal ecnebler aleyhine isyan telâkki edilerek şehir bombardıman edilmeye başlandı ve sonra da asayiş iade bahanesiye zırhlılardan şehre asker

çıkarıldı. Bir iki gün sonra da Ârabi Paşanın karargâhı basıldı, kendisi yakalandı. O günden itibaren bütün Mısır, İngilizler tarafından işgali askerî altına alındı.

Ne olmuşsa, zavallı Derviş Paşaya olmuştu. Şimdilik Mısır valisi olmak ve istikbalde de Meliki Mısır ünvanını almak hayaliyle Mısır'a giden Derviş Paşanın mukadderatı, sarhoş bir uşağın bir bıçak darbesiyle altüst olmuştu. Bu feci akıbetten sonra mahçup ve müteessir bir halde İstanbul'a avdet eden Derviş Paşa, vapurda kamarasına çekilmiş, bu sefer gözlerine soğan suyu sürmeye hâcet kalmadan hakikî bir teessürle hüngür hüngür ağlıyordu.

* * *

Derviş Paşa, her ne kadar jurnalcılık yaparak şunun bunun felâketine sebep olmamışsa da gene bazı dedikodulara karışmaktan kurtulamamıştır. Derviş Paşa bilhassa, menfaatini haleldar eden işlere kızar, o zaman insaf ve diyanet hislerini unutarak işini bozanlara fena halde çatardı. Nakledeceğimiz şu vaka Derviş Paşanın hakikî çehre ve cephesini göstermek için iyi bir misal teşkil eder.

307 senesi Ramazanının on sekizinci pazartesi geces, Yıldız Sarayına iftara davetli olan vükelâ ve rical arasında Derviş Paşa da vardı. Davetliler, muhtelif odalarda iftar ettikten sonra, Hünkârla beraber kılınacak teravi namazını beklemek için bendegân dairelerine dağılmışlardı.

O zaman Sadrâzam olan Kâmil Paşa, mabeyinci Hacı Ali Beyin odasında otururken kapı açıldı. İçeri Derviş Paşa girdi. Odadakiler, ayağa kalkıp paşa ile selâmlaştıktan sonra, Kâmil Paşa:

— Ne iyi tesadüf. Ben de, Zâtıdevletleriyle görüşmek istiyordum. Şöyle buyurunuz, dedi.

Derviş Paşayı yanına davet etti ve o esnada Paşanın ele geçirmek istediği mühim bir maden meselesinin Babiâli'yi ne müşkül bir vaziyete koyduğu hakkında izahat verdi.

Serez civarında bulunan bu zengin emtimuvan madeni esasen Almanlar tarafından keşfedilmiştir. Fakat Almanlar, bunu işletemeyerek bir Avusturyalı ile iştirak etmişler, işe başlamak istemişler. Aralarında bir ihtilâf zuhur etmiş. Bu sebeple de maden işletilememiş... Derviş Paşa bunu haber alır almaz, hünkâra müracaat etmiş. Mülkümüzde iki ecnebi devlet arasında zuhur eden bu münazaranın hal ve faslı için, madenin ilk kâşifleri hiç nazarı ehemmiyete alınmayarak gûya yeni keşfedilmiş bir maden gibi imtiyazı Derviş Paşaya verilmiş. Haşa da derhal faaliyete geçerek adamlarını maden işletmeye yollamış.

Halbuki almanlar bunu haber alır almaz sefire koşmuşlar, işi anlatmışlar. Sefir evvelâ bir nota vermiş ve sonra da bizzat Babiâli'ye gelmiş, devletin kanun ve nizamlarından bahsederek tebaalarının hukukuna vuku bulan bu tecavüzün men'ini talep etmiş. Babiâli, meseleyi tetkik ettikten sonra Almanların iddiasını haklı bulmuş; Derviş Paşanın ameliyata başlaması için usulen Babiâli'den yapılacak olan heyeti vükelâ mazbata-sının tanzimini durdurmuş.

Derviş Paşa, sefirin Babiâli'ye müracaatını duymuştu. Fakat tanzim edilecek mazbatarın geri kaldığını bilmiyordu. Şimdi Kâmil Paşa izah etti ve:

— Canım Paşam... Bu yüzden devletin başına bir gaile çıkmasın. Arzu buyurursanız Babiâli'ye teşrif buyurunuz. Sefirin verdiği notayı görünüz. Bu adamların ellerinde fermanları var. Ortada bu fermanın ahkâmını iptal edecek bir sebep de mevcut değil, dedi.

Derviş Paşa, büyük bir teessürle bu sözleri dinledikten sonra:

— Madem ki iş böyledir. Şu halde madeni Almanlara da

işlettirmeyin. Olduğu gibi kalsın.

Cevabını verdi. Fakat iş bu şekilde bitmedi. Ertesi gün Derviş Paşa Sultan Hamid'e bir istida verdi. Paşa bu istidasında, yalnız bir hak talep etmekle kalmıyor; Kâmil Paşayı da en ağır ithamlar altında bırakıyordu.

Derviş Paşa, milyonlarca liralık servetine rağmen, toprak altında bulunan ve henüz ne çıkacağı malûm olmayan bir madene tamah ederek, Kâmil Paşa ile olan yirmi beş senelik hukukunu, bu yüzden ayak altına alıyor ve istidasında aynen şu satırları yazıyordu:

(... Müşarünileyh kullarını ısrarı, mücerret, ecnebileri himaye edip onlara yaranmak ve hukuku mukaddesei hükümlerini sekte dar etmek fikir ve emelinden münbais olduğuna hiç şüphe olmamakla... Madeni mezkûrun emrû fermanı hümayunları mucibince işletilmesine müsaade buyurulmasını istirham eylerim...)

Sultan Hamid, bu istidayı okur okumaz fena halde sinirlenmişti. Çünkü Derviş Paşa Hünkârın en hassas damarlarını tahrik etmişti.

Esasen Sultan Hamid, Kâmil Paşadan şüpheliydi. Kâmil Paşa ekseriya birer bahane ile bazı iradeleri geri çeviriyor, vaki olan izahat isteklerine aksi aksi cevaplar veriyordu. Buna binaen Hünkâr fena halde kızdı. İstidayı aynen Kâmil Paşaya yolladı ve bu husustaki mütaleasını sordu.

Kâmil Paşa, Sultan Hamid'in bu bilgi isteğine karşı kanunî sebepleri birer birer izah ettikten ve Derviş Paşayı hilâfı hakikat birtakım sözler uydurmakla ittiham eyledikten sonra şu cevabı verdi:

"Duçarı hırsı piri olan paşayı müşarünileyh, cerri menfaat için musahabeti vâkıyı bir münakaşa şeklinde huzuru hümayuna arza müsaraat ve Devleti Aliyyenin menfaat ve mazarratını fark ve temyize muktedir olmamakla beraber öteden

beri akdemi âmal ve mesaisi, tezyidi servete münhasır idüğü umumun malûmu olan öyle bir zatın, işbu arızasında fikri âci-ziyi ecnebileri tesahüple anlara yaranmak ve hukuku mukad-
desei hükümdarânîyi sektedar etmek kavli şeniile tasvire mü-
caseret, bu misillûlerin istimali envayı desaisle nezdi mülûkâne-
de haiz oldukları nüfuz ve iktidara delil olduğunu düşünmek
iktıza eder.”⁽¹⁾

Biri, koca Osmanlı İmparatorunun sadrâzamı, diğeri de saçını sakalını harp meydanlarında ağartmış, ordular kuman-
danı olan şu iki büyük şahsiyetin yekdiğerine atfettikleri isna-
datı okuduktan sonra, o devrin haleti ruhiyesi hakkında veri-
lecek hükmü, okuyuculara bırakmakla iktifa ediyoruz.

Derviş Paşa, Sultan Hamid’in mizacına göre şerbet ver-
meyi ve bu suretle de yaranmayı pek iyi bilir; bu hususta hiç-
bir fırsatı kaçırmazdı.

307 senesi ağustosunun 19 unci gecesı cülûsu hümayun
şerefine her tarafta fevkalâde şenlikler yapılyordu. Mabeyinci
Hümayun dairesi karşısında da büyük bir tâk yapılmış, fişek-
ler atılıyor, maytaplar ve çarhı felekler yakılıyordu. Sultan Ha-
mid, mabeyin dairesinin üst kat salonunda pencerede oturu-
yor, şerefine yapılan bu El’abı nariyeyi temaşa ediyordu. Hu-
zurda, Sadrâzam Kâmil Paşa, Şeyhülislâm Ömer Lütfi Efendi,
Derviş Paşa, Süreyya Paşa, Esvapçıbaşı İsmet Bey, Ahmed Ce-
lâlettin Paşa bulunuyor; Sultan Hamid, hem atılan fişekleri
seyrediyor, hem de onlarla konuşuyordu.

Birdenbire keskin ve rengârenk bir alev parladı. Müthiş
bir tarraka ile koca mabeyin binası, yerinden oynadı. Herkes
korku ve heyecanla yerinden fırladı. Sultan Hamid de aynı
korku ile oturduğu koltukta vücudunu geri çekerken, hemen
Derviş Paşa mahirane bir sahne vaziyeti aldı, kılıcını çekti. Sul-

(1) Bu uzun ve ağdalı cümleyi bozmadan sadeleştiremedik, olduğu
gibi kaldı. (Yayınevi)

tan Hamid'in önüne gerildi:

— Kalk Padişahım. Haremi hümayuna teşrif buyur. Derviş kulunuz sağ oldukça, senin bir kılına hata gelmez, diye bağırды.

Aynı zamanda vak'a mahalline koşarak tahkikat yaptı. Sonra da harem dairesinin kapısına kadar gelerek musahipler vasıtasıyla:

— Efendime arzedin. Korkulacak bir şey yok. Fişek sandığı kazaen ateş almış. Müsterih olsunlar ve rahat rahat uyusunsunlar. Ben buradayım.

Diye haber yolladı... Ertesi günü de, tabii bol bol ihsan aldı.

* * *

Derviş Paşa, vefatına kadar Sultan Hamid'in mizacını maharetle idare etmiş ve bir gün bile ikbal mevkiinden düşmemiştir. Her cuma günü selâmlık resmi âlisinde bulunur. Hamidiye Camisinin avlusunda sıra ile dizilen yaveri ekremlerin en başında durur, iki kat olan vücudunu, sırma kordonlar ve murrassa nişanlarla müzeyyen olan göğsünü dik tutmaya çalışarak hünkârı selâmlarken, gözlerinde zekâsını iyi kullandığını ifade eden bir gurur hiss olunurdu.

İSMET BEY

Esvapçıbaşı İsmet Bey, Sultan Hamid'in süt kardeşidir. Onunla aynı senede doğmuş ve onu doğuran kadının sütünü emerek büyümüştür. Sultan Hamid, İsmet Beyi iki sebeple pek çok severdi. Birincisi, sadakati; ikincisi de hilmiyet ve sükûneti...

Buna binaendir ki daha Efendilğinden itibaren İsmet Beyi bir gün bile yanından ayırmamış ve vefatına kadar onu rencide edecek en küçük bir harekette bulunmamıştır.

İsmet Beyin yegâne marifeti, sadakatten ibaretti. Bunun için bütün müddeti hayatında hiçbir şeye karşı en küçük bir emek bile sarfetmeden, hatta bir damla olsun alın teri dökmekten büyük bir servet ve saadet içinde yaşamıştır ki, bu Allah'ın her kuluına nasip etmediği müstesna bir talihin delilidir.

İsmet Bey, hayatının Sultan Hamid'e bağlı olduğunu bildiği için onun hayat ve sıhhatine çok ehemmiyet verir; ekseriya Hünkâra yakın olan mahallerde sessiz sedasız oturarak cereyan eden ahval ve hâdisatı gözden geçirirdi. Kâfi derecede Sultan Hamid'in muhabbetini kazanmış ve ölünceye kadar hayatının refah ve saadeti tahtı temine alınmış olduğu için jurnalcılık yapmaz ve ne kadar mühim olursa olsun kat'ıyyen rüşvet almazdı. Yalnız Sultan Hamid bazen mühim gördüğü jurnalları ona verir, o da bunların aslı olup olmadığını gizlice tahkik ettirirdi. İsmet Bey; Sait Paşa, Kâmil Paşa, Ebülhuda, İzzet Paşa, Ragıp Paşa ve daha bunlar gibi Sultan Hamid nazarında birinci sınıfı teşkil eden adamların ahvalini murakabe ederdi. Fakat bu murakabe daimî bir meşguliyet halinde olmayıp enderen vukubulur, bazen de mühim meselelerde Hünkâr İsmet Beyi bu adamlara göndererek, zihnine ilişen bir şeyi sordururdu.

Sultan Hamid'in birçok zamanlar İsmet Beye:

— Birader!..

Diye hitap ettiği işitilmiştir. İsmet Bey, zeki ve tahsil görmüş bir adam olmamakla beraber Sultan Hamid'in bu teveccühünü hiçbir zaman suiistimal etmemiş ve Yıldız Sarayının velveleli muhitinde daima sessiz ve mütevazı bir hayat geçirmiştir.

Yıldız Sarayının içyüzüne vâkıf olan bazı zevat, İsmet Beyi sinsi ve nyur görünen bir yılan olmak üzere tavsif ederler.

Hattâ oğlu Fehim Paşayı da onun baştan çıkardığını söylerler. Bunların rivayetlerine nazaran vaktiyle Fehim, gayet dürüst ahlâklı ve bilhassa sakın bir çocukmuş. İsmet Bey ona jurnalcılık yapması hakkında telkinde bulunmuş ve bu suretle de bilâhare Fehim'in bir canavar olmasına sebep olmuş... Biz, bu rivayette büyük bir mâna ve mantık göremiyoruz. Çünkü İsmet Bey bu fikirde bir adam olsaydı, diğer evlâtlarına karşı da aynı telkin ve teşviklerde bulunurdu. Tanıyanlarca malûmdur ki, İsmet Beyin diğer oğulları, Sultan Hamid'in yaverleri ve saray muhitinin birer gözdeleri olmakla beraber istibdadın kirli facialarına karışmamışlar ve hatta öz kardeşleri olan Fehim'den bile daima ayrı yaşamışlardır.

Yine saraya mensup bazı zevatın rivayetlerine bakılırsa bilâkis İsmet Bey Fehim'in yaptığı denaetlerden çok müteessir olur, hatta bazen hünkârın ayaklarına kapanarak:

— Allah aşkına, şu ite bu kadar yüz verme... İbadullaha acı... Yarın Allah huzurunda bunun hesabını veremiyeceğiz.

Diye ricalarda bulunurmuş.

İster öyle ve isterse böyle olsun, muhakkak olan bir şey varsa o da İsmet Bey, can yakmamış, kimsenin ocağını yıkmamış ve kat'iyyen rüşvet almamıştır.

İsmet Beyin bellibaşlı vazifesi, Sultan Hamid'i yatağına yatırmak ve hünkâr uyuyuncaya kadar ona kitap okumaktı.

Burada küçük bir arasöz yapacağız ve Sultan Hamid'in hususî hayatını öğrenmeye meraklı olan okuyucularımıza faydalı olmaya çalışacağız. Birçok rivayetler vardır; güya Sultan Hamid, her gece aynı odada ve aynı karyolada yatmazmış... Yatarmış amma yatağına bir manken koyarmış ta kendisi hiç kimsenin bilmediği gizli bir hücrede yatarmış...

Karyolasında öyle bir tertibat varmış ki, bir düğmeye basar basmaz her tarafına mitralyöz gibi ateş püskürürmüş... Etrafını Arnavut kızlarından mürekkep bir kadın silâhşorlar

müfrezesi beklermiş... Karyolasının bulunduğu yerde bir manivelâ varmış; tehlike zamanında bunu çevirir çevirmez, karyolanın etrafı derhal bir çelik levha ile çevrilirmiş. Kapılarda ve pencerelerde elektrik cereyanı varmış, geçilemezmiş. Kendine alışkın bir büyük yılan varmış, geceleri odasına koyverilirmiş...

Bunların hepsi birer efsaneden ibarettir. Sultan Hamid, ilk zamanlarda Başkadın dairesi denilen binanın ikinci katındaki köşede yatardı. Sonraları bu dairenin karşısındaki saraya bir bina yaptırdı ve burada daha sakin bir hayat yaşamaya başladı. Bu binanın kapısına, üç basamaklı mermer merdivenle çıkılırdı. Kapıdan girilince mermer döşeli, tavanları altın yaldızla meneviş işlemeli küçük bir taşlığa girilirdi. Bu taşlığın sağında ve solunda küçük birer oda vardı.

Bu odaların arasında bulunan iki basamaklı bir kapıdan binanın bütün uzunluğuna müsavi uzun bir salona geçilirdi. Bahçe tarafına nazır olan bu salon, Sultan Hamid'in yatak odasıydı. Bu salonun nihayetlerinde de biri sağa, diğeri sola açılan iki kapı vardı.

Bu kapıdan sağ taraftaki bir koridora açılır ve bu koridorun nihyeti de Küçük Mabeyn denilen dairenin yanındaki hammamlı dairede nihayet bulurdu. Sol taraftaki kapı da, yine küçük bir koridorla nöbetçi hazinedar ustaların yattığı odaya bağlıydı. Gerek bu odada ve gerek bu oda civarında yalnız hazinedar ustalar bulunup diğer genç saraylıların bu daireye ayak basması, şiddetle memnu idi.

Sultan Hamid, daima geç yatardı. Bazen gece yarısına kadar, küçük mabeyn veyahut dairei mahsusa denilen binanın üst katında sağ taraftaki köşeyi teşkil eden birbirine geçme odalarda çalışır, o günün işlerini bitirdikten sonra, dairei hümayun denilen yattığı daireye çekilirdi.

Hünkâr dairei hümayuna gelirken musahip haremağaları

tarafından nöbetçi hazinedar ustalara haber verilirdi.

Nöbetçiler bu haberi alır almaz koridora yakın yerde beklerler ve Sultan Hamid tarafından zil çekilmesini beklerlerdi. Sultan Hamid doğruca yatak odasına girer, zili çeker. Gelen nöbetçi hazinedarların ve ekseriya, pek çok sevgili refikası Müşfika Kadınefendinin yardımıyla soyunur. Beyaz ketenden dikilmiş kısa geceliğini giyer, dikişli hırkasını arkasına alır. Kadınlarla beş on dakika konuşur ve sonra, sağ taraftaki koridorun zilini çekerdi... Bu zili çeker çekmez, kadınlar sol taraftaki koridora girer kaybolurlardı. O zaman önünde sık kafesli bir paravan bulunan sağ taraftaki kapı aralık edilir; Müsahip haremâğalarından birinin ince ve titrek sesi duyulurdu:

— Ferman buyurun efendimiz,

Hünkâr, kısa bir emir verir. Ya:

— İsmet Beye haber verin.

Ve yahut:

— Hacı Mahmud Efendiyi çağırın. Derdi.

O akşam, bunlardan hangisi nöbetçi ise sessizce içeri girer. Faravanın arkasında küçük bir masa ile bir sandalye vardır. Masanın üstünde, bir şamdanla birkaç kitap bulunur. Okunacak kitap, hünkâr tarafından seçilir. Hünkâr, karyolasına uzanırken İsmet Bey veyahut Hacı Mahmud Efendi sandalyeye oturur. Sultan Hamid:

— Teşekkür ederim, kâfi.

Deyinceye kadar o kitap okunurdu.⁽¹⁾ Sultan Hamid bazen kitapta geçen bir fıkradan dolayı yattığı yerde doğrulur, kitabı okuyanla münakaşada veyahut teati efkârda bulunur, en

(1) Bu suretle kitap okumak evvelce yalnız Hacı Mahmud Efendi ile İsmet Beyin vazifesi idi. Hacı Mahmud Efendinin vefatından sonra bir müddet ikinci esvapçı İlyas Bey daha sonraları da şifre kâtibi Asım Bey ve en sonra da Şerif Paşanın kâtibi bu işe memur olmuştu.

aşağı yirmi dakika süren bu okumanın bazen üç çeyrek, bir saat kadar devam ettiği de olurdu.

Hünkârın:

— Kâfi...

Demesi üzerine, okuyucu derhal kitabı kapar. Her şeyi olduğu gibi bırakarak ayaklarının ucuna basarak odadan çıkarıldı. O zaman Sultan Hamid, karyolasının yanına sarkan sol taraftaki zilin kordonunu çeker. İçeri nöbetçi hazinedar girer. Ayaklarının ucuna basa basa sağ taraftaki kapıya gider. Kapıyı kilitler. Geri döner, sessizce sol taraftaki kapıdan çıkarak salonu terkederdi.

Sağ taraftaki koridorun nihayet bulduğu sofanın yanındaki odada yine nöbette, ya Hacı Mahmud Efendi veyahut İsmet Bey yatar. Sofada, nöbetçi musahip ağa ile en şayanı itimat olanlardan bir tüfekçi ve Söğütlü bölüğünden bir nefer bulunurdu. Gecenin herhangi saatinde olursa olsun mühim bir meseleden dolayı Sultan Hamid'i uyandırmak caizdi.

Böyle bir iş zuhur ettiği zaman nöbetçi musahip ağa kapıya gelir. Hünkârı uyandırınca kadar hafif hafif kapının topuna vururdu. Esasen Sultan Hamid'in uykusu çok hafif olduğu için derhal uyanır:

— Ne var? Diye sorar.

Kapıdaki musahip, evvelâ kendini bildirir, meselâ:

— Cevher kulunuz. Başkitabetten –yahut İzzet Paşa kulunuzdan– müstacel arıza var. Der.

O zaman Sultan Hamid, nöbetçi haznedarların zilini çeker. Bir haznedar salona girer, kapının kilidini açıp aralık ederek musahibin uzattığı arizayı alır ve hünkâra takdim eder. Hünkâr, bu arizayı derhal açar okur. Meselenin ehemmiyetine göre ya, o iş ile meşgul olur veyahut cevap vermeyerek tekrar yatar uyurdu.

Şu istitrattan da anlaşılır ki İsmet Beyin vazifesi çok basit ve sadece bir lüksten ibaretti. Arada sırada pek mühim ve mahrem iradeler tebliğinde veyahut hünkârın gayet ehemmiyet verdiği sorgulamalarda kullanıldığı vaki ise de bunlar pek enderdi.

Kendisinin hususî bir hafiye teşkilâtı olmamakla beraber nadiren kendisine verilen jurnalları –tabîî olarak– hünkâra takdim ederdi.

Hünkârın bu kadar önem verdiği biri olmakla beraber yüksek rütbeler ve murassa nişanlar almamıştır.

Sultan Hamid’e fevkalâde benzediği için, hastalık zamanlarında onun elbisesini giyerek selâmlığa çıktığı rivayet olunuyorsa da bunun katiyen aslı, esası yoktur. Bu sakın, sessiz, her türlü saray entrikalarından uzak yaşayan adamın başlıca günahı, Fehim gibi bir canavara baba olmasından ibarettir.

HACI MAHMUD EFENDİ

İşte, sarayın en mühim simalarından biri daha...

Erzincan’da doğmuş, İstanbul’a gelir gelmez az zaman zarfında talihin ikbal cilvesine nail olmuştur. Mahmud Efendinin ikbal devresi, Sultan Hamid’in şehzadelliğinde, ona bey, yani lâla tayin olunmakla başlar, Zeki, ferasetli bir adam olduğu için Sultan Hamid’in mizaç ve temayülâtını derhal anlamış; gösterdiği sadakat ve riyasız hareketleriyle az zaman içinde efendisinin muhabbetini kazanmıştı. Sultan Hamid’in yakınları içinde, İsmet Beyden sonra onunla en samimî münasebette bulunan, Mahmud Efendi idi.

Sultan Hamid tahta çıkar çıkmaz, Mahmud Efendiyi Kahvecibaşı yapmıştır. Bu suretle saray ricali meyanına dahil olan Mahmud Efendi, bir müddet bu vazifede kalmış ise de bir gün

—mühim bir sebepten dolayı— Sultan Hamid'i gücendirmiş; hünkâr kendisini o kadar sevmesine rağmen:

— Gözüm görmesin. Nereye gidersen git. Demişti...

Mahmud Efendi, aşk derecesinde sevdiği Efendisinden cüda kalınca pek müteessir olmuş. Kalbinde yanan bu ateşi, manevî bir tesir ile teskin ve teselli etmek için Hicaz'a gitmiş, hac etmiş; fakat, oraya yerleşmek fikriyle gittiği halde Sultan Hamid'e bu kadar yaşamaya tahammül edemeyerek, sadece ara sıra İstanbul'a gitmek ve onu uzaktan olsun görmek için Bandırma'ya gelmiş. Orada yerleşmiş. Bağ, bahçe almış. Hayatını ibadete ve dervişliğe bağlamış. Sakin ve münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştı...

Aradan üç sene geçtikten sonra, Sultan Hamid kalbinde bir nedamet duymuş, bu eski ve sadık nedimini aratmış, Bandırma'da olduğunu öğrenince haber yollamış, İzzet ve ikram ile tekrar saraya almış, Yeniden in'am ve iltifatına garkederek teşrifi hümayun müdürü yapmıştı.

İşte bu tarihten itibaren Hacı Mahmud Efendi, sarayda büyük bir kudret ve nüfuz kesbetmiştir.

Bilâ istisna huzura girer, en mühim meselelerin iradesini istihsal eder ve hünkâra karşı pervasız söz söylerdi. İsmet Beyin sakin ve mütevazı hayatına mukabil, onun yari vefadarı olan Hacı Mahmud Efendi, sarayda oldukça dağdağalı bir hayat yaşardı. Çünkü müteaddit vazifeleri vardı.

Asıl vazifesi, teşrifi hümayun müdürü idi. Buna gidiş müdürü de denirdi. Bu vazifenin icabı olarak Hacı Mahmud Efendi, cuma selâmlıklarında ve bayram alaylarında icap eden tertibata nezaret ederdi. Bu merasimlerde bilhassa nazarı dikkate alınacak iki nokta vardı. Biri inzibat diğeri de teşrifat... Her iki noktayı da idare eden mes'ul memurlar olmakla beraber bunların heyeti umumiyesini tetkik ve hünkâra arz etmek Hacı Mahmud Efendinin en mühim vazifesi idi.

Artık tarihe karışan Cuma selâmlığı ismi hakkında bir iki zat tarafından bazı şeyler yazılmışsa da bunlar çok noksandır. İstanbul tarihinin eski merasim ve teşrifat noktasından araya-cağı bu bahsi, müphem bir şekilde iki üç satırla geçiştirmek doğru değildir. Sultan Hamid devrini yaşayan insanlardan birçoklarının bile meçhulü olan bu merasimi bu münasebetle doğru bir şekilde kayıt ve tespit etmeyi, hem tarih ve hem de okuyucularımızın meraklı bir bahis okuması noktasından faydalı gördüğümüz için bütün tafsilâtıyla arz ediyoruz:

Cuma selâmlığı: Sultan Hamid cülûsunun ilk senelerinde ekseriya Mecidiye camisine, bazen de Teşvikiye, Sinanpaşa, Kılıçali ve hatta daha uzak camilere selâmlık ederdi. Bir taraftan, müteaddit suikast ve taarruzlara uğrayarak, diğer taraftan da etrafını alan casus güruhunun telkinat ve tezviratına uyarak Yıldız Sarayına kapanıp kapısının karşısında Hamidiye Camisini yaptırdıktan sonra, artık her cuma selâmlığı bu küçük camiye münhasır kalmıştı.

Hamidiye camisi, ince bir hesapla yapılmıştı. Zarif nakışlarla müzeyyen olan kubbenin altı, umumun namaz kılmasına mahsustu. Kiblenin karşısına gelen cihette, yani caminin asıl cephesinde iki daire vardı. Sağ tarafta caddeye nazır olan daire, şehzadegana mahsustu. Sol tarafta, yani, balıçeye nazır olan daire de, hünkâra mahsustu. Bu daire altın yaldızlı, sık parmaklıkla cephesi caminin içine bakan büyücek bir salonla iki odadan mürekkepti. Caminin esas sathundan yüksek olan her iki daireye de kavisvarî beyaz mermer merdivenlerden çıkılır, camlı kapılardan girilirdi.⁽¹⁾

Hamidiye Camisi her gün nezaret altında bulundurulurdu. Mahfeli hümayun denilen hünkâra mahsus dairede bekçi-

(1) Sultan Reşat tahta çıktığı zaman bu zarif merdivenleri güç çıktığı için yıktırması, düz ve kaba bir şekilde yaptırmıştır. Buna binaen Hamidiye Camisinin cephesindeki eski zarafet, bugün mevcut değildir.

ler ve tüfekçiler otururdu. Cuma günleri şafak sökerken müt-hiş bir uğraşma ve disiplin başlar, artık caminin civarında, alâ-kadar ve şayanı itimat zevattan maada kuş bile uçurulmazdı.

Cuma günleri, Beşiktaş zabıtası için en gaileli bir gündü. Sabah olur olmaz, bütün memurlar Yıldız'a bağlanan yollara dağıtılır, her taraf şiddetli bir nezaret altına alınırdı. Esasen muayyen bir hudut vardı. O hududu herkesin ve bhusus hal-kın geçmesi, imkânsızdı.

Beşiktaş'ta ve Yıldız civarında bu tertibat ve çalışmalar ic-ra edilirken, muhtelif kışlalarda da bir hazırlık başlardı. Cuma selâmlığına iştirak edecek alayların efratı cumalık elbiselerini giyer, emre intizar ederdi... İlk evvel harekete gelen Râmi ve Davutpaşa kışlalarındaki süvari alayları idi. Bunlar, alaturka saat üç buçukta kışlalarından hareket ederek önlerinde, som sırma işlemeli davulları bulunan bandolarını çala çala büyük caddelerden geçerler ve doğruca Beyazıt'a gelerek Babı seras-keri meydanında, yangın kulesinin dibinde attan iner ve mola verirlerdi.

Bu esnada, birinci fırkaya mensup nişancı alayının birinci Pilevne Taburu⁽¹⁾ ile o cuma nöbetçi olan diğer bir piyade taburu ve itfaiye alayından keza diğer bir tabur kendi koşuşları önüne çıkar. Verilen emir üzerine mızıka koşuşlarından önünde bekleyen bando ile beraber hareket ederek süvarilerin mola verdiği meydanın önüne gelir, orada durarak silâh çatarlardı.

Bu suretle içtima tamam olduktan sonra umumî bir hazır ol borusu çalar. Silâh şakırtıları ve at kişnemeleri arasında ha-

(1) Sultan Hamid devrindeki askerî teşkilâta nazaran, merkezî İs-tanbul'da bulunan Birinci Ordu, Hassa Ordusu addolunurdu. Pilevne Harbinde büyük bir şeref kazanmış olan bu tabir, Sultan Hamid tarafın-dan İstanbul'da ipka edilmiş ve Hassa Orduyu Hümayunu birinci fırka, birinci alayın birinci taburu ünvanı da verilmişti. Kur'a efradının en uzun boylu Türk neferleri seçilir, bu tabura verilirdi. Bütün tabur, levent gibi Türk evlâtlarından mürekkepti.

reket emri verilirdi. Şu tertip ile yürüyüşe geçerlerdi:

Pilevne taburu,
 Birinci fırkanın diğer taburu,
 İtfaiye taburu,
 Süvari Ertuğrul Alayı,
 Süvari mızık alayı,
 Hafif süvari alayı.

Bir zamanlar, bu askerin geçişi, cidden heybetli idi. Taburların önünde meşin elbiseler giymiş, tüfeklerini çapraz boynuna geçirmiş sebilci neferler gider ve bunları da bir dizi baltacı askerler takip ederdi. Bu baltacı askerler, en cesim cüsseli efrat-tan seçilirdi. Hepsinin de geniş sakalları vardı.

Başlarına yüksek kırmızı fes, göğüslerine de –boyunlarından dizkapaklarına kadar uzanan ve bazı demircilerin kullandığı önlükleri andıran– siyah meşinden bir göğüslük giyerlerdi. Tüfeklerini çapraz olarak boyunlarına asarlar; büyücek bir baltayı –parlak ve keskin ağzı yukarı gelmek üzere– sağ omuzlarının üstünde tutarlardı. Tiz sadalı boruların ahengine uyarak, yürürlerdi.⁽¹⁾

Her alayın bir bandosu, her taburun, tam teşkilâtlı borazan ve trampet takımları vardı. Uzun seneler silâh altında kaldıkları için gerek bando ve gerek borazan efradı çok pişkin ve işlek çalarlardı.

Babı seraskerinin Mercan kapısından çıkan bu asker grubu, Mercanyokuşundan, Sultanhamam'dan, Yenicami'den Köprüden, Galata'dan, Tophane'den geçerek Beşiktaş'a varın-

(1) Rivayete nazaran Almanya İmparatorunun ilk İstanbul'a geldiği zaman yapılan resmi geçitti, İmparatoriçe bunları görür görmez birdenbire korkmuş ve (—Bunlar, cellât mı?..) diye sormuş. Sultan Hamid bundan müteessir olmuş. Ecnebilerin suitefsirine meydan vermemek için bir emirle bunlar ilga olunmuş.

caya kadar bütün bu civarlarda sakin olan halk caddelere dökülür, bu alayların geçişini seyredерlerdi.

O Türk borazanlarından bazıları, buradan geçerken boru yırtarlardı. Bu Türk neferlerinin metin bir imanla dolu olan göğüslerinden taşan nefeslere, ellerindeki pirinç borular bile dayanmaz; bir kâğıt parçası gibi yırtılan bu boruları gören dostların yüzü gülerken, düşmanların kalbi kan ağlardı.

Kapıçı karakolunun önüne gelince borular susar, bando başlar; en raksan marşları çalardı.

Bu esnada Tophane Müşiriyeti dairesinin önüne bir topçu müfrezesi çıkar, önünden geçen bu piyade ve süvari kıt'alarını selâmlardı.

Bu kıt'alar, Beşiktaş'a doğru giderken Tersanei Amireden hareket eden bahriye silâhendaz taburu ile bir bölük bahriye efradı da önlerinde bahriye bandosu olduğu halde, Şişhane, Beyoğlu, Caddeikebir tarikile Maçka'dan Beşiktaş'a inerlerdi. Avam tarafından Tersane mızıkası tesmiye olunan bahriye bandosunun çok büyük ve haklı bir şöhreti vardı.

Bu bando geçerken, birçok halk, işini gücünü bırakır; onu dinlemek için uzun müddet bandoyu takip ederlerdi... Aynı zamanda Tophane'den hareket eden topçu piyade taburu ile istihkâm ve inşaat bölükleri de Dolmabahçe'den geçer, Beşiktaş'a gelir, Sinan Paşa camisinin önünde beklerdi.

Bu suretle Beşiktaşta -şimdiki tramvay deposundan, Sinan Paşa camisinin köşesine kadar olan mevki ile ona civar olan sokaklarda- içtima eden asker kıt'aları silâh çatar, Yıldız'a hareket etmek için emir beklerlerdi. Bu emir bazan gecikir, bazan da çabuk gelirdi. Pek soğuk ve pek sıcak zamanlarda, havanın halinden askerin müteessir olmamasına ehemmiyet verilir, böyle zamanlarda merasım süratle ikmal edilirdi.

Emir gelip de asker Yıldız'a çıktığı zaman, Hamidiye camisi etrafında alınan askerî tertibat, çok calibi dikkatti. Birinci

fırkanın taburlarile bahriye, topçu ve süvari kıt'alarının karşılarna daima ikinci fırkanın taburları yerleştirilirdi. Buna da sebep, ikinci fırkaya mensup olmıyan askere emniyetsizlikti. İkinci fırka efradı, en saf köylülerden seçilerek İstanbula gönderilir; bunlar İstanbul'a gelir gelmez doğruca Yıldız ciarındaki kışlalara kapatılır; alaydan yetişme zabitanın ve Sultan Hamid'e en sadık kumandanların telkin ve murakabesi altında yetiştirilirdi. Buna binaen yalnız bunlara itimat edilir ve şayet selâmlık esnasında birinci fırka askerleri tarafından bir ihtilâl ve yahut padişah aleyhine bir hareket olursa, derhal bastırabilmek için ikinci fırka efradı bunların karşısına tabiye edilirdi.

Askerî tertibat şu suretle alınırdı. Saray kapılarına çıkan dik yokuşun en başına ve saltanat kapısının hizasına maiyeti seniye tüfekçi bölüğünden bir müfreze, söğütlü bölüğü⁽¹⁾ ve Yıldız taburundan iki bölük dizilirdi.

Yıldız taburu, ikinci fırkaya mensup olup, Yıldız sarayının duvarlarına merbut olan karakollara memur olduğu için bu isimle yadolunurdu. Bu karakolların kumandanı, Süleyman Paşa isminde uzun boylu beyaz sakallı bir çerkesti. Sarayda, mertliği ve istikametile meşhurdu. Cuma selâmlıklarında bu iki bölüğün başında durur, Sultan Hamid geçerken kılıçla selâmlardı.

Saray kapılarının önünde duran bu üç maiyet kıt'asından maada, diğer askerî kuvvetler, şu suretle sıralanırlardı:

Saltanat kapısından itibaren aşağıya doğru sağ tarafta, başta bandosu olmak üzere Pilevne taburu, Sarıklı Zuhaf denilen Arap alayından bir tabur, -Hamidiye camisinin karşısında ki köşeden Beşiktaş caddesi kenarında da- fesli Zuhaf denilen Arnavut alayından bir tabur ve en sonda topçu taburu ile istihkâm ve inşaat bölükleri.

(1) Doğrudan doğruya Sultan Hamid'in hayat ve mukadderatı ile alakadar olan bu bölükler hakkında -sırası gelince- malûmat vereceğiz.

Yine saltanat kapısından itibaren aşağı doğru inerken sol tarafta, ikinci fırka nişancı alayından bir tabur, başta bandosu olmak üzere bahriye silâhendaz taburı ve bahriye müfrezesi caminin köşesinden itibaren Beşiktaş caddesi kenarında birinci fırkaya mensup tabur...

Caminin arkasındaki yokuşlu yolda da, ikinci fırkadan iki tabur...

Süvari bölükleri; caminin karşısındaki Talimhane meydanında ve fesli zuhaf taburunun arkasında.

Caminin etrafı bu suretle ihata edildikten sonra, cami avlusunda da şu tertibat alınırdı:

Avlu kapısından girince sağ taraftaki köşede ve saat kulesinin dibinde muzıkaî hümayun denilen Sultan Hamid'in şahsî bandosu ile hademi şahane efradı dururdu. kapıdan itibaren camie kadar sağ ve sol taraflara vükelâ, yaveri ekremler, kıdem ve rütbe sırasile selâmlık defterine dahil olan paşalarla miralay ve kaymakamlar dizilirlerdi. Bunların tertip ve tanzimine, İncirliköylü Hasan Paşa memurdu. Bundan dolayı Hasan Paşaya, Paşalar onbaşı derlerdi.

Bu dizilerden sağ taraftakinin arkasında, selâmlık resmi ne iştirak eden bir bölük jandarma ile bir müfreze polis durur, sol taraftaki dizinin arkasında da selâmlığı temaşa etmek için gelen saray ve vükelâ kadınlarının kupa arabaları bulunurdu... Namaz vaktinden yarım saat kadar evvel gelen bu arabalar polis nezareti altında cami avlusuna girer ve bir hizaya dizilirlerdi. Arabalar durur durmaz derhal hayvanlarla okları çıkarılır, camiin arka tarafına götürülür. Ekserisi Bender fabrikası mamulâtından olan bu kupa arabalarının kapalı camları ve yarıya kadar indirilmiş perdeleri arkasında, başları ve göğüsleri inciler ve pırlantalarla müzeyyen sultan ve saraylılar, bir taraftan selâmlık resmini temaşaya hazırlanırken, diğer taraftan da, köpük gibi beyaz ve şeffaf yaşmaklarının arasından büküm bük-

lüm taşan kıvrık saçları, mahmur ve füsunkâr gözlerinin şuh ve fattan bakışları nice zavallıların kalplerini yakarlardı.

Bütün hazırlıkların tekmil olduğu teşrifat ve inzıbat memurları tarafından teşrifi hümayun müdürü, Hacı Mahmud Efendiye haber verilir verilmez musahipler tarafından hünkâr arzedilir, hünkâr da eğer hazırlanmışsa arabanın kapıya gelmesi için emir verirdi.

Hünkârın bineceği iki atlı araba haremi hümayun kapısından girerek dairei hümayunun önünde durur. Birkaç dakika sonra Sultan Hamid yanında Burhanettin Efendi olduğu halde bu hususî dairesinden çıkar, arabaya biner, orada elleri göğsünün üstünde kavuşturulmuş bir halde duran Serasker Rıza Paşayı da arabaya davet ederdi.⁽¹⁾

Araba yavaş yavaş yürüyerek harem kapısından çıkar. Orada bütün damat paşalarla saray ricali Sultan Hamidi selâmlarlar ve araba geçtikten sonra arabayı takibe başlarlar. Büyük mabeyin dairesinin karşısında da bütün yaverler dizilmiş bulunur. Bunlar da hünkârı selâmladıktan sonra diğerlerine iltihak ederler.

Araba saltanat kapısından çıkarken tiz bir boru sesi işitilir. Bu, hazırol borusudur.

Bu anda selâmlık mevkiinde bulunan kıt'aların hepsi hazırol vaziyeti alır. Artık bütün o muntakada, bir sinek bile kınadını kımlıdatamaz.

Avlunun kumlarını hışırdata hışırdata yürüyen araba, ellerile selâm duran yaverlerin önünden yavaş yavaş geçer. Tam saltanat kapısına gelir gelmez, ikinci bir boru sadası akseder.

— Selâm dur!...

O zaman kapının tam yanında at üstünde duran Pilevne taburunun iri cüsseli kumandanı Kaymakam Mehmed Bey

(1) Gazi Osman Paşanın vefatından sonra...

ayaklarını üzengilere basar, sağ elile kılıcını çekip sol yumruğunu dizine dayar, gür sesinin bütün kuvvetile verdiği:

— Selââm.. duuurrr!...

Kumandası, dalga dalga havaya yayılarak, uzaklarda akisler yapardı.

Bu anda, Hamidiye camisinin minaresinde ezan başlar. Hünkâr müezzini, Arap Selim'in oynak nağmelerle müessir ve yanık sadası, tiz ve çınlayan dalgalarla yükselir, yükselir.. Aynı zamanda Marşı Hamidi'yi çalan seksen kişilik bandonnn, ahenk ile malâmal, sert mnsikisi üstünde, ilâhî bir kudretle semalara doğru yükselirdi..

Sultan Hamid, namazdan sonra askerin kışlarına avdetini emreder, kendisi de bizzat idare ettiği iki atlı bir birlikte saraya dönerdi.

Bu merasim esnasında en çok yorulan Hacı Mahmud Efendi olurdu. Fakat o, memnün ve müftehbir bir halde sene-lerce bu vazifeyi ifa etmekle beraber daha birçok işlere de koşup yetişirdi.

Onun iştiğal ettiği işlerden biri de saraydan çıkarılan saraylıları evlendirmektir. Sultan Hamid, kocaya varmak isteyen saraylıların arzısını derhal is'af ederdi. Buna da sebep, korku idi. Vaktile genç saraylılardan biri, birkaç defa saraydan çıkarak evlenmek istemiş. Fakat bu ricasını kabul ettirememiş. Nihayet bir gece harem dairesinin bir köşesine ateş vermiş; Sultan Hamid de bundan bir hayli korku geçirmişti... Bn hâdiseden sonra, hünkâr bu gibi ricalara ehemmiyet veriyor ve meseleyi derhal Hacı Mahmud Efendiye havale ediyordu.

Hacı Mahmud Efendi evlendirilecek kızın güzelliğini, saraydaki mevki ve derecesini nazarı dikkate alarak gerek kendi maiyetinde bulunanlardan ve gerek yine saraya mensup olanlardan münasip bir erkek seçtikten sonra kızı, sarayın yanındaki konağa aldırır ve orada nikâhlarını yaptırırdı. Nikâh, bazan

İstinye'de, vapur iskelesine bitişik olan yalısında da icra olunurdu. Bu suretle Hacı Mahmud Efendinin evlendirdiği kızların adedi, iki yüzü mütecavizdir.

Saraydan çıkan kızlardan, hünkârın gazabına uğrıyanlarını evlendirmek epeyce güç bir işti. Bir defa Mahmud Efendi çok müşkül bir vaziyette kalmıştı. Küçüktenberi sarayda büyüyen ve büyüdüğü de Sultan Hamid'in nazarı dikkatini celbeden Dürrüyekta isminde bir kız vardı. bu kız güzel olduğu kadar zeki ve malûmatlı idi. Hünkâr günün birinde onu gözde yapmayı düşündüğü için tahsiline de itina etmişti. Nihayet bir gün geldi ki, artık Sultan Hamid, arzusunu yerine getirmek istedi. Fakat kız, buna şiddetle muhalefet gösterdi. Hattâ Sultan Hamid'in yüzüne karşı:

— Evet, ben bir Çerkezim.. Bir halayık parçasıyım.. Fakat, gözdeliği asla kabul etmem. Eğer beni nikâhla almak istiyorsanız, bunuda istemem. Çünkü sakallı erkeklerden nefret ederim. Benim en büyük gayem, genç ve güzel bir erkeğe varmak-tır, diyecek kadar cüret gösterdi.

Sultan Hamid, bu hakarete kızdı; tahammül edemedi. Acı bir intikam almak istedi. Derhal Hacı Mahmud Efendiyi çağırttı. Meseleyi anlattı. Sonra:

— Bu kızı, artık evimde⁽¹⁾ istemiyorum. Yarın sana gönderiyorum... Buna, koca sakallı, iri yarı bir adam bulup onunla evlendireceksin, dedi...

Ertesi gün kıza birçok eşya ve çeyiz verildi. Mahmud Efendinin hanesine gönderildi. Mahmud Efendi paçaları sıvadı. Adam aramaya başladı. Maiyet çavuşlarından Recep isminde iriyarı bir Kastamonulu buldu. Recebin koskaca bir de sakallı vardı.. Derhal hünkâra arzetti. Bu buluş, Sultan Hamid'in hoşuna giderek Recep çavuşa mülâzim rütbesini verdi:

— Kızı alsın, götürsün.. Memleketinde jandarma zabıtlığı yapsın... Dedi...

(1) Sultan Hamid harem dairesine daima (bizim ev) derdi.

Mülâzim Recep Ağa, hiç ümit etmediği bu saadetten memnun ve şadan bir halde koskoca kalıbına sığamazken, zavallı Dürrüyekta da, Mahmud Efendi konağının üst kat odalarından birinde düşünüp duruyordu. Bir taraftan düğün hazırlığı yapılırken diğer taraftan da nikâh kıyıldı. Nihayet perşembe günü geldi. Kıza gelinlik elbiseleri giydirildi. Elmaslarla süslendirildi. Koltuk merasimi yapılmak için kız konağın alt katına indirildi. Kapının önünde sabırsızlıkla bekliyen, Mülâzim Recep Ağaya da:

— Buyurun.. Denildi..

Mahmud Efendi, kız babası sıfatile orada duruyor ve elinde, usulen kızın beline bağlayacağı kuşak bulunuyordu. Kapı açılıp da Recep Ağa içeri girer girmez, Dürrüyekta gözlerini kaldırdı, baktı. Bu, iriyarı, saçlı sakallı mülâzimi görür görmez, düştü; bayıldı... Vaziyet, çok hazindi. Hakikaten bir inci kadar güzel ve bibedel olan bu kıza acımamak mümkün değildi. Derhal kızı ayıltılar. İradei seniyenin bu merkezde olduğunu kızcağıza anlattılar. Zeki kız vaziyeti kavradı. Belki de -göstereceği sekinetle- Sultan Hamid'in kalbinde bir nedamet hissi uyardıracağını zannetti:

— Pekâlâ, kismetim bu imiş, memnuniyetle kabul ediyorum, dedi.

Dürrüyekta, cidden isabet etmişti. Çünkü Recep Ağa, ona sadık ve muti bir zevç oldu. Beraberce gittikleri Anadolunun hücre köşesinde, Dürrüyekta kocasını okuttu, yazdırdı. Bu kasabada adama mükemmel bir şekil verdi. Meşrutiyetten sonra, İstanbul'a geldiler. Kadıköy'de yerleştiler. İki kızları oldu. Bugün, bunlardan biri, İstanbul mekteplerinden birinde muallimdir.

Sultan Hamid, en sevgili gözdelelerinin mukadderatını halletmeyi de Mahmud Efendiye havale ederdi. Yine küçükken saraya alınmış, büyüdükçe hüsnü ve mümtaziyeti artmış olan Fehime isminde bir kız vardı. Sultan Hamid bu kızı pek çok sever ve ona müstesna bir samimiyetle muamele ederdi. Hattâ bir gün elindeki küçük bir altın kutuyu Sultan Hamid almak istedi. Fehime, nazlanarak vermedi. Aralarında şakadan bir mücadele başladı. Bu esnada Fehime Sultan Hamid'in serçe parmağını çekti. Kazaen yerinden çıkardı. Hünkâr, şiddetli bir ızdırıp içinde kıvranmaya başladı. Fehime korkusundan düştü, bayıldı. Fakat Sultan Hamid, o anda çektiği acıya rağmen koştu, kolonya getirdi. Fehimenin yüzüne serpti. Ayılıttıktan sonra, kendisine kızmadığına dair teminat verdi.

Sultan Hamid, Fehime'nin cazibesine yabancı kalamıyor, o büyüdükçe hünkârın alâkası da artıyordu. Nihayet bir gün geldi ki: Hazinedar ustalardan biri Fehime'yi bir köşeye çekti.

— Efendimiz seni almak istese varır mısın? dedi.

Fakat Fehime, yerinden sıçrayarak ve gözlerini açarak:

— Şakin senin bu sözlerini Efendimiz duymasın.. Vallahi, gazaba uğrarsın.. Sen bilmiyor musun ki, o benim babamdır. Hiç insan, bugün baba dediğine yarın koca der mi?

Cevabını verdi; zekâsının mahirane bir manevrasile vaziyetini çok iyi idare etti... Gözde, ikbal ve belki de kadın olmayı şüphesiz Fehime de isterdi. Fakat onun gözü sarayda değil, Şehir de idi.

Sultan Hamid, Fehimenin bu cevabını sekinetle karşıladı. Fakat sonra da artık sarayda tutmadı. Sultanlara lâıyık çeyiz eşyası ve binlerce liralık mücevherat vererek Mahmud Efendinin konağına yolladı.

Mahmud Efendi, bermutat bu vazifesini de büyük bir dırayetle ifa etti. Fehimeyi, hünkâr yaverlerinden Ahmed Paşa isminde bir zat ile evlendirdi.

Lâkin Fehime, mes'ut olamadı. Bir müddet sonra Paşadan ayrıldı. Aynı zamanda Vereme de tutulmuştu. Tekrar saraya kabûlünü rica etti fakat hastalığı buna mâni oldu. Maamafih, Hünkâr, Hacı Mahmud Efendiye emir verdi. Fehime konağa nakledildi. Üst katta kendisine bir oda verildi. Zavallı kız burada bir mım gibi eriyerek söndü, gitti...

Bu kızı, Hacı Mahmud Efendi de pek çok severdi. Hattâ onn evlâdı manevî itti haz etmişti. Fehime, bilâvaris vefat ettiği için bütün eşya ve elmasları -şer'an- Sultan Hamid'e intikal etti. Fakat hünkâr bunları istemedi. Hepsini Hacı Mahmud Efendiye verdi.

* * *

Sultan Hamid'in bendegânu içinde en garip bir hayat tarzı yaşayan, Hacı Mahmud Efendidir. Sarayda, Sakallı Mahmud Fehim ve vesaire gibi herkesin nefretini kazanmış adamları idare etmekle ve bilhassa bunların verdikleri jurnalları Sultan Hamid'e vermekle meşğul olan Hacı Mahmud efendi, konağında da daima Mektebi hukuk mecelle muallimi ve Fatih camisi müderrislerinden Musa Kâzım Efendi ve Mahmud Esat Efendi ve saire gibi ilim adamlarile düşüp kalkardı. Malûmdur ki bu zatlar, Sultan Hamid'in istibdat ve seyyiat devrinde bile hürriyetperverlikleriyle tanınmış mümtaz şahsiyetlerdi.

O devirde birer mektep hocasından başka bir şey olmıyan bu zatlar, meşrutiyetin ilânından sonra en yüksek makamları ihraz etmişler; Musa Kâzım Efendi Şeyhülislâmlık, Mahmud Esat Efendi de Defterhane Nazırlığı mevkiine geçmişlerdi. Onu bu suretle iki cephele görenler, kendisine Sansar Mahmud derlerdi.

Gündüzleri akşama kadar konağında oturarak en hür düşünceli nlema ile dinî, ahlâki, tasavvufî bahislerin münakaşası-

le meşgul olan bu adam, akşamları saraya gittiği zaman muhtelif hafiye şebekelerinden gelen kucak kucak jurnalları alır ve doğruca hünkâra takdim ederdi. Fakat; kendisini çok yakından tanıyan ve her halde sözlerine itimat caiz olan dürüst bazı saray erkânının rivayetine nazaran, hemen her gün bu jurnallara bakar:

— Acaba, yine kimin ocağını söndürmek istiyorlar, der ve içini çekermiş..

Bir gün, yine Sultan Hamid'e bir deste jurnal götürmüştü. O esnada da bir meseleden dolayı Sultan Hamid pek evhamlı, endişeli dakikalar geçirmekte imiş. Aralarında uzunca bir muhavereden sonra Mahmud Efendinin sesi yükselmiye başlamış. Ve nihayet:

— Aman efendim; nedir bu çektiğimiz.. İllâallah, artık... Ne kendin rahat ediyorsun.. Ne de bize rahat veriyorsun... Sen ne kurşundan öleceksin.. Ne kumbaradan... Günün birinde, evhamına kurban gideceksin vesselâm... Diye bağırmuş.

Kapının önünde bu sözleri işiten bendegân, biribirlerinin yüzüne bakarak:

— Eh.. Artık efendi hapı yuttu... Diye fısıldaşırlarken, boğuk boğuk Sultan Hamid'in sesi duyulmuş:

— Bağırma... Sus.. Dışardan işitecekler, diyormuş..

Muhakkak olan bir şey varsa, o da Hacı Mahmud Efendinin Sultan Hamid'e daima itidal tavsiye etmesidir. Buna binaendir ki Sultan Hamid, en tehlikeli jurnalları onun vasıtasile tahkik ve tetkik ettirirdi. Eğer verilen jurnalın aslı varsa Mahmud Efendi ne yapar yapar jurnal edilen adamı affettirmeye, eğer buna muvaffak olamazsa, mümkün olduğu kadar ucuz kurtarmaya çalışır ve daima buna muvaffak olurdu.

Katiyyen mektep görmemiş bir adam olmakla beraber gayet selis ve tath bir kitap okuma tarzı vardı. Buna binaendir ki

İsmet Beyle nöbetleşe- geceleri hünkâra kitap okurdu. Sultan Hamid'e tarih merakı veren odur. Daima Osmanlı devletinin teşekkülü ne ve o devrin Türklerine dair yazılmış tarihleri tercih eder ve bunları sultan Hamid'e okuyarak dinlemesini tavsiye eylerdi. Sultan Hamid, bir korku neticesi olarak Dağıstan alayını lâğvettikten sonra, nefsinin muhafazasını Arnavut ve Araplara tevdi etmekle kalmamış, Karadağlı ve Hırvatlardan mürekkep bir muhafaza bölüğü teşkil etmeyi düşünmiye başlamıştı.

Bir gece Mahmud Efendi hünkâra tarih okuyormuş. Okuduğu fasıl da, Süleyman Şah ve Ertuğrul devrine, o devirde şarktan garbe göçen Türk aşiretlerine aitmiş ve Mahmud Efendi birdenbire durmuş.

Sultan Hamid, birdenbire başını yastıktan kaldırarak sormuş:

— Ne durdun?

— Bakın efendim, aklıma ne geldi... Artık bu eski Türklerden, saffet ve şecaatini muhafaza eden yalnız bir Karakeçili aşiret kaldı. Onlar da bereket versin, şehirlere, kasabalara girmiyorlar.. Dağ başlarında eski göçebe hayatını yaşıyorlar da ondan... Malûm ya, seneden seneye Söğüt'e gelirken, büyük ceddiniz, Ertuğrul'un kabrini ziyaret ederler.

Sultan Hamid, birdenbire yattığı yerden sıçramış.. Yatağının içinde oturmuş...

— Hacı...

— Efendim?..

— Bak aklıma ne geldi?.

— Buyur efendim.

— Ben bir muhafız bölüğü yapmayı düşünüyordum ya?

— Evet efendim.

— Bu adamlardan yapsam ne olur?.

— Ne olacak, pek isabet olur.. Etrafına birtakım arabı, çorabı tophıyacağına...

— Sabah olur olmaz, Seraskere haber gönderdi. Derhal süvari alaylarını aratsın. Karakeçili aşiretine mensup nekadar efrat varsa, hepsini buraya yollasın...

— Ferman efendimin..

Ertesi sabah, süvari alayları altüst oldu, arandı, tarandı. Yüz on iki neferle üç zabıt bulundu. Zabıtlardan biri, yüzbaşı Ali Ağa, diğeri mülâzım Deli Mehmed Efendi. Üçüncüsü de yine mülâzım Mustafa Efendi... Bunlar, derhal Yıldız sarayına nakledildiler. Ve Söğütlü bölüğünün esasını teşkil ettiler. Hepsi de pırlanta gibi saf ve temiz olan bu Türkler, Yıldız sarayının bütün levis ve mefsedeti içinde senelerce yaşamakla beraber, saffeti ezeliyelerinden hiçbir şey katbetmediler. İstıtrat olarak şunu da kaydedelim ki, bunlardan -bilâhare yüzbaşı ve bölüğün kumandanı olan- Deli Mehmed Efendi, millî mücadele harbinde ve Yunanlıların ileri hareketinde Çakmak çetesi namile bir çete teşkil etmiş, bir hayli yararlıklar göstermiştir.

* * *

Mahmud Efendinin çok garip tabiatleri vardı. Evinin birçok işlerini kendi görür, en ehemmiyetsiz bir işi gördürdüğü adamlara bile mutlaka az çok bir ücret verirdi. Rüşvet aldığı, işitilmemiştir. Hattâ, vezir olan Paşalardan birinin Vezaret mensurunu Sultan Hamid onunla göndermiş Paşa da bu teveccühden pek memnun olarak Mahmud Efendiye kıymettar pırlantalarla müzeyyen bir iğne hediye etmiş. Mahmud Efendi bu hediyeği getirmiş, Sultan Hamid'in önüne koyarak:

— Bunu almasaydım, kabalık olacaktı. Halbuki ben, senden başka kimsenin elinden bir şey alamıam. Bunu, sana takdim ediyorum. Ne yaparsan yap, demiş.

Tabîdir ki Sultan Hamid bundan çok memnun olmuş, iğneyi kendisine iade etmiş...

Mahmud Efendi, hazinei hassadan aldığı maaşı kat'iiyen mutfak masrafına karıştırmaz, bu parayı harem takımının elbise, çamaşır ve sair ihtiyaçlarına sarfederdi. Sultan Hamid, kendisine sık sık ihsanlarda bulunmakla beraber Bayazıt vakfının kitabetini uhdesine tevcih etmiş, manavlar kâhyalığını da ona vermişti.

Bunlardan oldukça mühim bir para alırdı. Bu paraların bir kısmile şurada burada birtakım iratlar almakla beraber mühim kısmını da, kıymettar kitaplar toplamağa ve bir kütüphane yapmağa tehsis etmiştir. Mahmud Efendinin unutulmayacak bir iyiliği varsa; ilme, tarihe, tasavvufa ait dört bin cilt kitap toplaması ve bu kitapları da Yahya Efendi dergâhına vakfederek orada bir kütüphane tesisine sebep olmasıdır.

* * *

Çok hayrete şayandır ki Sultan Hamid'in bu derece itimadına mazhar olan bu adam bile defaatle jurnal edilmiştir. Hakında verilen en son jurnal 317 (1900) senesi ramazan bayramı arefesinin gecesine müsadiftir. O esnada Hacı Mahmud Efendi şeker hastalığından muztarip bir halde konağında yatıyordu. Sultan Hamid'e jurnallar yağmıya başladı: Fehim Paşanın avnesi tarafından verilen ve Fehim tarafından hulâsa edilerek hünkâra takdim edilen bu jurnallarda, Hacı Mahmud Efendinin hastalığının asıl ve esası olmayıp, bayram alayında vukubulacak suikast esnasında Zati şahanenin yakınında bulunmama için hastalık uydurduğu, hatta tarafı şahaneden istifsarı hatır zımnında gönderilen doktorları bile iğfal eylediği iddia olunuyordu. Bunlara pek o kadar ehemmiyet vermiyen Sultan Hamid, arife gecesine aldığı bir jurnalla, fikrî müâzenesini kaybetti. Bu jurnal şu mealde idi:

“Bir hayli zamandanberi Mabeyni hümayuna gelmiyen ve her nedense, zâtı şahaneleri hakkında gizli bir işbirar besliyen Hacı Mahmud Efendi kullarının bugün Büyücadada görüldüğü ve bu görünmemenin de, ihbar olunan suikast meselesile alâkadar idüğü hasbessadaka maruzdur.

Jurnal, Sultan Hamid’e gece yarısına doğru verilmişti. Ertesi günü bayramdı. Tahkikat icrası, müşkül olacaktı. Buna binaen Sultan Hamid derhal irade etti:

— Hacı Mahmud Efendiye haber gönderin. Ölüm döşeğinde bile olsa, yarın bayram alayında bulunacak...

Hacı Mahmud Efendiye bu irade tebliğ edildiği zaman, bitkin bir halde yatıyor; ateşler içinde yanıyordu. Böyle olmakla beraber, sabahleyin güç hal ile resmî elbiselerini giydi. Arabasına bindi. Beşiktaş camisine gitti. Yolda, baygınlıklar geçirmişti.

Kollarına girdiler. Mahfili Hümayuna çıkardılar... Sultan Hamid onu bu halde görünce müteessir oldu. İltifatta bulundu. Aynı zamanda son jurnalın ne gibi bir esasa istinaden verildiğini Fehim’den sordurdu. Tahkikat yapıldı. Meğer, hafiyeleler, meşhur Hüseyin Hâmit Beyi adada görmüşler. Mahmud Efendiye benzetmişler. Derhal telleyip pullıyarak o jurnalı vermişler.

Hacı Mahmud Efendi, bu hâdiseden on üç gün sonra vefat etti. Uzun müddet Yıldız Sarayında bulunduğu için bir ilim müessesini idare eden bir zat, Hacı Mahmud Efendi hakkındaki sualimize şu cevabı verdi:

— Ne efendisine, ne de halka karşı hain değildi.

YUSUF RIZA PAŞA

İşte Sultan Hamid'in en çok itimadını kazanmış, en mühim ve mahrem işlerde kullanılmış olan bir sima daha...

Rıza Paşa, Petriç hanedanından Mestan Ağa isminde bir Arnavut beyinin oğlu olup İstanbul'da doğmuştu. Annesi tarafından Mahmud Nedim Paşaya akrabalığı vardı.

Büyük Reşit Paşanın himaysine mazhar olarak Pariste tahsil görmüş; kısa bir müddet Babîâli, tercüme kaleminde bulunduktan sonra Paris sefarethanesine kâtip ve başkâtip olmuş, bu suretle siyasî hayata karışmıştı. Esasen bu meslekte büyük bir istidadı vardı. Zeki, güzel konuşur ve büyük bir kuvvei iknaiyeye malikti. Fransızca'yı ana lisanı gibi öğrenmişti.

Atina, Petersburg, Tahran sefaretlerinde bulunmuş ve hünkârın gözüne girmişti. Eğer diplomasi hayatında kalmış olsaydı, şüphesiz bu meslekte mühim bir iz bırakacaktı. Fakat. Onun mutaassıp bir alevî ve bektaşî olması, diplomasi hayatına veda etmesine sebep olmuştu. Okuyucularımız, bu sebebi garip bulacakları cihetle hulâseten izah edelim.

Rıza Paşa, her mecliste, her vesile ile Bektaşiliğin faziletini ileri sürer; ve ehli beyte karşı müfrit bir muhabbet ve taraf-tarhık arzederdi. İran sefirliğine tayin olunduğu zaman, hislerini doya doya inkişaf ettirecek bir muhit bulmuştu. Bir taraftan resmî ve siyasî işlerle meşgul olurken, diğer taraftan da tam bir İranlı Caferî gibi yaşıyordu. O esnada Muharrem ayı gelmiş, Tahran'da muazzam matem âyinleri yapılmaya başlamıştı.

Rıza Paşa da, arkasına siyah bir gömlek giydi. Tıpkı basit bir iranlı gibi bu âyine iştirak etti... O zaman Sadarette Âli Pa-

şa bulunuyordu. Bunu haber alır almaz, fena halde hiddetlen-di. Sünnî mezhebini temsil eden Devleti Aliye sefirinin bu ha-reketini, hem hükümetin siyasetine muhalif, hem de şahsen haysiyetsizlik telâkki ederek Paşayı derhal İstanbul'a istedi. Yerine, başka sefir gönderdi. Bu hâdise üzerine Rıza Paşa bir hayli seneler açıkta kaldı.

Sultan Hamid tahta çıktığı zaman, etrafını ihata edenler-den biri de Mahmud Nedim Paşa idi. Nedim Paşa, akrabasın-dan Rıza Paşayı Sultan Hamid'e tanıttı. Rıza Paşa, daha ilk mülâkatta Sultan Hamid'in nazarı dikkatini celbetti. O es-nada Ruslarla hoş geçinmek icap ediyordu. Uzun müddet Pe-tersburgta bulunan ve Rus siyasetinin iç yüzüne vâkıf olan Rı-za Paşa, muhtelif vesilelerle bu hususlara dair verdiği malû-mat ve izahatla hünkârın daha gözüne girdi. Az zaman zarfın-da Sultan Hamid'in Siyasî Müşaviri derecesine geldi.

Hünkârla aralarında o kadar büyük bir hususiyet teessüs etmişti ki, Yıldız bahçesindeki büyük havuzda, beraberce san-dalda gezerlerdi. Rıza Paşanın belli başlı meşguliyeti, Rusya ve Romanya sefarethanelerindeki mesaili idare etmek, Bulgaris-tan işlerine zararsız bir mecra vermekten ibaretti. Aynı zaman-da:

Vükelâ ve Sadrâzamlar aleyhinde verilen bazı mühim jur-nallar hakkında izahat almak için konaklara da gider; tahkika-tının neticesini, Sultan Hamid'in hoşuna gidecek bir surette arz-ederdi. Ya Paris sefiri veyahut hariciye nazırı olmak için pek çok çalışmış ve hattâ bir hayli fırladıklar çevirmişse de muvaf-fak olamamıştır.

Sultan Hamid, ekseri hususî bendegânına yaptığı gibi ona da mühim bir mevki ve makam vermemiş Muhacirin Komis-yonu Riyaseti gibi sönük bir makamda bulundurmakla bera-ber, muhitinden ayırmamıştır.

RAGIP PAŞA

Sultan Hamid'in cülûsunun ilk senelerinde, saray erkânını teşkil edenler, kabasada cahil adamlardan ibaretti. buna binâen Ragıp Paşa gibi zeki, üç lisana aşına, güler yüzlü, yakışıklı, düzgün söz söyler bir genci görür görmez; Sultan Hamid derhal mabeyinciliğe kabul etti. Ragıp Paşa, Sultan Hamid'e takdim edildiği zaman yalnız değildi. İki arkadaşı daha vardı. Biri Hüseyin Kâzım Bey, diğeri de Mehmed Kâmil Bey... Bunların üçü de o sene mektepten parlak şهادetnamelerle çıkmışlardı. Kâzım Beyle Kâmil Beyi kitabet hizmetine ayıran hünkâr -o zaman henüz Bey olan- Ragıp Paşayı, doğrudan doğruya hususî hizmetine almıştı.

Ragıp Paşa Sultan Hamid'in meşrep ve mizacını, sarayın muhit ve cereyanlarını birdenbire o kadar inceliklerle kavradı ki, az zaman zarfında hem hünkârın takdir ve teveccühünü, hem de saray erkânı arasında bir mümtaziyet kazandı.

İlk zamanlar muhtelif işlerde, iradeler tebliğinde kullanılan Paşa, hafiyeliğin yavaş yavaş artmasında ve saraya jurnallar yağmıya başlamasından sonra tahkikat işlerine bakmıya memur oldu. Kendisine mabeyin dairesinin تنها bir köşesinde küçük bir daire verildi. O, bu تنها köşeye çekildi. Hünkâr tarafından havale olunan jurnalları tetkik ediyor; icap edenleri saraya getiriyor; bunları sorguya çekiyordu.

Ragıp Paşa, daha ilk günden bu vazifeyi nefretle karşılamıştı. Tetkik ettiği jurnalların, ekseriya garaz veyahut ihtirasa müncer olduğunu gördükçe kalbinde jurnalcılara karşı derin bir kin ve gayız duyuyor; boşboğazlık veyahut düşünesizlikle söylenen bir sözden dolayı jurnal edilenleri de kurtarıyordu.

Onu en çok sinirlendiren şey, tertip edilmiş vak'alardı. Bir jurnalın aksi sabit oldu mu, derhal onun mürettibini celbedi-

yor, hakarete bulunuyor, tokathıyor; hattâ, su sürahisini kavriyarak kafasına vurduğu da vaki oluyordu.

Hattâ bundan dolayıdır ki işi gücü önüne geleni jurnal etmekten ibaret olan Halil Bey isminde biri, bu hallerinden dolayı Paşayı erbabı fesada hâmilikle itham ederek Sultan Hamid'e bir jurnal vermiş, Sultan Hamid de bundan şüphelenerek mabeyincisini uzun uzun sorgulatmıştı. Fakat Ragıp Paşa, Sultan Hamid'in mizacına göre şerbet vererek büyük bir maharetle kendini kurtarmış ve yine eski mevki ve kudretini ele almış.

* * *

Sultan Aziz'in katli meselesinden dolayı tevkif olunan Mithat Paşa, Yıldız sarayında isticvap olunurken, Sultan Hamid Ragıp Paşayı da sorgulama heyetine ithal etmişti. Ragıp Paşa, en ziyade bu meselede Sultan Hamid'in gözüne girmiştir. Sultan Aziz'in katledildiğine ve bu meselede Mithat Paşanın da en büyük âmil olduğuna kanaat hâsıl ettiği için Mithat Paşayı isticvap ederken, daima bu kanaatle hareket etmiş ve sorduğu sualler ehemmiyetle Sultan Hamidi memnun etmişti...

Bu hâdise, Ragıp Paşanın büsbütün ikbal ve nüfuz kespetmesine sebep oldu. Sultan Hamid artık onun zekâsına o derece itimat ediyordu ki en muğlâk işlerde mutlaka ondan fikir alıyordu.

Fakat, Ragıp Paşanın bütün bu işlerde gözü yoktu... Ne, önünde yerlere kadar eğilerek tabasbus gösterenler, ne göğsünü süsliyen sırmalar ve elmaslı nişanlar ve ne de parlak unvanlar, bunların hiçbirisi paşayı tatmin etmiyordu. Onun yegâne zevki ve gayesi, para kazanmak, zengin olmaktı. Bin adet çil lirayı, koskoca bir nazırlık mevkiine tercih ediyordu. Buna binaen bir taraftan istintak meseleleriyle meşgul olurken, diğer ta-

raftan da para kazandıracak işler peşinde geziyordu.

Herkesin amal ve efkârını, istidat ve ihtisasını pek çabuk keşfeden Sultan Hamid, Ragıp Paşanın da bu temayülâtına vâkıf olur olmaz, ondan bu suretle de istifade etmeyi düşündü. Devlet namına vukubulan satın alma işleriyle alâkadar olmasını emretti. İşte, Ragıp Paşanın o mühim servetinin esası budur.

Bir gün, paşanın arkadaşlarından ve mabeyin erkânından üç zat, kendi odasına misafir gelmişlerdi. Oturuyor, şundan bundan konuşuyorlardı. Söz, para kazanmak meselesi etrafında dolaşıyordu. Bu üç zattan mabeyin kâtibi Cevat Bey sordu:

— Bu kadar parayı kolaylıkla nasıl kazanıyorsun?

Ragıp Paşa, bilâ perva cevap verdi:

Azizim!.. Bu, bir zekâ ve beceriklilik meselesidir. Bakınız, ben parayı nasıl kazanırım... Meselâ, Bazı Seraskerî Krup fabrikasından top mübayaa edecek... Malûm ya, fabrikanın İstanbul'da bir vekili vardır. Bu vekil makama davet edilir, uzun uzun pazarlığa girişilir, nihayet bir fiyat takarrür ettirilir. Bu fiyat Serasker Paşaya bildirilir. Serasker, fahiş bulur. Kararlaştırılan fiyattan bir miktar daha tenzilât yaptırır. Nihayet meselâ şu kadar topun iki milyon liraya mübayaası kararlaştırıldığına dair Babiâli'ye bir tezkere yazdırır... Meclis günü bu tezkere okunur. Muvafık görülür. Mazbatası yapılır. Bu mazbata, bir tezkerei resmiye ile Mabeyni hümayuna gönderilir... Zatı Şahane mazbatayı okur. Fiyatı yüksek bulur. Bir miktar daha tenzilât yaptırılması için mazbatayı Babiâli'ye iade eder. Oradan da tekrar Babıseraskeriye gider. Vekil çağırılır. İradei seniyenin hükmü infaz edilmiş olmak için biraz daha, meselâ yüz bin lira kadar bir tenzilât yaptırılır.

Fakat bu tenzilât Babiâli'ye yazılırken, fabrika vekilinin bu işe pek güç muvafakat ettiği, hattâ bu yüzden fabrikanın âdeta ziyana girdiğinden şikâyet eylediği de ilâve olunur. Yeniden bir mazbata tanzim edilerek saraya gönderilir.

Hünkâr bu mazbatayı tetkik ettikten sonra bana verir... Ben derhal fabrika vekilini çağdırırım. İzzet ve ikram ederek görüşürüm. Gerek Babıseraskerînin ve gerek Babîâlî'nin, artık on para bile tenzil ettirilemez dediği bu işte ne yapar yapar, hiç olmazsa iki yüz lira daha fiyatı indirtirim... İşte bu, devlet ve millete karşı bir hizmet değil mi?..

— Fakat bu işte sizin kazancınız?

— Haaa... Asıl mesele orada... Fiyatın yüksek olmasından dolayı suya düşmek istidadını gösteren bu iş, nihayet benim elimle halledilmiş olur. O zaman benim gösterdiğim gayret ve itilâfperverliğe mükâfaten bana bir hediye verilir.

— Meselâ?...

— Meselâ, iki yüz bin lira...

—

— ... Veyahut.. Bir ecnebi şirketine bir şimendifer imtiyazı verilecek değil mi?.. Şirket, Nafia Nezaretile uzun uzadıya müzakerata girer. Şimendifer hattının beher kilometresine.. Mese-lâ, senevî on bin frank teminat akçesi verilmesi kararlaştırılır. Sadaret vasıtasile arz edilir... Teminat miktarı nezdî şehriyari de çok görülür. Tenzilât icra ettirilmesi irade buyrulur. Yeniden müzakere başlar. Kilometre başına beş yüz frank indirilir.

Efendimiz bunu da fazla bulur. Artık bir frank daha bile indirilmesi imkân olmadığı Nafia Nezaretinin tezkeresinde ve meclisi hası vükelâ mazbatasında kat'iyetle yazılmış olan bu iş, bana havale buyrulur. Şirketin vekilini celbederim. Evrakı gösteririm. Hesaplar yaparım. Onu iknaa çalışırım. Bir hayli tenzilât icrasına muvaffak olurum. Buna mukabil de yüz bin lira kadar bir mükâfat alırım... Allah için söyleyiniz... Ben müdahale etmemiş olsam, devlet her işte yüz binlerce lira ziyana girecek..

Cevdet Bey, Ragıp Paşanın sözlerini, itirazla karşıladı:

Ragıp Paşa derhal bu itirazları reddetti. Bu fikirleri kabul etmek istemedi. Aralarında bu yüzden mühimce bir münakaşa zuhura geldi.

* * *

Fakat.. Ragıp Paşanın günler geçtikçe sarayda da rakipleri çoğalmıya başladı. Bilhassa Arap İzzet saraya geldikten sonra -birçokları gibi- Ragıp Paşanın da pabucu dama atıldı... Paşa, bundan memnundu. Ona, ne makam ve ne de memuriyet lâzımdı. O sadece, işlerinin yürümesini istiyordu.

Artık gündüzleri şöylece bir sarayı dolaşıyor, bir iki saat kadar odasında oturuyor, ondan sonra, Beyoğlunda Rumelihanının altındaki yazıhanesine gidiyor. Tenha bir köşeye çekiliyor. Haydar Bey isimindeki zeki ve genç kâtibini karşısına alıyor. Mütemadiyen çalışıyor ve kazanıyordu.

* * *

Muazzam servetine rağmen Ragıp Paşa pek sade gezer, pek iptidai bir hayat yaşırdı.

Kıyafetine hiç itina etmezdi. Odasına girer girmez başından fesini çıkarır, bir tarafa atar, çalışmıya başlardı. O esnada Hünkârdan haber gelirse, telâşla kalkar, ya bir kanapenin arkasında veyahut bir dosyanın altında toz toprak içinde kalmış olan fesini gelişigüzel başına koyar; redingotunu ilikler, huzura koşardı. Sultan Hamid kaç defa onu:

— Ragıp!.. Bu ne hal!. Senin kıyafetinden alimallah canım sıkılıyor, diye takdir etmiş..

Ve kaç defa da esvapçıbaşı İlyas Beyi çağırarak:

— Baksana şunun kıyafetine.. Bari benim feslerimden bir fes.. Arkasına da giyecek bir şey ver, diye lâtife etmiştir.

Aile efradı biraz kalabalık olmakla beraber, yaşayış tarzına göre, on, on beş odalı bir konaktan veyahut sayfiyeden fazlasına lüzum görmeyeceği zannolunurken, Paşanın Bostancıda muazzam bir şato yaptıрмаğa başladığı şayi oldu. Şayia büyüdü. Nihayet saraya kadar aksetti. Sultan Hamid, buna pek okadar ehemmiyet vermedi... Fakat bu azametli bina tamamen yapıp bittikten sonra hünkâra bir jurnalla bir fotoğraf verildi:

[Saraylarla rekabet eden bu bina, Almanya İmparatoruna satılmak için yaptırılmıştır.] denildi. Sultan Hamid, derhal binanın plânını istedi. Tetkik etti. Bir hükümdarın ikamet edebileceği şekilde göremedi. Fakat Ragıp Paşa gibi basit yaşayışlı bir adamın gerek nefsi ve gerek ailesinin rahatı için böyle külfetli bir bina yaptırmasına da hiçbir mâna veremedi... Paşayı çağırttı. Uzun uzun tahkikat yaptı. Paşa, zekâsı ve harikulâde derecede bulunan kuvvei iknaiyesi sayesinde bu işten güçlükle yakasını kurtardı.

Yine bir defa Paşa çok büyük bir tehlike geçirmiş ve şimdiye kadar görülüp işitilmeyen bir tarzda tehdit edilmişti... Paşanın üç kardeşi vardı. O, bunların üçünü de saraya yerleştirmiş ve kendilerine mühim mevkiler temin etmişti. Biri mabeyin doktorlarından Müşür Arif Paşa, diğeri Hazinei hassa hukuk müşaviri, Rütbei balâ ricalinden Raif Bey, üçüncüsü de Cemil Paşa... Bu üç kardeş, nail oldukları bu büyük ve dolgun maaşlı mevkileri kâfi görmiyerek üçü birleştiler ve Ragıp Paşanın servetinden birer hisse istediler. Paşa, dışından tırnağından arttırarak, vücade getirdiği paradan on para bile veremeyeceğini söyleyince bunlar;

— Pekâla.. Bak, biz senden nasıl alıyoruz, dediler ve derhal Adliye nezaretine müracaat ederek bir istida verdiler. Bu istidada:

[Biraderimiz Ragıp Paşa, Mektebi Mülkiyeden çıktıktan sonra, Hazinei Hassadan tahsis olunan üç bin kuruş maaşla

Mabeyinci oldu. Zati Şahane kendine her ay ayrıca yüz lira veriyormuş. Mabeyinde istihdam olunalı şu kadar sene olmuştur. Evvelâ, buradan aldığı maaş hesap edilsin. Sonra da, bugüne kadar ailesinin sarfettiği para da hesap olunsun. Görülecektir ki, başbaşa gelecektir. Halbuki biraderimizin bugün büyük bir serveti vardır.

Bunu nereden bulmuştur? Kimden almıştır?. Bunların membaini gösterebilir. Gösteremediği takdirde, demek ki bu paralar, babamızdan intikal etmiş ve biraderimiz tarafından da gaspolunarak hakkımız ketmedilmiştir. Binaenaleyh, davamıza bakılmasını ve bizim de hakkımız olan bu servetin aramızda müsavaten taksim olunmasını talep ederim.] diyorlardı.

Vaziyet, çok nazikti. Büyük bir skandal çıkacak ve Adliye koridorlarından taşacak olan dedikodu, Avrupalara kadar gidecekti. Ragıp Paşa, istidanın suretini alarak derhal Sultan Hamid'e müracaat etti.. Yana yakıla vaziyeti anlattı. Sultan Hamid'in en zayıf damarlarını okşadı.

Hünkâr araya girdi. Beher kardeşine kırkar bin lira verdi. Bu suretle bu işin de önüne geçildi.

* * *

Ragıp Paşa, ekseriya, Sultan Hamid'in ahval ve harekâtını ve hatta bazı verdiği iradeleri bile tenkit etmekten çekinmezmiş. Pek fazla cüretkâr olmamakla beraber, icap ettiği zaman büyük cüretler de gösterirmiş.

Bir kurban bayramı günü Dolmabahçe sarayında bayramlaşma merasimi yapılmaya başlamıştı. Bütün salon, Vükelâ, Vüzera güruhile dolu idi. Sefirlerle aileleri, bu muhteşem merasimi seyrediyorlardı. Birdenbire o koca bina, ilâhî bir kudretle sarsılmaya başladı.. Koca yekpare camlar, büyük bir gürültü ile zangırdıyor; kubbeye asılı olan avizenin billûrları şangır

şangır birbirine çarpıyor; tavan ve duvarlar, ayrılacak gibi çatırdıyordu. Bir saniye evvel, Sultan Hamid'in huzurunda derin bir hürmet ve tazim ile el bağliyerek saf saf duran vükelâ, devlet ricali, erkânı askeriye ve saire, şimdi Allahın bu azamet ve kudreti karşısında birdenbire şaşırarak birbirine karışmışlar ve sanki bir anda Sultan Hamidi unutuvererek kaçışmaya başlamışlardı.

Deniz tarafındaki pencerenin önünde duran Doktor Ferik Namık Paşa, kılıcının kabzasile büyük yekpare cama şiddetle vurdu. Cam korkunç bir şangırtı ile kırıldı. Namık Paşa, kendisini bahçeye attı... Camın kırılması Namık Paşayı müteakip birkaç kişinin daha pencereden kendisini atması, büyük avizenin, tavanı çökertecek gibi sallanması üzerine salonda bir panik başladı. tahtı hümayunun yakınında duran Serasker Rıza Paşa ile diğer bazı mukarripler, her türlü teşrifat ve tazimatı unutarak Sultan Hamid'e yaklaştı.

Bunlardan biri:

— Aman efendimiz.. Kubbe şimdi çökecek.. Kaçalım... diye yalvardı...

Sultan Hamid'in rengi, bembeyaz kesilmişti.. Mütereddit ve şaşırmuş bir vaziyetteydi. Bu teklif üzerine birdenbire yerinden kalktı. Yan taraftaki kapıya doğru iki adım attı.. O zaman Ragıp Paşa, Sultan Hamid'in önüne atıldı:

— Aman padişahım.. Ne yapıyorsun.. Bu kadar bir sarsıntı ile tahtı saltanatı bırakıp kaçmak nasıl olur?.. Senin şanına yakışan, cesarettir.. Diyerek kollarını iki tarafa açtı.

Bu ikaz karşısında Sultan Hamid kendini topladı. Geri dönerek, bir elile tahta yaslandı. Diğer elile de kılıcına dayanarak yüksek sesle:

— Çabuk ezan okunsun.. Herkes, olduğu yerde dursun, demeye mecbur kaldı...

Zelzele, çabuk geçmişti. Şimdi bir taraftan ezan okunuyor, diğer taraftan da koridorlara dağılanlar yavaş yavaş ve korka korka salona dönüyor, muyede merasimine devam olunuyor-du.

Sultan Hamid, birdenbire korkuya tâbi olarak gösterdiği telâştan dolayı nâdim olmuştu. Muayede merasimi bittikten sonra derhal Ragıp Paşayı çağırttı:

— İnsanlık hali bu.. Nasılsa, boş bulunduk.. Beni ikaz ve irşat ettiğine pek çok memnun oldum. Teşekkür ederim, dedi ve mühim miktarda ihsan verdi. Aynı zamanda kendisine firar tavsiye edenleri de güzelce takdir etti.

* * *

Ragıp Paşa aleyhinde pek çok sözler söylenmiştir. Birçokları onun zülmü itisafından bahsetmişlerdir. Bu rivayetlere nazaran Paşa, siyasî maznunları isticvap ederken onlara cürümlerini söyletmek için yalnız dayak atmakla iktifa etmez.. Koltuklarının altına sıcak yumurta koyar, kaba etlerine kızgın şiş saplar, kelpetenle tırnaklarını söktürür, küçük bir çekiçle dişlerini kırar, mangal kömürü yaktırarak bunun zehirli gazleriyle, inat edenleri sersemletir ve söyletirmiş.. Bu iddiaları teyit ve tevsik eden bir delil mevcut değildir. Ragıp Paşanın -bizzat, itiraf ettiği üzere- yalnız bir adama fenalığı dokunmuştur ki o da, Mektebi Sanayi Muhasebecisi Halil Beydir. Ragıp Paşa, bu adamı isticvap ederken fena halde sinirleşerek önündeki sürahiyi kaldırıp kafasına vurmuş ve neticede de İstanbul'dan teb'it edilmesine sebep olmuştur.

Ragıp Paşanın en bariz hususiyeti, fevkalâde basit gezmesi ve büyük servetine rağmen, akıllara hayret verecek derecede tutumluluk göstermesidir.. Bir gün, saray erkânından bir zatın, beyaz keten mendille burnunu sildiğini görünce dayanamış:

— Ne yapıyorsun yahu.. Bu ne rezalet... Hiç keten mendille burun silinir mi?.. diye bağırmış..

O zat bu garip tenkitten şaşırarak:

— Gayet tabiidir. Ter, ipekli mendille silinir... Burun da keten mendille silinir, diye cevap vermesi üzerine Ragıp Paşa başını iki tarafa salıyarak:

— Yazık, azizim.. Sana çok acıyorum... Senin iflâh olacağın yok. Bu gidişle sen, günün birinde iflâs edeceksin, diye mukabele etmiş.

Sultan Hamid'in hal'inden sonra, saray istibdadiyle alâkadar olanlar birer birer toplanarak hapsedilirken, Ragıp Paşayı tanıyan bir balıkçı reisi kendisine müracaat etmiş:

— Paşam, istersen seni kaçırayım, demiş...

Şuna buna yapılan bazı şiddetli muameleleri işittiği için bu teklif Paşaya mülâyim gelmiş:

— İyi amma.. görüyorsun ya.. köşkün her tarafı abluka altında. Buna imkân yok ki... Demiş...

Reis, buna cevap vermiş:

— O işi bana bırakın. Bütün mesuliyeti deruhte ediyorum. Ben sizi deniz tarandan kaçırırım ve Kızkulesi açığında bulunan bir İngiliz şilebine teslim ederim, demiş.

Paşa, bu teklifi birdenbire kabul etmiyerek:

— Bu gece düşüneyim, yarın cevap veririm, diye mukabele etmiş...

Ertesi gün gelen reise de aynen şu sözleri söylemiş:

— Düşündüm, taşındım.. Kaçmak için bir sebep bulamadım. Davacılarımı beklemeyi ve onlarla muhakeme olmayı tercih ediyorum. Binaenaleyh, ben, kaçmıyacağım...

Ve, hakikaten kaçmadı. Diğer bazı Sultan Hamid bende-gânile beraber Midilli adasına sürgün edildi. Ragıp Paşa, ora-

da da boş durmadı. Diğer menfiler, âtlı bir hayat geçirirlerken, o ticaret işleriyle meşgul olmaya başladı. Piyasada mevcut olan zeytin yağlarıyla sabunları topladı. Bunlarla mühim iktisadî oyunlar oynadı ve o menfa (sürgün) hayatında da para kazandı.

Fakat taliin çok garip bir cilvesidir ki bu kadar servetü sâ-man, Paşayı bir gün bile mesut etmemiş.. hayatın her türlü zevklerinden ve hazlarından tamamen mahrum bir halde ömür geçiren Ragıp Paşa, nihayet teverrüm ederek (vereme yakalanarak) o muazzam köşkünün muzlim bir odasında hayattan göçmüştü.

SECCADECİ BAŞI

İlk Seccadecibaşı, Hasan Efendi Sultan Hamid'in eski emektarlarından. Efendisini pek çok sever ve her vesile ile emniyet ve itimadını celbederdi. Nitekim, bu uğurda hayatını feda etmiş ve çok feci surette can vermiştir.

Bu adamın başlıca vazifesi, Sultan Hamidi hamama sokmak ve yıkamaktı.. Bir sabah Sultan Hamid, bermutat hamama gelmiş, soyunmaya başlamış. Hasan Efendi de hemen ipekli futasını önüne kuşanmış, her zaman olduğu gibi efendisini önüne oturtup yıkamaya hazırlanmıştı. Tam o anda kapı vuruldu, fevkalâde müstacel diye içeriye bir jurnal uzatıldı... Hasan Efendi jurnalı aldı. Hünkâra takdim etti. Sultan Hamid, jurnalı okur okumaz, evvelâ, banyonun içini dolduran ve buram buram dumanları çıkan sıcak suya ve sonra da Hasan Efendinin yüzüne baktı. Müteessir ve öfkeli bir hal alarak tekrar giyinmeğe başladı... Hasan Efendi, şaşırarak sordu:

— Yıkanmıyacak mısın şevketlim?..

Sultan Hamid müteredit ve dargın bir tavırla cevap verdi:

— Hayır, ben yıkanmıyacağım. Sen de önündeki futanı çıkar; hamamdan beraber çıkacağız. Hiçbir şeye elini sürme. Hele, banyodaki suya hiç dokunma. Suyu tahlil ettireceğim.

Hasan Efendi işi anladı. Kaşlarını çatarak ciddî bir vaziyet aldı:

— Suyu mu tahlil ettireceksin Padişahım.

— Evet.. Bugün yıkanacağım suyun zehirlendiğini ihbar ediyorlar.

O zaman Hasan Efendi, fevkalâde müteessir oldu. Sene-lerdenberi Sultan Hamid'e karşı beslediği sadakatın bu suretle şüpheyi düşmesinden mütevellit bir teessürle hemen banyonun yanına atılarak avuçlarını suya daldırdı, hem avuç avuç içmeye hem de:

— Bu su mu zehirli.. Bu su mu zehirli... Alçak herifler.. Nihayet bunu da uydurdular ha.. Bak bakalım padişahım. Bu su mu zehirli, diye haykırmıya başladı.

Sultan Hamid, bu sadık bendesinin kaynar suları, avuç avuç içtiğini görünce hemen koşmuştu, onun bileklerinden tuttu.

— Ne yapıyorsun... Mideni haşlıyacaksın, diye daha fazla içmesine mâni oldu.

Ve artık, Hasan Efendinin bu sadıkane muamelesinden mahcup olarak tekrar soyundu. Yıkanmak için onun önüne oturdu.

Hasan Efendi, bu kaynar suların boğazını, midesini ve barsaklarını haşlamasından mütevellit ıstırap Efendisinden saklıya saklıya onu yıkadı, hamamdan çıkardı. Fakat kendisi gittikçe fenalaşarak, düştü bayıldı... Hemen doktorlara haber verildi. Bir sedîye içinde evine naklölunarak tedavi edildi. Lâkin yapılan tedavi faydalı olmadı ve seccadeci başı birkaç gün sonra feci bir surette can verdi.

Sultan Hamid bu hâdiseden fevkalâde müteessir oldu. Bu jurnalı vereni cezalandırmakla beraber Hasan Efendinin -mabeyin kâtiplerinden olan- oğlu Rifat Beyle damadı Hakkı Beyi vesair ailesi efradını muhtelif suretlerde taltif etti... Hasan Efendi Sultan Hamidi yıkarken ekseriya nasihat verirdi:

— Padişahım., Bu heriflerin sözlerini inanma. Şu dört günlük dünyayı başına dar etme... Senin en büyük düşmanın bu heriflerdir. Hele bir, zor görsünler bak.. En evvel seni bu herifler terkederler.. Allah göstermesin, başına bir felâket gelecek olsa, bunlardan bir tanesini bile etrafında göremezsın, dermiş.

Hasan Efendinin vefatından sonra vazifesi, İzzet Beye tevdi olunmuştu.

İzzet Bey cuma selâmlıklarından sonra tekke ve medreselerde kurban kestirir, fıkaraalara sadaka tevzi eder, bazan da mühim maruzata vasıtalık eylerdi.

ÜÇ MABEYİNCİ

Saraydaki vazifeleri noktasından calibi dikkat olan üç mabeyinci daha vardı ki bunlardan biri Arif Bey'di.

Arif Bey Mektebi Mülkiyeden birincilikle çıkmış ve 1302 (1885) tarihinde Sultan Hamid'in mabeyinciliğine kabul edilmiştir. Zeki adamdı. Güzel Fransızca bilirdi. Hafızası çok kuvvetli olduğu için, iradeleri aynen ve harfiyen tebliğ ederdi. Aynı zamanda çok temiz gezer ve zarif kıyafetile daima Sultan Hamid'in hoşuna giderdi.

Gitgide Hünkârın fevkalâde teveccühünü kazandığı için 1304tarihinden 1311 senesine kadar sarayın en nüfuzlu ricali meyanında bulunmuştur. Eski başkâtip Süreyya Paşa ile araları pek iyi idi. Arif Bey bazı mühim meselelerin tahkikine de

memur olurdu. O zaman hakkında tahkikat yaptığı adamları kurtarır ve hattâ onların behemehal ihsanı şahane ile taltifini temin ederdi.

Rakipleri, bunu çekemediler. "Arif Bey bilvasıta borsada Hava oyunu ile meşgul oluyor. Halbuki bundan maksat, ecne-bilerle temas etmek ve onlara birçok menfaatler temin eyle-mektir" diye müteaddit jurnallar verildi. Sultan Hamid, evve-lâ bu jurnallara inanmadı. Fakat jurnalların adedi arttıkça onun kalbinde de bir şüphe uyandı. Arif Beye karşı soğuk dav-ranmıya başladı.

Bu esnada haremi humayunda bir hâdise oldu. Sultan Hamid'in ikinci hazinedarı -burada ifşası caiz olmıyan bir se-bepten dolayı- Konya'ya nefyolundu. bu hazinedarın biri Ah-med Şevket Paşa, diğeri de Ahmed Rıza Paşa isminde iki bi-raderi vardı. Sultan Hamid'in hususî yaverlerinden olan bu iki zat, aynı zamanda Arif Beyin de eniştesi idi. Bu iki genç paşa, sık sık Sultan Hamidten ihsan alırlar ve Beyoğlu âlem-lerinde mümtaz bir zevk hayatı yaşarlardı. İki de çok şık ve zarif giyinirler, parlak üniformaları ve mütenasip vücutleriyle Beyoğlu muhitinde herkesin nazarı dikkatini celbederlerdi... Hemşirelerinin birdenbire Konya'ya teb'it edilmesi üzerine bunlar da derhal gözden düştüler. Bu hâdise, o tarihlerde ye-ni yeni parlamıya başlıyan Çerkes Sakallı Mehmed, Tatar Şa-kir ve Fehim gibi birtakım adamların eline iyi bir fırsat ver-miş oldu. Bir alay hafiye, Rıza ve Şevket Paşaları takibe ko-yuldu.

Bir Pazar akşamı, Ahmed Rıza Paşa Tokatlıyan'ın kapısın-dan çıkıyordu. Birdenbire karşısında Fehim Paşayı buldu. Fe-him Paşa, cüretkâr bir tavırla Rıza Paşanın karşısında durdu. Ortada hiçbir sebep ve bahane olmadığı halde çirkin bir küfür savurdu.

Birdenbire neye uğradığını bilmiyen Rıza Paşanın şaşkın-

lığından istifade ederek üzerine atıldı. Paşanın suratına iki tokat şaklattı... Paşa, yüzlerce ecnebi karşısında maruz kaldığı bu mânasız hakaretten müteessir olarak hemen kılıcına davrandı. Fakat bir anda etrafını alan Fehim Paşanın adamları tarafından yakalandı.

Rıza Paşa, ağlıya ağlıya evine geldi. Biraderi Şevket Paşa ile kayınbiraderi Arif Beye haber gönderdi. Üçü, başbaşa verdiler, vaziyeti düşündüler. Sultan Hamid'e şikâyetle karar verdiler.. Sultan Hamid, bu şikâyetle sükût ile mukabele etti. Mütecavizi tecziye etmediği gibi müştekiye de hiçbir cevap vermedi.

Şu hal de gösteriyordu ki, artık paşalar, tamamen gözden düşmüşlerdi.

Bu aralık, yine bir hâdisе zuhura geldi. O esnada hükümet bir borçlanma yapıyordu. Sadrazam Cevat Paşa, bu istikraz işinin husul bulması için her şeyi hazırlamış ve Sultan Hamid'e bir izin isteme tezkeresi yollamıştı.

Bu gibi mühim maruzatın iradesi, yirmi dört saatten fazla geciktirmemek usul ve teamül iktizasından iken, aradan kırk sekiz saat geçtiği halde Sultan Hamid'in bu istizana cevap vermemesi Cevat Paşanın nazarı dikkatini celbetti. O esnada Kırk-kilise telgrafhanesinden Paris'te mukim A.L.R. adresine şöyle bir telgraf çekildiği de Sadrazama haber verildi.

[İstikraz işinin müsaadesi istihsal olunmuştur.]

Cevat Paşa, ikinci bir istizan tezkeresi yazdı. Bu telgrafın kopyesini tezkireye raptetmekle beraber nihayetinde:

Mahrem olarak cereyan eden bu muamelenin şüyu bulması ve henüz iradesi Babiâli'ye tebliğ edilmeden böyle bir telgrafın Parise keşide olunması cidden calibi dikkattir diye şedit bir lisan kullandı.

Başkitabet vasıtasile arzedilen bu tezkere üzerine, bütün

şüpheler Arif Bey üzerinde temerküz ettirildi. Arif Bey iradei seniyeyi saklamak ve bundan kendisine büyük bir menfaat hissesi istihsaline çalışmakla itham edilerek Sultan Hamid'in sinirleri harekete getirildi. Hünkâr, Arif Beyi huzura celbederek bizzat isticvap etti. Arif Bey her ne kadar kendisini müdafaaaya çalıştı ise de her şey aleyhine çevrildi. Sultan Hamid, - belki de kanaati hilâfına olarak- artık sarayda barınamıyacağını ve belki de feci bir iftiraya kurban olacağını anladı. Eniştele-rile birleşti. Aralarında verilen karar mucibince bir pazartesi günü akşamı Mesajeri maritim vapurlarından birile üçü birden Marsilya'ya firara mecbur kaldı.

Sultan Hamid firar haberini alır almaz, fena halde kuşku-landı. Senelerdenberi maiyetinde bulunan ve vazifezi itibarile kendisinin bütün esrarına vâkıf olan Arif Bey gibi bir adamın Avrupaya firar etmesi kolayca hazmolunamazdı. Bahusus Arif Beyin Avrupadaki düşmanlarile birleşmesi ve aleyhinde çalış-ması ihtimali de vardı. Buna binaen Sultan Hamid derhal yu-muşak bir tavır aldı. Araya birçok vasıtalar koyarak Arif Beyle eniştelelerinin İstanbul'a avdetini temine çalıştı.

Bir hayli uğraşıldıktan sonra Arif Beyle enişteleleri İstan-bul'a getirildi. Diğer firarilere iltihak etmedikleri için her üçü de Sultan Hamidten iltifat gördü. Arif Bey, tekrar vazifesine devamı başladı. Fakat eskisi gibi mühim işlere karıştırılmadı. Bütün vazifesi cuma selâmlıklarında ecnebi misafirlere selâmı şahane tebliğ etmek vesaire gibi basit işlere münhasır kaldı.

Sarayda iki genç mabeyinci daha vardı ki bunlardan biri de Bekir Bey'di... Bekir Bey, 103 (1886) senesinde Mektebi Mül-kiyeden parlak bir surette şehadetname almış ve buna binaen mabeyinciliğe kabul edilmişti. Fransızca bilirdi. Zekâ ve dir-a-yeti orta derecede idi.

Bu da jurnalcılıkla iştigal etmemiş, kimseden rüşvet alma-mış ve sarayda bulunduğu müddet zarfında kendi halinde ya-

şamıştır. Orta halli bir adam olduğu için Sultan Hamid kendisini pek basit işlerde kullanırdı.

Bekir Bey, hükümetin idare tarzından memnun değildi. Buna binaen samimî ahbablarile görüştüğü zaman daima vaziyeti tenkit ederdi. Günün birinde aklına esti, Umuru devleti ıslah için Sultan Hamid'e bir lâyiha verdi. Lâyiha, biraz sert lisanla yazılmış ve Sultan Hamid'e karşı tenkitkâr bir lisan kullanılmıştı...

Hünkâr buna öfkelen-di. Bekir Beyi azil ve belki de nefye-decekti. Fakat araya Arif Bey girdi. Arkadaşına şefaati etti. Sultan Hamid'in gayzının önüne geçti... Bu hâdiseden sonra Bekir Bey evinde ikamete memur edildi. Bir daha meydanda görünmedi. Bir müddet sonra da cinnet geçirdi.

Mabeyinci Emin Beye gelince: Bu zatın da saraya intisap etmesi, ancak zekâ ve irfanı sayesinde... Emin Bey, aslen Dağistanlı olup Marsilya'da ikamet ederdi. Bir aralık mühim bir sinir buhranına tutulduğu için doktorlar, kendisine uzun bir seyahat tavsiye etmişlerdi. Emin Bey Marsilya'dan kalktı. Japonya ve Orta Asya'da büyük bir seyahat yaptıktan sonra İstanbul'a geldi.

Bir müddet ikamet etmek istedi... O zamanlar henüz böyle büyük seyahatler yapan insanlar az olduğu için İstanbul'da görüştüğü bazı kimselerin nazarı dikkatini celbetti. Bunların teşvikiyle bir seyahatname yazdı ve o zaman Maarif Nazırı olan Münif Paşaya yolladı.

Paşa, bu seyahatnameyi okudu. Çok enteresan buldu. Ve derhal Sultan Hamid'e takdim ederek intişarına müsaade istedi.

Seyahatname, Sultan Hamid'in de pek hoşuna gitti. İlk defa olarak Japonya'yı gören, Orta Asyanın çöllerinde seyahat eden bu Müslüman seyyahını görmek ve onu bizzat dinlemek için saraya celbetti. Emin Beyi huzuruna kabul ederek uzun uzun söyledi ve dinledi. Sonra da onun zekâ ve irfanından is-

tifade etmek için kendisine mabeyincilik verdi.

Emin Bey, sarayda bulunduğu müddet zarfında tamamen bitaraf yaşamıştır. Ne jurnalcılık etmiş ve ne de yolsuzluklarda bulunmuştur. Yalnız, kuvvetli Fransızcasıyla Sultan Hamid'e romanlar yazmış; biraz da inşaat işleriyle meşgul olmuştur. Böyle olmakla beraber onu da çekememişler ve muhtelif şekillerde Sultan Hamid'e jurnal etmişlerdir. Bir aralık Hünkârla aralarında bir soğukluk hâsıl olmuşsa da bunun Emin Beye büyük bir zararı dokunmamıştır.

TAHİR PAŞALAR

Büyük Tahir Paşa, Sultan Hamid'in şehzadelüğinden beri hizmetinde bulunan hususî bendegânlarından. Herkesi, kabiliyetine göre işlerde kullanmayı bilen Sultan Hamid, padişah olur olmaz Tahir Paşaya da tüfekçibaşılık vazifesi vermişti. Bu adam cahil, basit ve görgüsüz bir Arnavuttu. Buna rağmen efendisinin ruhunu ve hissiyatını o kadar iyi anlamıştı ki, bu her zekâyâ müyesser olan bir keyfiyet değildi. Buna binaen Sultan Hamid nefsinin muhafazasını ona tevdi etmekle beraber her sözüne itimat eder ve hattâ birçok işlerde onun tavsiyesile hareket eylerdi.

Tahir Paşa, tok sözlü bir adamdı. Mevki ve ikbal hırsile verilen jurnallara pek kızardı. Onun için bazan, bu dedikodulardan hâsıl olan öfkesini Sultan Hamidten çıkarır ve acı sözlerle hafiyeler aleyhinde bağırır, çağırırdı.

Saraydaki dairesinin kapısı herkese açık olduğu halde, ev yıkan ve hanüman söndürmekle ikbal kazanmaya çalışan ah-lâksızlardan hiçbirini dairesine yaklaştırmazdı.

Tahir Paşanın sarayda pek büyük imtiyazı vardı. İzin istemedен Sultan Hamid'in odasına girer ve en mühim şeyleri bi-

lâperva arzederdi. Yegâne kusuru hemşerilerine karşı çok hi-mayekâr davranmasıdır. Sarayın en şımarık bir unsuru olan tüfekçi Arnavutlar, herkese karşı sert ve kaba muameleler gösterdikleri halde kimse bunlardan şikâyet edemez ve şikâyeti de aklından geçirmezdi.

Tahir Paşanın Sultan Hamid'e karşı olan rabıta ve muhabbeti o derece fazla idi ki, efendisine âdeta perestiş ederdi. Onun en büyük zevki; etrafına toplananlara Sultan Hamid'in şehzadelğine ve hususî hayatındaki fevkalâdeliklere dair menkibeler söylemekti. Sultan Hamid'e karşı küçük bir hizmette bulunmak bile onu fevkalâde sevindirirdi.

Bir gün Tahir Paşa, haremi hümayun kapısının önüne gelmiş, orada duran tüfekçilerle konuşuyordu. Birdenbire bahçede, Çit kasrına çıkacak yoluş tarafında bir gürültü koptu. Başını çevirdi, baktı. Siyah elbiseli, siyah melon şapkalı bir adam koşa koşa geliyor, birkaç kişi de bu adamı koşarak takip ediyordu. Şapkalı birdenbire döndü. Elindeki rovelverle kendisini takip edenlere ateş etmiye başladı. Orası birdenbire karıştı. Şapkalı, her taraftan bir ateş çemberi içine alındı. Birkaç saniye zarfında kurşunlar ve kamaralarla parçalandı. Bu adam bir İtalyan anarşisti idi. Yaptığı iş ise tabîi mecnunane bir hareketti.

Tahir Paşa, namlusunun ucundan duman tüten büyük Karadağ tabancasını sallıya sallıya bu adamın parçalanmış cesedinin yanına geldi. Dudaklarında memnun bir tebessümle muraldanarak:

— Mori... İşte bugün yediğimiz ekmeği hakkettik, dedi.

Tahir Paşanın muavini, Küçük Tahir Paşa denilen yine bir Arnavuttu. Genç, güzel, yakışıklı bir adam olan Küçük Tahir Paşa, çok cesurdu. Bu da Sultan Hamid'in pek büyük emniyet ve teveccühünü kazanmıştı. Buna binaen Sultan Hamid Çeşmi Dilber ismindeki kıymetli bir kalfasını Tahir Paşaya nikâhla vermişti. Hünkârın bu kadar muhabbetine nail olmakla bera-

ber Tahir Paşa kat'iyen şıarmamıştı. Herkese karşı büyük bir nezaket ve hürmetle muamele eder, birçoklarının zorla sevgisini celbeylerdi. Bu da, Büyük Tahir Paşa gibi mütevazı ve göze batmıyan bir hayat yaşar, jurnalcılardan daima uzaklara kaçardı.

Sultan Hamid cuma günleri Hamidiye camisinde namaz kılarken, Tahir Paşa, aşağı kata inilecek merdivenin üst kattaki basamaklarında oturur; namaz bitinceye kadar hem sigara içer, hem de efendisini beklerdi...

1313 (1895) senesi Muharrem ayının on ikinci günü Sultan Hamid'e bir jurnal vermişler, Merdivenköyündeki bektâşi dergâhında âyinicem vesilesile mühim bir içtima aktolunduğunu ve bu içtimada Küçük Tahir Paşanın da bulunduğunu ihbar etmişlerdi. Sultan Hamid bu jurnalı okuduktan sonra, takdime tavassut eden Hacı Mahmud Efendiye dönmüş:

— Al Hacı.. Bu jurnalın aslı yoktur.. Evvelâ, Tahirden böyle bir şey beklemem. Sonra da bektâşiler bir araya toplandıkları zaman bol bol rakı içerler. Kimsenin etlisine, sütlüsüne karışmazlar. Tahkik etmeye bile değeri olmayan bu jurnalı, ver de hıfzetsinler, demişti...

Diğer bazı tüfekçilerin yaptıkları şımarıklığın mes'uliyeti bunların âmirleri olan bu iki şahsiyete yükletilmezse, Sultan Hamid sarayının bu iki rüknü de, kirli girdaptan yakalarını temiz olarak kurtarmış addolunabilir.

DİĞER BENDEGÂN

İdare işlerine tesirleri olmamakla beraber bazı idare memurlarına Velinimetlik etmiş olan bazı simalar daha vardı. Bunlardan Kilercibaşı, Osman Bey'in odası sarayın oldukça işlek bir makamı idi. Osman Bey, pek o kadar okuyup yazması

olmıyan bir adam olmakla beraber, kendini göstermeyi bilirdi. Sofrasında daima çeşitli ve leziz yemekler bulunduğu için oldukça mühim zevattan mürekkep olan misafirleri hiç eksik değildi. Bayram ve kandil günleri behemehal Osman Bey ziyaret edilir; bu vesile ile de Sultan Hamid'e bazı istirhamnameler takdim edilirdi.

Sultan Hamid sarayının en nazik simalarından biri de İkinci esvapçı İlyas Bey'di. Bu zat, aslî vazifesinden başka hiçbir şeye karışmaz ve bilhassa jurnalcıların yanına kat'ıyyen yanaşmazdı. Başlıca vazifesi Hünkârın elbise ve çamaşırlarını tedarik etmek ve bir de Yıldız tiyatrosunu idare eylemektir.

Sarayın kirli cereyanlarından uzak yaşayan ve kendisini tanıyanlar arasında pek temiz bir hatıra bırakanlardan biri de eski Kahvecibaşı Halil Bey'di. Boyabat'ın saf Türklerinden olan bu zat ta Sultan Hamid'in şehzadelik zamanındanberi yanında bulunan hususî bendegândandı. Ne kimsenin canını yakmış ne de kimseden on para rüşvet almıştı. Efendisine riyasız bir muhabbet ve merbutiyeti vardı. Son zamanlarında bir gün kahve takdim ederken eli titremişti. Bunu hisseden Sultan Hamid'in:

— Artık ihtiyarladın Halil Ağa... Emniyet ettiğin birini yetiştir de, sen biraz rahat et...

Demesi üzerine, pek çok müteessir olmuş.. Yerine biraderi Ali Beyi yetiştirmekle beraber yine hayatının son günlerine kadar efendisinin hizmetinde bulunmuştu. Vefatından sonra yerine geçen Ali Bey de aynı mesleği takip etmiş.. Efendisine karşı müfrit sadakat ve merbutiyet hisleri beslemekle beraber riyakârlıktan ve jurnalcılara âlet olmaktan fevkalâde içtinap etmiştir.

Ali Bey gençliğine ve tam mânasile saf bir köylü olmasına rağmen iffet ve istikameti sayesinde Sultan Hamid'in çok büyük emniyet ve itimadını kazanmıştı... Sultan Hamid'in hususî hayatına karışanların içinde Ali Bey unutulmaz bir simadır.

Yüz binlerce ve belki de milyonlarca liralara ihsan alan, göğüsleri sırmalar ve pırlantalı nişanlarla parıl parıl parlayan binlerce Sultan Hamid bendesi; velinimetlerinin sukutundan sonra birer köşeye çekilerek biriktirdikleri bu gayri meşru servetleri, hiçbir ar ve hicap duymadan tıkr tıkr yerler ve ferih, fahur yaşarlarken, Ali Bey efendisinden ayrılmamış.. Onu Selâniğe kadar takip etmiş.. Onunla tekrar İstanbul'a, Beylerbeyi sarayına gelmiş, senelerce efendisinin mahpusiyet hayatına iştirak eylemişti. Tarihin ne garip cilvesidir ki, en büyük nimetlere garkettiği binlerce bendegâna malik olan Sultan Hamid; Beylerbeyi sarayında son nefesini verirken, muhitinde bulunan sadık kadınlarla iki sevgili musahibinden başka, yalnız bir tek bendesi bulunuyordu. O da, Kahvecibaşısı, Ali Bey...

SULTAN HAMİDSARAYININ ZULÜM VE SEYYİAT ÂMİLLERİ

Şimdiye kadar yazdığımız satırlardan da anlaşılıyor ki Sultan Hamid'in eski bendegâni saray entrikalarından uzak yaşamış ve hattâ saray muhitinin kirliliğine de karışmamışlardır. Bazılarının idare işlerine az çok müdahaleleri olmakla beraber seyyiatlarını örtecek derecede hasenatları da vardır.

Bizzat Sultan Hamid de itiraf etmiştir ki, Mahmud Nedim Paşanın adamları saraya ayak bastıktan sonra bu muhit, bir levs ve fesat ocağı halini almıştır.

Sultan Hamid'in ilk Başkâtibi Sait Paşanın, Yıldızda vücutta getirdiği mektebin ilk talebeleri bu adamlar olmuşlardır. Fakat, şeytanette gösterdikleri istidat, az zaman zarfında hocalarını bile solda sıfır derecesinde bırakmıştır.

Bunlardan, -Mahmud Nedim Paşanın uşaklığından Sultan Hamid'in musahipliğine yükselen- biri vardı ki devlet idare-

resine karşı en evvel bir tasallût şebekesi kurmuştu. Fıtraten zeki ve kurnaz olan bu adam, muhtelif dairelerin rüesasını himayesi altına almıştı. Bunlar vasıtasile birçok entrikalar çevirir ve müracaata mecbur bırakarak devlet dairelerini bir irat ve akar haline getirirdi. Bu âdi uşak parçasının, vüzera, vükelâ ve hâlâ ricalinden olmak üzere yüzlerce bendegânı vardı. Emrine muhalefet eden veyahut hürmette kusur eyliyen olursa, bir satırılık jurnalla onu azil ve nefyettirmek işten bile değildi. Her ne şekilde ve her ne miktarda olursa olsun bir adamdan para almak, bu şımarık adam için âdeta bir illet halini almıştı. Sarayın eski ve ağırbaşlı adamları nihayet bunu Sultan Hamid'e haber verdiler. Sultan Hamid, şahsına teallûk etmiyen işlere lâkâyet kaldığı için bir müddet aldırmadı. Fakat bir gün geldi ki artık bu hale o da dayanamadı. Çünkü bu adam, Sultan Hamid'in hadsiz ve hesapsız in'am ve ihsanlarına rağmen onun bütün emniyet ve itimadını nihayet on lira mukabilinde satmıştı.

Sarayda, tulumbacıbaşı denilen bir adamın maiyetinde yirmi kişiden mürekkep bir tulumbacı ocağı vardı. Kâmilân Ermenilerden olan bu ocağın adamları, aynı zamanda sarayın hamalları idi. Gerek harem dairesinde ve gerek diğer dairelerde ağır şeyler kaldırılacağı zaman bu adamlar çağırılır, güç işler bunlara yaptırılırdı.

Ermeni vukuatından sonra Sultan Hamid bu adamların derhal saraydan uzaklaştırılmasını ve bunların yerine ahlâk ve etvarı mazbut Kürtlerden alınmasını irade etti.

İradenin hükmü, derhal infaz edildi. Fakat, birkaç gün sonra da Sultan Hamid'e mühim bir jurnal verildi.

Bu jurnalda Ermenilerle tebdil edilen Kürtlerin beherinden onar altın rüşvet alındığı bildiriliyordu. Hünkâr bizzat tahkikata girişti. Kürtlerin birer birer ifadesi alınırken paravan arkasından dinledi. Dinledikçe hiddetlendi. Nihayet hiddetini yenemedi..

— Çağırın şu herifi, dedi ve musahibi huzuruna getirtti.

Evvelâ yüzüne tükürdü ve sonra?

— Daha doymadın mı, aç köpek, diye baston ve tekme darbelerile güzelce tepeledi.. Bu hâdiseden fevkalâde korkan bu musahibin dili tutuldu. Bir müddet lâkırdı söyleyemedi ve nihayet bir sene kadar evinde ve menkûbiyet içinde kaldıktan sonra vefat etti.

Yine Mahmud Nedim Paşanın bendezadelerinden birine - babasının ikbal devresinde- kurenalık payesi verilmişti. Fakat Sultan Hamid daha ilk görüşte bu adamın kabiliyetsizliğini anladığı için bunu o vazifede istihdam etmemiş, sarayda başıboş bırakmıştı.

Yüzünden iğrenç bir uğursuzluk akan, yılan gözüne benzeyen gözlerinde insanı tiksindiren bir zehir kaynayan bu adam babasından aldığı ilhamla derhal kendisine bir iş buldu: - Jurnalcılık..

Derhal kendine bir muhit yaptı ve işe başladı. O tarihten itibaren de Sultan Hamid'e jurnallar yağmıya başladı. Bu jurnalların çoğundaki ihbarat tahakkuk ediyor, bunun için hünkâr da bunlara ehemmiyet veriyordu. Bu jurnalların tahakkuk etmesinin sebebi vardı. Bu menhus herif, evvelâ kendi adamlarile güzelce bir plân tertip ediyor; kimlerin başını ateşe yakacaklarsa o zavallılara birer suretle hulûl ediliyor; kimine okumak için evrakı muzırır veriliyor; kimine de bir iki şahit huzurunda bethahane sözler söyletiliyor; sonra jurnal veriliyor. Plânı tatbik edenler de dahil olmak üzere cümlesi isticvaba sevkonuluyor.

İsticvap esnasında -plânı tertip ve tatbik edenler- acı göz yaşlarla nedamet ederek gûya, meselenin doğrusunu söylüyor ve öteki masum zavallılar da -o devrin tâbiri veçhile- tantuna gidiyorlardı.

Bu şerir, gitgide cüretini ve kuvvetini o kadar arttırmıştı

ki, sevmediği, istemediği bir adamı, iki satırlık bir jurnalla mahvetmek kudretini kazanmıştı. Aynı zamanda İstanbul'un en fazla kâr getiren servet membalarına da el uzatmıştı.

Fakat o, bunu da kâfi görmedi. Daha büyük varidat membalarına sahip olabilmek için büyük bir maliye memuruna bal-dızını verdi. Onunla vâsi bol miktarda iş görmek istedi... Lâkin aradançok geçmeden zevcesile geçinemedi; terketti. Bununla da iktifa etmedi. Bacanağı olan o maliye memuruna:

— Mademki ben zevcemi tatlik ettim. Sen de onun hemşiresi olan haremmini boşa, diye haber gönderdi...

Bilâhare vezir olan bu zat, bu garip ve şunrsuzca teklif karşısında şaşaladı. Kendisi zevcesinden, zevcesi de kendisinden memnundu. Şu halde ne diye karısını boşayacaktı?... Düşündü, taşındı. Teklifi reddetti.

Fakat.. İş bununla bitmedi. Birçok zamanlar, bu tarafın ısrarı, diğer tarafın mukavemeti devam etti. Nihayet, bir akşam alaturka saat iki raddelerinde o zatın Divanyolundaki evinin kapısı çalındı. Hizmetçi kız kapıyı açtı. Tanımadığı bir adam, büyücek bir paket vererek:

— Bunu acele beyefendiye veriniz, dedi ve derhal kapıyı çekti...

Hizmetçi yukarı çıktı:

— Bunu size getirdiler, diyerek paketi beye verdi.

O sırada hanım da geldi. Paketi açacakları zaman dikkat ettiler. saat tıkırtısına benziyen bir ses işittiler. Bey, bundan şüphelendi. Çünkü sabık bacanağının ne ayarda bir adam olduğunu ve ne gibi şeyler yapabilmeye müstait bulunduğunu biliyordu. Paketi telâşla hizmetçiye verdi.

— Çabuk götür bunu aşağı taşığa koy, Sen de yanında durma.. Ben gidip Zaptiye nezaretine haber vereyim, diye gitmiye başladı.

Kız, paketi götürdü. Taşlığa bıraktı. Aradan birkaç dakika geçer geçmez müthiş bir infilâk evi temelinden sarstı. Hepsi birden merdiven başına koştular. Taşlığa baktılar. Oradaki eşya, bin parça olmuştu.

Bu korkunç ses, o civardan tamamen duyulmuştu. Zaptiye nezareti, vak'a mahalline uzak olmadığı için polisler koştu. Tahkikat yapıldı. Böyle bir infilâk aleti o zamana kadar İstanbul'da görülmemişti. Buna, hiçbir mâna verilemedi. Hattâ, meçhul bir şahsın getirerek eve bıraktığına da pek o kadar ihtimal verilmedi. Mesele az kalsın zavallı ev sahibinin üstünde kalacaktı. Adamcağız güçlükle derdini anlattı.

Bu suretle de hainane emeline muvaffak olamıyan o mabeyinci, nihayet İzzet Paşa ile birleşti. Mühim bir maliye meselesini ileri sürerek Sultan Hamid'e müessir bir jurnal verdirdi. Gerek o zatı ve gerek Maliye Nazırı Reşat Paşayı azlettirdi.

Mahmud Nedim Paşa bendegânının saraydaki nüfuz ve kudretleri bir müddet devam ettikten sonra yavaş yavaş sönmeye başladı. Sarayın modası mucibince bunların yerini, daha zeki ve daha becerikli olanlar aldı... Neticeye gelince; bu adamlar saray hayatına veda ederken beheri üçer, beşer milyan liralık birer servete maliktiler. Paralarının büyük kısımlarını Alman bankalarına yerleştirmiştiler. Lâkin, bu mühim servetin bir kısmını sefahatle yediler. Bankalardaki paraları da umumî harp neticesinde kaybettiler. Masum bir milletin, saçıtmedik yetimlerin hakkını gasb eden.. Yalancılık, riyakârlık ve jurnalcılıkla kendilerine ebedî bir istikbal temin edeceklerini zanneyliyen bu adamlar, nihayet akıl ve hayale gelmiyen sefaetlere düştüler. Kendilerini tanıyanların hakareti ve vicdanlarının ısırtabı altında inliye inliye eriyip, gittiler..

Ermeni vukuatından sonra maliye meselelerinin ıslahı için Sultan Hamid bazı esmer zevattan lâ-yihalar istemişti. Lâ-yiha verenlerin arasında Şûrayı Devlet âzasından, Şamlı Holo Paşanın mahtumu, İzzet Bey isminde birinin lâ-yihası nazarı dikkati celbetti. Sultan Hamid İzzet Beyi mabeyne çağırttı. Biz-zat izahat alırken, büyük bir zekâ karşısında bulunduğunu an-ladı.

İzzet Bey, adliyeden yetişmiş, icra ve ticaret mahkemesi reisliği etmiş, kanuna tamamilе vâkîf, maliye işlerinde keskin görüşleri olan bir adamdı. Mülâkat devam ederken, içinden:

— Tam aradığım adamı buldum, diyen Sultan Hamid, mülâkat bittikten sonra:

— Pekâlâ.. Biraz istirahat ediniz, dedikten sonra düşündü ve İzzet Beye şu iradeyi gönderdi:

— Burada kalsın..

İşte Arap İzzet denilen adamın sarayda yerleşmesi ve se-nelerce devletin idare ve siyasetini parmağının ucunda çevir-mesi, şu bir çift sözle başlamıştır.

İkinci mabeyinci ve ikinci kâtip unvanını alan ve bir müd-det sonra rütbei vezarete nail olan İzzet Paşa, bu suretle sara-ya yerleşir yerleşmez, birçoklarının ikbal güneşi tutulmuştu. Velût bir dimağ ve harikulâde bir zekâyâ malik olan İzzet Pa-şa, Sultan Hamid tarafından kendisine tevdi edilen işleri bir anda arzuyu şahaneye muvafık bir şekilde hallediyor; en muğ-lâk işlerin kördüğümelerini kolaylıkla çözüveriyordu.

O zamana kadar Sadrazam Sait Paşanın oyunlarına mu-kabele edebilmek için yorulan, bıkıp usanan Sultan Hamid, şimdi eline Arap İzzet gibi bir zekâ membaı geçirdikten sonra artık müsterih bir vaziyete giriyor, bu iki mahir oyuncuyu kar-şıkarşıya koyup kendi hesabına onları boğuşturarak biraz ne-fes almak istiyordu.

Arap İzzet, büyük mabeyin dairesinin karşısında, küçük, ahşap, daracık bir odaya yerleşti. Bu oda onun hem mesai, hem yatak, hem yemek odası idi. Eski bir yazıhanenin üstünü dolduran yığın yığın evrak arasına gömülüyor, saatlerce nefes almadan çalışıyor, hattâ yemek yerken bile yine evrakı elinden bırakmıyor, geceleri ancak üç dört saat uyuyor, yine çalışıyor, hiç yorulmadan, hiçbir zaaf eseri göstermeden mütemadiyen çalışıyordu.

Onun istirahat zamanı, ancak Huzuru şahanede bulunduğu beş on dakikaya münhasırdı.

Odasına girenler ve onunla konuşmak isteyenler, gayet kısa söylemiye mecburdu. Çünkü sarayın bütün işleri artık onun odasında toplanıyordu... Gün geçtikçe Sultan Hamid'in itimadı, artıyor, artık onunla müşavere etmeden hiçbir irade sadır olmuyordu. Öyle bir gün geldi ki Arap İzzet Nedimi has ve Müşaviri hümayun mevkini kazandı. Vakîa bu tâbirler, açıktan açığa söylenmiyordu. Fakat kulaktan kulağa aksediyordu.

Nihayet bir gün İradei şifahiye tebliğine memur unvanını resmen kazandı. Ve bugünden itibaren de artık Yıldız tepesinde onun ikbal güneşi, bütün mânasile parlamaya başladı.

* * *

Arap İzzet'in bu ikbalini çekemiyen birçok rakipleriyle beraber onu sevmiyenler de vardı. Gazi Osman Paşa ile Serasker Rıza Paşa bu adamı hiç sevmezlerdi. 1313 Yunanharbinin başlayacağı zaman, harbe karar vermek için Sultan Hamid'in geçirdiği tereddüt devresi İzzetin telkinatına atfedilmiş ve hattâ bu harbe mâni olmak için Yunanlılardan üç yüz elli bin altın rüşvet aldığı da söylenmişti. Fakat, Sultan Hamid'in şahsen harpten nefret eden bir adam olduğu nazarı dikkate alınrsa bu rivayeti ihtiyatla telâkki etmek icap eder.

Arap İzzetle en çok uğraşanlar, Edülhüda ile Necip Selim Melhame Paşalardı. Fakat bunlar da Sultan Hamid üzerinde birçok tesir yapmağa çalıştıkları halde, ona hiçbir şey yapamamışlardı. İzzet, cevval zekâsı, metin cerbeze ve talâkati, herkesi her şeyde oyaliyabilen şaklabanlığı sayesinde her ittihamın altından silkinerek kalkıyor, kendisile uğraşan kuvvetleri âciz bırakıyordu.

Sultan Hamid, ötedenberi Hicaz'a bir şimendifer hattı yapmak ve bu suretle de islâm âleminde büyük bir nam kazanmak istiyordu. Fakat parasızlık buna mâni oluyordu. İzzet bunun da çaresini buldu.

Bu işi mümkün olduğu kadar kolaylıkla yaptırabilmek için askerlerden inşaat taburları teşkilini ve para işini temin maksadile de Dünyanın dört köşesindeki islâmların hamiyet ve diyanetine müracaat edilerek iane talep edilmesini teklif etti.

Bu teklif, Sultan Hamid'in hoşuna gitti. Bu hattın inşaa ve ikmaline ait bütün muamelâtı idare etmek için İzzete salâhiyet verdi.

İzzet, meşrutiyetin ilânına kadar, Yıldız sarayının ikinci bir hükümdarı gibi, müstakil ve nüfuzlu bir surette çalıştı. En mühim maliye işlerini idare eden komisyonların başında murakıp sıfatile bulundu. Maliye v Nafia nazırları, âdeta onun emri altında çalışıyorlardı. Eğer, her bal tutanın parmağını yalaması tabii ise; kollarını dirseklerine kadar bala batıran İzzetin, o baldan avuç avuç yemesi de pek tabii idi. Az zaman zarfında üç milyon altın biriktirdi. Bu parayı emin vasıtalarla ecnebi bankalarına yerleştirdi. Yenimahallede bir konak, Adada bir köşk yaptırdı. Haftanın altı gününü sarayda fasılasız bir mesai ile geçirdikten sonra bir gün de konağına gidiyor; her türlü suikast tehlikesinden âzade olmak için demir ıskaralı köprülerle her tarafı tecrit edilmiş hususî odasında, Şamdan getirttiği hanende ve sazandelerin, dilber ve ahu gözlü rakka-

selerin tannan zil sesleri, muhrik yale.. sedaları arasında paşam, eğleniyor.. du.

Arap İzzet, hiçbir zaman âdi jurnalılık vesaire gibi ufak tefek işlerle meşgul olmamıştır. O, münhasıran Sultan Hamid'in bunaldığı dakikalarda imdadına yetişmiş.. bilhassa Sa'it Paşanın nüfuz ve kudretini kırmak, oynamak istediği oyunları akim bırakmak için bütün zekâsını sarfetmiş.. Sultan Hamid'in hadsiz, hesapsız in'am ve ihsanını hakketmek için en son takatini sarfedinceye kadar efendisine hizmet etmiştir.

10 Temmuz 1324 inkılâbında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından mabeyin ricalinden bazılarının saraydan uzaklaştırılması hakkında Sultan Hamid'e müracaat vuku bulmuştu. Sultan Hamid buna fena halde kızmış ve:

— Bu adamlar, benim hususî bendegânıma ne karışıyorlar. Bunları ne hakla benim hizmetimden uzaklaştırmak istiyorlar? Bu, açıktan açığa Hukuku saltanata tecavüzdür.

Hele İzzet Paşaya gösterilen husumetin mânasını anlamıyorum. Bu adam, daima benim irademle hareket etmiştir.

Ben, Hicaz şimendiferi gibi büyük bir eseri İzzet Paşanın mütemadi gayreti ile meydana getirdim. Şimdi, ortada bence hiçbir sebep olmadığı halde bu adamı nasıl terkedeyim.. Niçin tecziye eyleyim?..

Diye bu teklifi reddetmek istemişti. Fakat, İzzet hakkındaki galeyan artıp ta vaziyet kanlı bir şekil almak istidadını gösterince, naçar kalarak ondan ayrılmıya muvafakat etmiş ve son defa olarak beş bin altın daha insan ederek derhal İstanbul'u terketmesine rıza göstermişti.

İzzet, dostlarından olan bir İngiliz vasıtasile derhal bir vapur satın aldı ve ailesini tophıyarak İstanbul'dan uzaklaştı. Ne oldu ise, Hamdi Efendi isminde bir zavallıya oldu. Beyoğlundan dönen nümayişçiler, İzzet Paşaya pek çok benziyen bu Hamdi Efendiye rastgelince:

— İşte.. işte.. Arap İzzet.. ta kendisi...

— Tutun ha..

— Vurun ha...

Diye zavallı adamın üstüne hücum ettiler. Bir hayli miktar, sille ve tokat üşürdüler. Eğer o esnada bn derdmendi tanıyıp ta sahabet edenler olmasaydı, Arap İzzet'e bedel gideceği ve bn vesile ile de şehadet şerbetini nuş eyliyeceği muhakkaktı.

O günler, ne günlerdi Yarabbi!..

MASDARI ŞER (ŞER'İN MENBAI)

Sadrazam Kâmil Paşa tarafından masdarı şer diye tavsif edilen Ebülhüda ismindeki adam da, o devrin idare işlerinde mühim roller oynamıştı.

Ebülhüda, saraya ve hattâ bizzat Hüinkâra mensup olduğu halde, Yıldızda hnsusî bir mevkii olmıyan zümredendi... 10 Temmuz 324 inkılâbında ismi en çok söylenmiş ve kendisine falcılık, büyüculük, müneccimlik ve üfürükçülük gibi birçok sıfatlar isnat olunmakla beraber saraya intisabı da şn şekilde tasvir edilmişti.

O zamanki rivayete nazaran Ebülhüda, aslen nereli olduğu belli olmıyan bir Arap kıptisi imiş... Başında güneşten rengi solmuş yeşil bir sarık.. omuzunda, parça parça solgun ve nefti renkte bir bayrak.. Lime lime bir elbise.. Topal bir merkebe biner.. köy köy gezer.. Def çalarak ve ilâhi okuyarak dilenir.. Topladığı erzak ve hıububat ile geçinir, Mehmed isminde bir dilenci... Bu dilenci zeki bir adam olduğu için, zillet ve sefaletten kurtulmak istemiş. Bir rüya uydurmuş. Sultan Hamid'e bir telgraf çekmiş. İstikbali şahaneniz hakkında mühim bir rüya gördüm. Bu rüyada, hayat ve saltanatınız hakkında bana ma-

lûmat veren Hazreti Peygamber; elile yüzümü örttü. Ve bu rüyayı bizzat zatı şahanenize arz etmeden açmamamı emretti. Huzurunuzda celbediniz, rüyamı söyleyeyim. Yoksa, ilelebet böyle gezeceğim demiş... Sultan Hamid te bunu merak etmiş. Ebülhüdayı İstanbul'a getirtmiş. Rüyayı dinlemiş. Elile Ebülhüdanın yüzünü açmış ve o gündenberi maiyetine Müneccim-başı olarak almış...

Ebülhüdanın mazisi hakkında verilen bu malûmat, yalandı. Hattâ, son zamanlarda Yıldız ve Sultan Hamid'e ait hatıralarını yazan bir zatın kitabındaki aslen Halepli olan bu zat, günün birinde rüya hikâyesile ve Başmabeyinci Osman Bey delâletile İstanbul'a gelmiş, saraya çatmış... diye yazılı olan satırlar da yanlışır.

Ebülhüda İstanbul'a ilk defa olarak Sultan Aziz zamanında gelmiştir. Ve gelişi de, iş zımındadır. Bu adam, Rufâî tarihinin piri olan Ahmedî Rufâînin kızının oğlu Seyyit Ahmed Sayyatın ahfadındandır. Bu aile Halep, Hama ve hattâ bütün Suriyede birçok vakıflara malik olduğu için daima müreffeh yaşamışlardır.

Ebülhüda, çocuk yaşındanberi iyi tahsil görmüş, bilhassa ulûmu diniyede çok ilerlemiş... Henüz on beş, on altı yaşlarında iken, babasının vefatı üzerine bu vakıfların tevliyeti onun uhdesine geçmiş... Fakat, bunun çocukluğundan istifade etmek isteyen bazı kimseler, bu vakıflara tecavüz etmiş. İş mahkemelere düşmüş. Davaları sürüncemede kalmış. O da bu halden Evkaf Nezaretine şikâyet etmek için Sultan Aziz zamanında İstanbul'a gelmiş. İşlerini gördükten sonra da tekrar Halebe dönmüş...

Elde bulunan vesikalara nazaran Ebülhüdanın Halepte dilenci olduğu şu tarafa dursun, bilâkis Halep vilâyeti nakibüleşref kaymakamı imiş. Hattâ henüz yirmi iki yaşında bir genç olduğu halde, reisül'ulema ve nakibüleşref, İzzet Efendi tara-

ından Halep meclisi idare âzalığına bile inha edilmiş..

Sultan Hamid'e intisabı da şu suretle olmuştur: O zaman ikinci mabeyinci olan Osman Bey evvelce Halep valiliğinde bulunuyormuş. Orada bulunduğu zaman da Ebülhüda ile çok iyi görüşüyormuş... Sultan Hamid'in cülûsunun ilk senelerinde Ebülhüda yine İstanbul'a gelmiş. Nakibül'eşref, İzzet Efendinin evine misafir olmuş. Osman Bey bunu duymuş. Eski bir ahababını ziyaret etmek için İzzet Efendinin evine gitmiş; görüşmüş. Lâkırdıya dalarak orada epeyce bir zaman geçirmiş. Bu esnada Osman Bey Sultan Hamid'e lâzım olmuş. İki defa arattığı halde:

— Henüz saraya gelmedi.

Cevabını almış. Konağına adam koşturulmuş. Orada da bulunamamış... Başmabeyincinin bu bulunamayışı, Sultan Hamid'in nazarı dikkatini celbettiinden saraya gelir gelmez doğruca huzura çıkmasını emretmiş.

Osman Bey saraya gelip de iradeyi telâkki eder etmez, derhal huzura koşmuş.

Sultan Hamid:

— İki defa arattım, bulduramadım. Nere idin?.. diye sormuş.

Osman Bey de nereye gittiğini anlattıktan sonra bu genç Rufai şeyhi hakkında birçok senalarda bulunmuş.. Sarayın eski an'anesi mucibince şeyhlere ve dervişlere ehemmiyet veren Sultan Hamid:

— Bizim validenin Rufai tarikatine intisabı vardı. Bu kadar sena ettiğin şu şeyhi çağır da bir de biz görelim, demiş..

Hemen İzzet Efendinin konağına bir araba ile yaver gönderilmiş. Ebülhüda saraya celbedilmiş. Osman Beyin delâletiy-le huzura çıkarılmış.

Sultan Hamid, kendisile uzun uzadıya konuşmuş. Gençli-

ğine rağmen ilim ve zekâsına hayran olmuş.. Mülâkat bitip de Ebülhüda çıkacağı zaman Sultan Hamid kendisini alakoymuş:

— Vakıf işlerinizin matlubu veçhile tesrii için şimdi lâzım-gelenlere haber gönderirim. Siz şimdilik Halebe gitmeyiniz. Bir müddet burada kalınız. Ve burada kaldığınız müddet zarfında da sık sık bana geliniz, diye iltifatta bulunmuş...

Ebülhüdanın bu suretle teveccühe mazhar olduğunu görünce, mabeyinci Osman Bey derhal konağında bir oda hazırlatmış. Ebülhüdayı oraya aldırılmış... Artık Ebülhüda arada sırada saraya gidiyor, her defasında ayrı bir iltifat ile Osman Beyin konağına avdet ediyormuş.

O esnada Sultan Hamid, bilâ müddet, Meclisi Meb'usarı kapamış. İstanbul'da meclisin leh ve aleyhinde birçok dedikodular olmaya başlamış. Bu cereyanlara Ebülhüda da karışmış. Ve Daürreşat ilâ Sebîl-ül-İttihat ünvanlı arapça bir de risale yazmış. Bu risalede Meclisi Meb'usarı müdafaa ederek meşveret usulünün şeriatî İslâmiyeye muvafık olduğunu, bir memleketin bunsuz idare olamayacağını izah etmiş.. Lâkin, meclis aleyhtarları derhal Sultan Hamid'e bunu haber vermişler ve Ebülhüdayı efkârı umumiyeyi meclis lehine teşvikle itham etmişler. Hünkâr fena halde kızmış:

— Derhal memleketine gitsin ve bir daha da böyle şeylere karışmasın, diye haber göndermiş; mazhar olduğu ikbal ve teveccühten birdenbire sukut eden Ebülhüda, meyyus ve müteessir bir halde Halebe dönmüş...

O zaman Halepte, Kâmil Paşa vali imiş. Kâmil Paşa, Mısır ve Avrupa terbiyesi görmüş bir adam olduğu için, Ebülhüdanın bu şekilde avdeti nazarı dikkatini celbetmiş. Kendisile görüşmüş ve ahbap olmuş. Hattâ, bu ahbaplık az zaman zarfında ilerlemiş ve samimiyet kesp etmiş.

Aradan bir müddet geçtikten sonra Ebülhüda -bir sabah erkenden- Kâmil Paşadan bir mektup almış. Bu mektupta, mü-

him bir rüya gördüm, ya sen bana gel.. yahut ben sana geleyim diye yazılı imiş. Ebülhüda Kâmil Paşa gibi bir adamın, böyle rüyalara ehemmiyet vereceğini hiç ümit etmediği için, buna hayret ve taccüp içinde kalmış. Kalkıp Kâmil Paşanın konağına gitmek üzere iken Kâmil Paşanın bizzat geldiğini haber almış...

Paşanın bu isticalinden hayreti artarak hemen koşmuş, valiyi istikbal etmiş. Kâmil Paşa oturmuş, rüyasını anlatmış. Neticede:

— Bu rüyadan istidlâl edilebilir ki, yakın zamanda, ya sen veyahut ben.. ikimizden birimiz herhalde İstanbul'a gideceğiz, demiş...

Aradan bir buçuk ay geçer geçmez Mabeyin başkâtibi Fuat Beyin imzasile vilâyete bir telgraf gelmiş. Bu telgraf şu mealde imiş:

[Seyyit Mehmed Ebülhüda Ef. Hazretlerinin muazzezen ve mükerremen Dersaadete izamı iradei seniyei cenabı hilâfetenahî iktizasından olmağla, olveçhile ieabının ierası...]

Kâmil Paşa bu telgrafı alır almaz koşa koşa gelmiş, Ebülhüdaya tebşir etmiş... Ebülhüda, -vaktile hiç ehemmiyet vermediği rüyanın bu suretle tahakkukundan- mesrur ve şadan bir halde, Kâmil Paşaya birçok vâdlerde bulunarak derhal İstanbul'a hareket etmiş. İstanbul'a gelir gelmez saraydan gönderilen adamlar tarafından istikbal edilmiş. Doğruea Mabeyinci Osman Beyin evine götürülerek yine oraya yerleştirilmiş. Ertesi gün de huzura davet olunmuş. Sultan Hamid, yine kendisine birçok iltifatlarda bulunmuş... Beşiktaşta Abbasağa mahallesinde bir ev kiralanarak tefriş edilmiş. Ebülhüda oraya yerleştirilmiş. Ve bu defa kendisine de Sultan Hamid tarafından vazife verilmiş...

Sultan Hamid tarafından Ebülhüdaya tevdi edilen vazife-
nin ana hatları başlıca şunlardan ibaretti:

1- Diyarı ecnebiyede, İslâmiyet ve makamı hilâfet aleyhin-
de yazılacak olan kitap ve makalelere reddiye yazmak ve bun-
ları müdafaa etmek;

2- Hindistan ile sair İslâm memleketlerine hilâfet maka-
mının ehemmiyetini anlatmak ve münasip şekillerde propa-
ganda yapmak.

Bu iki aslî vazifeden sonra bir de fer'î vazife verilmişti ki
o da, gerek davet ve gerek ziyaret suretile İstanbul'a gelen Arap
rüesasını bizzat Ebülhüda misafir etmek ve bunların efkâr ve
temayülâtını doğrudan doğruya Sultan Hamid'e rapteyle-
mek...

Bu üçüncü vazife verildiği zaman artık Abbasağa mahal-
lesindeki küçük ev, Ebülhüdaya kâfi gelmiyordu. Buna binaen,
evvelâ Yenimahalle'de ve sonra da Serencebey yokuşunda ken-
disine büyük bir konak tahsis edildi.

Artık Ebülhüda işini yoluna koymuştu... Sabahleyin er-
kenden konağın kapıları açılıyor; Ebülhüdanın salonları, Ara-
bistan çöllerinden gelmesi beklenen Arap rüesasından ziyade;
İstanbul'da yaşayan, ikbal ve istikbal peşinde koşan bin bir çe-
şit insanla dolup boşalıyordu. Bunların arasında çok mühim
mevki sahipleriyle birçok vükelâ ve vüzera da vardı. Harikulâ-
de zekâsı ve sihirli talâkatı lisanile Sultan Hamidi tamamen
teshir etmiş olan Ebülhüda, istediği zaman huzura girip çıkı-
yor, ara vermeden nail olduğu teveccüh ve iltifatlar hasebile,
muhitindeki mensuplar kütlesi de arttıkça artıyordu.

Ebülhüda bir taraftan vazifei esasiyesine bakmakla bera-
ber, diğer taraftan da bazı işlere karışmaya başlamıştı. Onu en
ziyade sinirleştiren, memlekette ecnebi imtiyazatına delâlet
eden kimselerdi. Bunları haber aldığı zaman fena halde kızıyor
ve derhal Sultan Hamid'e bunlar aleyhinde arizalar vererek

İmtiyazatı ecnebiye çoğaldıkça, ecnebi müdahalâtının da artacağından bahsediyordu.

Arap İzzet henüz saraya intisap etmeden evvel, Ebülhüda konağının en hararetli müdavimlerindendi. İzzetin zekâsı ve sonra da Arap olması Ebülhüdanın takdir ve muhabbetini celbetmişti. Onun yazdığı lâyihayı Sultan Hamid'e takdim ve kendisini sureti hususiyede tavsiye eden, Ebülhüdadır. Fakat, İzzet saraya intisap edip te kendisine kuvvetli bir mevki yaptıktan sonra bilhassa ecnebi imtiyazlarla meşgul olmağa başlar başlamaz araları açılmış ve bu açıklık gitgide bir nefret halini almıştı.

Sultan Hamid'in garip bir hususiyeti vardı. Mabeyne mensup olan mühim şahsiyetler, birbirine samimiyet gösterirse bundan endişe eder; fakat, aralarına bir münafaret girerse, büyük bir memnuniyet hisseylerdi. Buna da sebep, tabî biribirini kontrol ettirmektir.

Ebülhüda ile Arap İzzetin arası açıldıktan sonra, Sultan Hamid'in bu iki muhibbi, artık biribirinin hasmı canı kesilmişlerdi. Her vesile ile yekdiğerini çekiştiriyor ve biribiri aleyhinde Sultan Hamid'e jurnallar, arizalar ve lâyihalar veriyorlardı.

* * *

Kâmil Paşanın Ebülhüdayı Masdarı Şer diye tavsif etmesine gelince...

Ebülhüda İstanbul'a gelip te sarayda nüfuz kesbettikten sonra yalnız vakıf işlerinin yolunda gitmesi için Kâmil Paşanın Evkaf Nazırlığı ile İstanbul'a gelmesini temin etmişti.

Kâmil Paşa, İstanbul'a geldi ve Evkaf Nezaretine yerleşti. Lâkin, Ebülhüdanın istediği şekilde iş göremedi. Hattâ bilâkis birçok müşkülât ihdas etti. İhtimal ki bu müşkülât, kanun ve nizam icabı idi. Bundan dolayı aralarında bir burudet hâsıl ol-

du. Bu burudet gittikçe büyüdü. Araya birçok dedikodular da karıştı. Nihayet aralarındaki vaziyet, bir adavet halini aldı.

Bu esnada, Kâmil Paşa azledildi. Azline sebep olan hâdiselerden biri de mahut, tevatür beyyinesi meselesi işi... Bu meselenin, Ebülhüdanın bir jurnalile meydana çıktığı iddia edildi. Hattâ bu şayiayı bir Fransız gazetesi de bu şekilde sütunlarına geçirdi. Kâmil Paşa bundan müteessir oldu. Bu husus için Sultan Hamid'e yazdığı arizada Ebülhüdaya bu sıfatı kondurdu.. Lâkin, sonraları iş anlaşıldı. Tevatür beyyinesi hakkında jurnal verenin Babımeşihate mensup bir zat olduğu tahakkuk etti. O zaman İzmirde bulunan Kâmil Paşa, Ebülhüdaya bir mektup yazdı ve özür diledi. Aralarındaki eski münasebet yine düzel-di. Onun içindir ki 10 Temmuz inkılâbından sonra meşrutiyet sadrazamı olan Kâmil Paşa, o zaman pek düşkün bir mevkide olan Ebülhüdaya birçok muavenetler gösterdi. Sultan Hamid bendegânının devlet hazinesinden aldıkları tahsisat ve maaşlar, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından kâmilen kesildiği halde, Ebülhüdanın aldığı beş bin kuruş aylık tahsisatına ilişilmedi; vefatına kadar muntazaman tediye edildi.

Ebülhüda, Sultan Hamid'in hal'inden iki ay evvel, Adada ikamet ettiği köşkte vefat etmişti. Sultan Hamid, Ebülhüdanın vefatını haber aldığı zaman çok müteessir oldu. Cenazesinin teşhiz ve tekfini için üç bin kuruş yolladı. Fakat ailesi bunu kabul etmedi. Kızının, gayet kıymetli bir elmas küpesi, Kuyumcular çarşısında Köse Agop isminde bir Ermeniye satıldı. Cenazesi bununla kaldırıldı. Asıl garip olan cihet şurasıdır ki, meşrutiyetin ilk günlerinde en acı sözlere ve hakaretlere hedef olan bu adama mükemmel bir cenaze alayı yapıldı; hattâ cenaze merasimine iştirâk etmek üzere İttihatçılar tarafından bir müfreze asker de yollandı.

Ebülhüda, Sultan Hamid'e hizmet ettiği müddet zarfında hiçbir zaman gözden düşmemişti. Mühim meselelerde Sultan Hamid daima kendisini çağırır, istişare ederdi. Birçok işler hakkında da Ebülhüda doğrudan doğruya Hünkâra müracaat eyler, o işlerin fayda veyahut mahzurlarını söylerdi.

Sultan Hamid'in hal'inden sonra Yıldızda bulunan jurnalları tetkik eden komisyon âzalarından bazı zevatın rivayetine nazaran, alelâde meseleler ve dedikodular hakkında Ebülhüdanın jurnallarına tesadüf olunmamıştır. Onun imzasiyle çıkan kâğıtların ekserisi İzzet Paşaya ve ecnebilerle iş gören devlet ricaline aitmiş. Hattâ İzzet Paşa hakkında yazdığı bu arizalarda bir gün gelecek, bu adam sizin başınıza büyük bir gaile açacak.. dermiş.

Ebülhüda aynı zamanda devlet umuruna dair de lâyiha-lar verir ve hattâ bunlarda bazan şedit tâbirler istimal edermiş. Hattâ birkaç defa Sultan Hamid'in canı sıkılarak İsmet Bey, Hacı Mahmut Efendi gibi hususî bendegânına:

— Canım, şu Ebülhüda Efendi ne acayip bir adam? Sanki midemin üzerinde bir taş gibi duruyor. Onu oradan kaldırıp atmak istiyorum. Fakat bunu bir türlü yapamıyorum, diye şikâyetle bulunmuş..

